

Національний університет «Львівська політехніка»

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

СТАРОДУБ ТАРАС ПЕТРОВИЧ

УДК 323.:327

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В
УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО
СПРЯМУВАННЯ У 20-50-ИХ РР. ХХ СТ.**

052 – політологія

05 – соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело
_____ Т.П. Стародуб

Науковий керівник: **Демчишак Руслан Богданович**, кандидат політичних наук, доцент

Львів - 2022

АНОТАЦІЯ

Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування у 20-50-х рр. ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – «Політологія». – Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2022.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню зовнішньополітичних орієнтацій українського національно-визвольного руху в реаліях функціонування системи міжнародних відносин міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни та повоєнного періоду.

Після відновлення державної незалежності в 1991 р. перед Україною постало завдання виробити власні зовнішньополітичні орієнтації, віднайти своє місце в системі міжнародних відносин, власне позиціонування в геополітичній системі координат. Окремо виникло питання, неодноразово актуалізоване в попередні періоди існування української державності з огляду на особливості геополітичного розташування України, – це питання взаємин із сусідніми державами. Перманентна трансформація системи міжнародних відносин, яка хоча й поступово, але безперервно здійснювалася протягом всього постбіполярного періоду і в глобальному, і в регіональному масштабах, змушувала Україну корегувати стратегію і тактику зовнішньополітичного розвитку. Вступ наших західних сусідів до ЄС та НАТО у поєднанні з консервативно-агресивною зовнішньою політикою Російської Федерації вкрай загострили проблему геополітичного вибору України.

У контексті зазначеного вище набули актуальності дослідження зовнішньополітичних концепцій та геополітичних конструкцій, витворених українською політичною думкою минулого. Визначальними векторами пропонованого дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування 20–50-х рр. ХХ ст. стали зовнішньополітичні орієнтири

державотворення в контексті «СРСР – Польща», регіону Центрально-Східної Європи, Балто-Чорноморського простору, а також у розрізі широкого діапазону міжнародної політики та оцінки зовнішньої політики Німеччини, Великої Британії, США та інших великих держав з позицій ставлення до процесу українського державотворення. Перелічені вище проблеми і сьогодні залишаються важливими компонентами реалізації зовнішньополітичного курсу України.

У дисертаційній роботі розглянуто погляди представників української політичної думки націоналістичного спрямування впродовж трьох історичних періодів: міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни та повоєнного періоду становлення міжнародної системи біполярного світу; показано адаптацію зовнішньополітичних концепцій українського державотворення до нових міжнародних реалій. Трансформаційні процеси в системі міжнародних відносин наших днів теж вимагають гнучкої корекції стратегії і тактики зовнішньополітичного розвитку України, актуалізуючи, знову ж таки, запотребованість дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування у 20-50-х рр. ХХ ст.

Сучасні міжнародні реалії, пов'язані з подіями російсько-української війни, а особливо з моменту повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р., максимально актуалізували спадщину теоретиків українського націоналізму. Ідеї геополітичної значущості України в протистоянні Захід-Схід, у стримуванні московської агресії, у налагодженні співпраці між країнами Центрально-Східної Європи та Балто-Чорноморського регіону задля унеможливлення реалізації імперських планів Росії сьогодні, як ніколи, набувають нової актуальності та запотребованості. Водночас візії щодо особливої історичної місії України на сході Європи, перетворення її на осередок інтеграційних процесів у регіоні й надалі відповідають національному інтересу нашої держави, виступаючи умовою реалізації активного зовнішньополітичного курсу.

Метою роботи є дослідження векторів та напрямів зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного спрямування в реаліях функціонування системи міжнародних відносин міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни та повоєнного періоду.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, представлено методологічну основу роботи, аргументовано хронологічні рамки дослідження, сформульовано наукову новизну, наголошено на практичному значенні отриманих результатів, відображено попередню апробацію результатів дослідження та структуру роботи.

У першому розділі систематизовано теоретико-методологічні засади дослідження поняття націоналізму, його класифікацію, запропоновану вченими-дослідниками цього політичного напрямку. У розділі також проаналізовано еволюційний процес становлення та розвитку українського націоналізму, зокрема появу в міжвоєнний період ХХ ст. українського інтегрального націоналізму. З'ясовано спільні та відмінні риси українського інтегрального націоналізму та західноєвропейського. Досліджено засадничі принципи українського інтегрального націоналізму (або ж «чинного» націоналізму), який можна розглядати як специфічний феномен, що став наслідком еволюції української політичної думки та адаптацією її до світових політичних реалій, ідеологічних впливів першої половини ХХ ст. Одночасно в зовнішньополітичних орієнтаціях теоретиків українського націоналізму виявлено спільні риси зі складовими зовнішньополітичних концепцій представників інших напрямів української політичної думки, що зумовлено еволюцією української політичної думки загалом.

У другому розділі досліджено зовнішньополітичне позиціонування українського визвольного руху міжвоєнного періоду ХХ ст. в розрізі праць теоретиків українського націоналізму щодо двох держав-окупантів України – Польщі та СРСР. У другій частині розділу визначено напрями зовнішньополітичних орієнтацій державотворення (або ж головні геополітичні

орієнтири) України в розрізі широкого діапазону міжнародної політики, де теоретики та ідеологи українського націоналізму визначали, зокрема, головних союзників та супротивників серед великих країн – впливових суб'єктів Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

У третьому розділі досліджено зовнішньополітичні орієнтири українського визвольного руху в реаліях воєнного протистояння між СРСР і Німеччиною, у яких ідеологію українського націоналізму представляли дві організації – ОУН С. Бандери та ОУН А. Мельника. У другій частині розділу проаналізовано розвиток потенційно сприятливих зовнішньополітичних обставин для українського визвольного руху в геополітичних реаліях становлення біполярної системи міжнародних відносин, у яких теоретики українського націоналізму намагалися витворити зовнішньополітичні орієнтири українського державотворення в рамках тої чи тої моделі розвитку міжнародної системи.

Новизна дисертації зумовлена тим, що вперше комплексно досліджено погляди представників української політичної думки націоналістичного спрямування щодо зовнішньополітичних орієнтирів у межах трьох періодів – міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни, повоєнного періоду становлення політичних реалій біполярного світу (до середини 1950-х рр.) та показано кореляцію зміни зовнішньополітичних орієнтирів державотворення української політичної думки націоналістичного спрямування з трансформацією системи міжнародних відносин, зокрема динаміку її розвитку з формату міжвоєнного періоду «СРСР – Польща – країни ЦСЄ» до реалій функціонування міжнародної системи доби протистояння СРСР – Німеччина та становлення епохи біполярності з формуванням геополітичних координат Антибільшовицького блоку народів (окуповані Москвою народи СРСР та Східної Європи).

У рамках проведеного дослідження також вперше виокремлено напрями зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного спрямування в межах векторів розвитку України «Схід-

Захід» і «Північ-Південь» у міжвоєнний період: кавказький (або каспійсько-кавказький), балтійський (або балто-білоруський), балканський; досліджено їхню еволюцію в 1940-1950-х рр. у меморандумах ОУН А. Мельника та ОУН С. Бандери, у поглядах теоретиків українського націоналізму періоду Другої світової війни та повоєнного періоду.

Здійснено комплексне дослідження геополітичних концепцій одного з теоретиків українського націоналізму, громадсько-політичного діяча, публіциста, члена ОУН Д. Андрієвського, зокрема проаналізовано візії теоретика націоналізму щодо зовнішньополітичних орієнтирів державотворення, геополітичного позиціонування України і в регіоні Центрально-Східної Європи, і в масштабах широкого діапазону міжнародної політики; на основі окремих матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади України, вперше введених у науковий обіг, здійснено додатковий внесок у розкриття геополітичних схем потенційних союзників України на рівні великих держав у розрізі зовнішньополітичних орієнтацій українського організованого націоналізму.

У процесі виконання роботи набули подальшого розвитку дослідження специфіки українського націоналізму на фоні світового та його місця серед інших напрямів української політичної думки. З'ясовано, що, попри помітний вплив поглядів французьких теоретиків інтегрального націоналізму Ш. Морраса та М. Барреса, відмінності між українським та європейським націоналізмом цього періоду стосувалися передусім зовнішньополітичної сфери. Адже мета українського націоналізму – здобуття незалежності України та, відповідно, пошук оптимальних зовнішньополітичних орієнтирів державотворення, а не побудова «світової імперії».

Відповідно до запитів щодо пошуку нових зовнішньополітичних орієнтирів та геополітичних конструкцій, посилено необхідних сьогодні, особливо з часу розв'язання Росією повномасштабної війни проти України, здійснено дослідження поглядів теоретиків українського націоналізму щодо місця України в безпековій системі Центрально-Східної Європи. Констатовано,

що представники української політичної думки націоналістичного спрямування наділяли Україну і роллю посередника в політичних, економічних та культурних взаємовідносинах між Сходом та Заходом, і роллю інтеграційного та мобілізаційного осередку для природніх сусідів по регіону у формуванні спільної політичної та оборонної стратегій щодо стримування російської агресії. Розкрито геополітичні схеми потенційних союзників України на рівні великих держав – головних суб'єктів Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин – у розрізі поглядів Д. Донцова, З. Пеленського, Д. Андрієвського, де до уваги взято і європейський рівень (ймовірні союзники – Німеччина та Італія (інколи Велика Британія), і глобальний (можливі союзники – Велика Британія, США та Японія). Розглянуто моделювання розвитку міжнародної ситуації на початковому, завершальному етапах Другої світової війни та на початку формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин у контексті пошуку оптимальних орієнтирів державотворення в розрізі поглядів Ю. Моряка, М. Прокопа та П. Федуна (Полтави).

Досліджено адаптацію геополітичних концепцій міжвоєнного періоду ХХ ст. Д. Донцова, Ю. Липи, Д. Мирона, З. Пеленського, М. Колодзінського, Д. Андрієвського до реалій Другої світової війни та повоєнного періоду в контексті впливу на зміст зовнішньополітичної складової меморандумів ОУН А. Мельника та ОУН С. Бандери, документів Антибільшовицького блоку народів (АБН), а також поглядів М. Прокопа, О. Горнового, Ю. Моряка, Я. Богдана, П. Федуна (Полтави).

У висновках узагальнено основні результати проведеного дослідження. На основі застосування методів систематизації та порівняння, а також історіологічного підходу констатовано, що український націоналізм (або ж «чинний» націоналізм) можна розглядати як специфічний феномен, що став наслідком еволюції національної політичної думки й адаптацією її до світових політичних реалій та ідеологічних впливів міжвоєнного періоду ХХ ст. Досліджено зовнішньополітичні пріоритети української політичної думки

націоналістичного спрямування в міжвоєнний період ХХ ст., представленої поглядами Д. Донцова, Ю. Липи, Д. Мирона, З. Пеленського, М. Колодзінського, Д. Андрієвського, в розрізі «СРСР – Польща». Проаналізовано вектори та напрями зовнішньополітичних орієнтацій української політичної думки націоналістичної орієнтації в 1920–1930-х рр. у розрізі широкого діапазону міжнародної політики. Визначено зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування в період Другої світової війни, представленої двома організаціями – ОУН С. Бандери та ОУН А. Мельника, а також когортою теоретиків українського організованого націоналізму: Ю. Моряком, О. Горновим, Я. Богданом, М. Прокопом, П. Федунтом. Досліджено погляди націоналістів на геополітичний потенціал України в поствоєнний період та в контексті становлення політичних реалій біполярного світу.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали можна використати для розроблення стратегії і тактики реалізації зовнішньої політики сучасної України, передусім у виробленні рекомендацій щодо реалізації зовнішньополітичного курсу України в регіоні Центрально-Східної Європи, регіоні Чорного моря та Південного Кавказу, участі в різноманітних формах міжнародної співпраці, пов'язаних з концепцією Балто-Чорноморського Союзу, здійснення курсу європейської та євроатлантичної інтеграції, співпраці з великими державами, позиціонування в системі міжнародних відносин загалом, а також пошуку ефективних геополітичних схем протидії російській агресії.

Окрім того, висновки та положення дисертації можна акцептувати для підготовки наукових праць, навчальних посібників та спецкурсів з політичних наук. Зокрема, результати дослідження можна використати під час розроблення та викладання спецкурсу «Історія зовнішньої політики України», а також навчальних дисциплін «Політологія», «Історія міжнародних відносин», «Історія політичної думки», «Історія політико-правових учень» тощо.

Ключові слова: націоналізм, зовнішня політика, геополітика, ОУН, Україна, Центрально-Східна Європа, Балто-Чорноморський регіон, Друга

світова війна, Польща, СРСР (Радянський Союз, Росія), Німеччина, США, Велика Британія.

ABSTRACT

Starodub T.P. Foreign policy orientations of the state formation in Ukrainian political thought of a nationalist direction in the 20s'-50s' of the XX century. - Qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy on the specialty 052 «Political Science». - Lviv Polytechnic National University. - Lviv, 2022.

The thesis deals with the study of the foreign policy reference of the Ukrainian national liberation movement in the realities of the international relations system functioning of the interwar period of the XX century, the period of the Second World War, and the postwar period.

After restoration of the state independence in 1991, Ukraine faced the task of developing foreign policy references, finding its place in the system of international relations, and positioning itself in the geopolitical reference system. A separate point was an issue that was repeatedly brought up to date during the previous periods of the Ukrainian statehood existence due to peculiarities of the geopolitical location of Ukraine - this is the issue of relations with neighboring countries. The permanent transformation of the international relations system, which, albeit, was continuously carried out throughout the post-bipolar period both on a global and regional level, forced Ukraine to adjust the strategy and tactics of foreign policy development. The accession of our western neighbors to the EU and NATO, combined with the conservative-aggressive foreign policy of the Russian Federation, has greatly exacerbated the problem of Ukraine's geopolitical choice.

In the context of the above, the study of foreign policy concepts and geopolitical constructions created by Ukrainian political thought of the past has

become relevant. The defining vectors of the proposed study of Ukrainian political thought of the nationalist direction in 20s'-50s' of the XX century became foreign policy benchmarks of the state-building in the context of: «the UdSSR – Poland», the region of Central-Eastern Europe, the Baltic-Black Sea area, as well as in the context of a wide range of international policy and evaluation of the foreign policy of Germany, England, the USA and other major power states from the standpoint of attitude to the Ukrainian state formation process. The problems listed above remain important components of the implementation of Ukraine's foreign policy today.

At the same time, the thesis examines the views of representatives of Ukrainian political thought of a nationalist direction during three historical periods: the interwar period of the XX century, the period of the Second World War, and the postwar period of the bipolar world international system formation; adaptation of foreign policy concepts of Ukrainian state-building to new international realities is shown. Transformational processes in the system of international relations today also require flexible correction of the strategy and tactics of the Ukrainian foreign policy development, actualizing the demand for study of Ukrainian political thought of a nationalist direction in 20s'-50s' of the XX century.

Contemporary international realities related to the events of russian-Ukrainian war, and especially since the full-scale invasion of the russian federation troops into Ukraine on February 24, 2022, have maximally actualized the legacy of the Ukrainian nationalism theorists. The ideas of the geopolitical importance of Ukraine in the confrontation between West and East, in restraining moscow's aggression, in establishing cooperation between the countries of Central-Eastern Europe and the Baltic-Black Sea area in order to prevent implementation of russia's imperial plans, today, more than ever, are gaining new relevance and demand. At the same time, visions regarding the special historical mission of Ukraine in the East of Europe, its transformation into a centre of integration processes in the region continue to correspond to the national interest of our country, acting as a condition for implementation of an active foreign policy course.

The purpose of the work is to research the vectors and directions of foreign policy references in Ukrainian political thought of a nationalist direction in the realities of the international relations system functioning during the interwar period of the XX century, the period of the Second World War, and the postwar period.

In the introduction, the relevance of the topic is substantiated, the goal, task, object and subject of the research are defined, the methodological basis of the work is presented, the chronological framework of the research is argued, scientific novelty is formulated, the practical significance of the obtained results is emphasized, the preliminary approval of the research results and the structure of the work are shown.

The first chapter systematizes theoretical and methodological principles of study of the concept of nationalism, its classification proposed by nationalism researchers. The chapter also analyses the evolutionary process of the Ukrainian nationalism formation and development, in particular its appearance during the interwar period of the XX century of Ukrainian integral nationalism. The common and distinctive features of Ukrainian integral nationalism and Western European nationalism are clarified. The fundamental principles of Ukrainian integral nationalism (or «active» nationalism), which can be considered as a specific phenomenon that was a consequence of the evolution of Ukrainian political thought and its adaptation to world political realities as well as ideological influences of the first half of the XX century, are studied. At the same time, in the foreign policy references of the Ukrainian nationalism theorists, common features with the components of foreign policy concepts of representatives of other directions of Ukrainian political thought, which is due to the evolution of Ukrainian political thought in general, are shown.

The second chapter examines the foreign policy positioning of the Ukrainian liberation movement during the interwar period of the XX century in the works of theorists of Ukrainian nationalism regarding the two occupying states of Ukraine: Poland and the UdSSR. In the second part of the chapter, the directions of the foreign policy references of the state-building (or the main geopolitical orientations) of Ukraine in the context of a wide range of international politics, where theorists and

ideologists of Ukrainian nationalism, in particular, the main allies and opponents among large countries – influential subjects of the Versailles-Washington international relations system, are defined.

In the third chapter, the foreign policy orientations of the Ukrainian liberation movement in the realities of the military confrontation between the UdSSR and Germany, where the ideology of Ukrainian nationalism was represented by two organizations – S. Bandera's OUN and A. Melnyk's OUN, are studied. The second part of the chapter explores the development of potentially favourable foreign policy circumstances for the Ukrainian liberation movement in the geopolitical realities of the international relations bipolar system formation, where theorists of Ukrainian nationalism tried to create foreign policy guidelines for Ukrainian state formation within the framework of any model of the international system development.

The novelty of the thesis is due to the fact that, for the first time, the views of representatives of the Ukrainian political opinion of the nationalist direction regarding foreign policy references are comprehensively investigated within three periods: the interwar period of the XX century, the period of the Second World War, the postwar period of the bipolar world political realities formation (until the mid-1950s') is researched and correlation of changes in the foreign policy orientations of the state-building in Ukrainian political thought of a nationalist direction with the transformation of the international relations system, in particular the dynamics of its development from the format of the interwar period «the UdSSR - Poland – the CEE countries» to the realities of the international system functioning during the era of the confrontation between the UdSSR and Germany and the emergence of the era of bipolarity with the formation of the geopolitical coordinates of the Anti-Bolshevik Block (peoples of the UdSSR and Eastern Europe occupied by moscow) is shown.

Within the framework of the conducted research, the directions of foreign policy references in the Ukrainian political opinion of the nationalist direction are also singled out for the first time within the «East-West» and «North-South» development vectors of Ukraine during the interwar period: Caucasian or Caspian-Caucasian, Baltic or Baltic-Belarusian, Balkan; their evolution in the 1940s'-1950s'

in the memorandums of S. Bandera's OUN and A. Melnyk's OUN, in the views of the Ukrainian nationalism theoreticians during the Second World War and the post-war period is investigated.

A comprehensive study of the geopolitical concepts of one of the theorists of Ukrainian nationalism, publicist, member of the OUN, Dmytro Andriyevsky, is carried out, in particular, the visions of the theorist of nationalism are analysed on the subject of foreign policy references of state formation, geopolitical positioning of Ukraine both in the region of Central and Eastern Europe, and on the scale of a wide range of international policy; on the basis of individual materials of the Central State Archive of the highest authorities of Ukraine is introduced into scientific circulation for the first time, an additional contribution to the disclosure of the geopolitical schemes of potential allies of Ukraine at the level of major power states in terms of the foreign policy references of Ukrainian organized nationalism is made.

In the course of the work, the study of the specifics of Ukrainian nationalism on the background of the world and its place among other directions of Ukrainian political thought gained further development. It is found that despite the noticeable influence of the views of French theorists of integral nationalism Charles Maurras and Maurice Barres, the differences between Ukrainian and European nationalism of this period concerned, first of all, the foreign policy sphere. After all, the goal of Ukrainian nationalism is the achievement of Ukraine's independence and, accordingly, the search for optimal foreign policy references for the state formation, and not the construction of a «world empire».

In accordance with requests regarding the search for new foreign policy references and geopolitical constructions, which are increasingly in demand today, especially since Russia launched a full-scale war against Ukraine, a study of the views of the Ukrainian nationalism theorists regarding the place of Ukraine in the security system of the Central and Eastern Europe is carried out. It is established that the representatives of Ukrainian political thought of a nationalist direction endowed Ukraine with the role of a mediator in political, economic and cultural relations between the East and the West, as well as an integration and mobilization centre for

geographical neighbours on the region in the formation of joint political and defence strategies to contain Russian aggression. The geopolitical schemes of Ukraine's potential allies at the level of the major power states – the main subjects of the Versailles-Washington international relations system – are shown in the views of D. Dontsov, Z. Pelensky, D. Andriyevsky, where the European level is taken into account (probable allies – Germany and Italy (sometimes Great Britain), and global (possible allies – Great Britain, the USA, and Japan). Modelling of the international situation development at the initial and final stages of the Second World War and at the beginning of the Yalta-Potsdam international relations system formation in the context of the search for optimal guidelines for the state formation in terms of views of Yu. Moryak, M. Prokop and P. Fedun (Poltava) are presented.

The adaptation of geopolitical concepts of the interwar period of the XX century of D. Dontsov, Yu. Lypa, D. Myron, Z. Pelensky, M. Kolodzinsky, D. Andriyevsky to the realities of the Second World War and the postwar period in the context of the influence on the content of the foreign policy component of the memorandums of S. Bandera's OUN and A. Melnyk's OUN, documents of the Anti-Bolshevik Block, as well as the views of M. Prokop, O. Hornovy, Y. Moryak, Ya. Bohdan, and P. Fedun (Poltava) are studied.

The main results of the conducted research are summarized in the conclusions. Based on the application of systematic, historiological and comparative methods, it is established that Ukrainian nationalism (or «active» nationalism) can be considered as a specific phenomenon that was the result of the national political thought evolution and its adaptation to world political realities and ideological influences of the interwar period of the XX century. The foreign policy priorities of Ukrainian nationalistic political thought during the interwar period of the XX century, represented by the views of D. Dontsov, Yu. Lypa, D. Myron, Z. Pelensky, M. Kolodzinsky, and D. Andriyevsky, on “the UdSSR – Poland” example, are studied. The vectors and directions of foreign policy orientations of Ukrainian political thought of the nationalist direction in the 1920s' and 1930s' are analysed in the context of a wide range of international politics. The foreign policy orientations of

state formation in Ukrainian political thought of a nationalist direction during the Second World War, represented by two organizations - S. Bandera's OUN and A. Melnyk's OUN, as well as a number of theoreticians of Ukrainian organized nationalism: Yu. Moryak, O. Hornovy, Ya. Bohdan, M. Prokop, P. Fedun is researched. The view of nationalists on the geopolitical potential of Ukraine during the post-war period and in the context of the bipolar world political realities formation is studied.

The practical significance of the thesis is that its materials can be used to develop a strategy and tactics for the implementation of the foreign policy of modern Ukraine, primarily in the development of recommendations for the implementation of the foreign policy course of Ukraine in the region of Central-Eastern Europe, the Black Sea region and the South Caucasus, participation in various forms of international cooperation related to the concept of the Baltic-Black Sea Union, implementation of the course of European and Euro-Atlantic integration, cooperation with major power states, positioning in the system of international relations in general, as well as the search for effective geopolitical schemes for countering Russian aggression.

In addition, conclusions and provisions of the dissertation can be applied in the preparation of scientific papers, textbooks and special courses in political science. In particular, the results of the research can be used during the development and teaching of the special course «History of Foreign Policy of Ukraine», as well as the academic disciplines «Political Science», «History of International Relations», «History of Political Thought», «History of Political and Legal Studies», etc.

Key words: nationalism, foreign policy, geopolitics, OUN, Ukraine, Central-Eastern Europe, Baltic-Black Sea area, World War II, Poland, Russia (the UdSSR), Germany, the USA, Great Britain.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Demchyshak R., Starodub T. Place of Ukraine in the security system of the region of Central and Eastern Europe in the Ukrainian nationalism theorists' works (the 20–30s of the XXth century) // Східноєвропейський історичний вісник. 2021. Вип. 20. С. 104–115. (*Особистий внесок Стародуба Тараса Петровича – збір матеріалу, його опрацювання, формулювання висновків та рекомендацій; усього 50% тексту*)
2. Starodub T. Geostrategic significance of Ukraine in the region of Central and Eastern Europe in the works of Dmytro Dontsov and Yurii Lypa // Historia і Polityka. 2020. № 34 (41). P. 147–158.
3. Стародуб Т. П. Шляхи протидії російської агресії в геополітичних поглядах Михайла Колодзінського та Дмитра Мирона // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2020. Вип. 28. С. 190–196.
4. Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні стратегії України у теоретичній спадщині Степана Бандери періоду становлення політичних реалій біполярного світу // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. 2019. Вип. 141 (№ 2), ч. 3: Політичні науки. С. 75–80.
5. Стародуб Т. П. Геополітичне позиціонування України в системі безпеки регіону Центральної та Східної Європи в працях Ярослава Стецька // Регіональні студії. 2020. № 20. С. 191–195.
6. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири України в теоретичній спадщині та практичній діяльності Степана Бандери у міжвоєнний період ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2018. Вип. 20. С. 200–206.
7. Starodub T. Ukraine's foreign policy guidelines in the geopolitical vision of Dmytro Andrievsky (20's-30's of the XX century) // Humanitarian Vision. 2019. Vol. 5. № 1. P. 50–56.

8. Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні орієнтири України у теоретичній спадщині та практичній діяльності Степана Бандери в реаліях воєнного протистояння СРСР та Німеччини 1941–1945 рр. // Політикус. 2019. № 1. С. 10–18.
9. Стародуб Т. П. Феномен націоналізму: історія становлення, типологія та сутнісні характеристики // Політикус. 2018. № 1. С. 23–28.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Стародуб Т. П. Геополітичне вчення Михайла Колодзінського у контексті вибору Україною зовнішньополітичних пріоритетів // Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 22-23 лютого 2019 р. С. 86-92.
11. Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні орієнтири України у геополітичних візіях Дмитра Мирона //Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики. Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: В-во Національного університету «Львівська політехніка», 2019. С. 64-67.
12. Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні орієнтири України у працях Зенона Пеленського у міжвоєнний період ХХ ст. у контексті сучасних міжнародних викликів // Науково-теоретичні аспекти вирішення глобальних проблем сучасності. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро, 19-20 квітня 2019 р. С. 87-91.
13. Стародуб Т. П. Геополітичне значення Балто-Чорноморського союзу для розвитку та безпеки України у геополітичних дослідженнях Юрія Липи // Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 24-25 січня 2020 р. С. 92-97.
14. Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні пріоритети України у контексті протистояння російській агресії у геополітичних візіях Дмитра Донцова //

Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 31 січня-1 лютого 2020 р. С. 74-78.

15. Стародуб Т. П., Демчишак Р. Б. Геополітичні орієнтири України у концепціях Д. Донцова та Ю. Липи // Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики. Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: В-во Національного університету «Львівська політехніка», 2018. С. 53-56.
16. Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні орієнтири УВО-ОУН в умовах польської та радянської окупації міжвоєнного періоду // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 25-26 травня 2018 р. С. 86-92.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ.....	30
1.1. Стан наукового розроблення проблеми та джерельна база дослідження.....	30
1.2. Концептуально-теоретичні основи та методологія дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування	51
РОЗДІЛ ІІ. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ.	81
2.1. Погляд теоретиків українського націоналізму на зовнішньополітичні пріоритети в контексті «СРСР – Польща»	81
2.2. Напрями зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного спрямування в розрізі широкого діапазону міжнародної політики.....	107
РОЗДІЛ ІІІ. ПОГЛЯД НА ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ У РОКИ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....	143
3.1. Зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування в реаліях воєнного протистояння СРСР та Німеччини.....	143
3.2. Погляд націоналістів на геополітичний потенціал України в контексті становлення політичних реалій біполярного світу	187
ВИСНОВКИ.....	220
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	228

ВСТУП

Актуальність дослідження. Після відновлення державної незалежності 1991 року перед Україною постало завдання виробити зовнішньополітичні орієнтації, віднайти своє місце в системі міжнародних відносин, власне позиціонування в геополітичній системі координат. Окремо стояло питання, неодноразово актуалізоване в попередні періоди існування української державності з огляду на особливості геополітичного розташування України, – це питання взаємин із сусідніми державами. Йдеться насамперед про стосунки зі східним сусідом – Російською Федерацією, а також із західними державами – країнами Центрально-Східної Європи, передусім із Польщею.

Перманентна трансформація системи міжнародних відносин, яка хоча й поступово, але безперервно здійснювалася протягом всього постбіполярного періоду і в глобальному, і в регіональному вимірах, змушувала Україну корегувати стратегію і тактику зовнішньополітичного розвитку. Вступ наших західних сусідів до Європейського Союзу (ЄС) та Організації Північноатлантичного договору (НАТО) в поєднанні з консервативно-агресивною зовнішньою політикою Російської Федерації вкрай загострили проблему геополітичного вибору України.

У контексті зазначеного вище набули актуальності дослідження зовнішньополітичних концепцій та геополітичних конструкцій, витворених українською політичною думкою минулого. Визначальними векторами пропонованого дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування 20–50-х рр. ХХ ст. стали зовнішньополітичні орієнтири державотворення в контексті «СРСР – Польща», регіону Центрально-Східної Європи, Балто-Чорноморського простору, а також у розрізі широкого діапазону міжнародної політики та оцінки зовнішньої політики Німеччини, Великої Британії, США та інших великих держав з позицій ставлення до процесу українського державотворення. Перелічені вище проблеми й сьогодні

залишаються важливими компонентами реалізації зовнішньополітичного курсу України.

У дисертаційній роботі розглянуто погляди представників української політичної думки націоналістичного спрямування в три історичні періоди: міжвоєнний період ХХ ст., період Другої світової війни та повоєнний період становлення міжнародної системи біполярного світу; показано адаптацію зовнішньополітичних концепцій українського державотворення до нових міжнародних реалій. Трансформаційні процеси в системі міжнародних відносин наших днів теж потребують гнучкої корекції стратегії і тактики зовнішньополітичного розвитку України, актуалізуючи, знову ж таки, потребу дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування у 20–50-х рр. ХХ ст.

Сучасні міжнародні реалії, пов'язані з подіями російсько-української війни, а особливо з моменту повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р., максимально актуалізували спадщину теоретиків українського націоналізму. Ідеї геополітичної значущості України в протистоянні Захід-Схід, у стримуванні московської агресії, у налагодженні співпраці між країнами Центрально-Східної Європи та Балто-Чорноморського регіону задля унеможливлення реалізації імперських планів Росії сьогодні, як ніколи, набувають нової актуальності й розвитку. Водночас візії щодо особливої історичної місії України на сході Європи, перетворення її на осередок інтеграційних процесів у регіоні й надалі відповідають національному інтересу нашої держави, виступаючи умовою реалізації активного зовнішньополітичного курсу.

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* – дослідити вектори та напрями зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного спрямування в реаліях функціонування системи міжнародних відносин міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни та повоєнного періоду. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати стан наукового розроблення проблеми та джерельно-історіографічну базу дослідження;

- з'ясувати концептуально-теоретичні засади дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування;

- дослідити зовнішньополітичні пріоритети в українській політичній думці націоналістичного спрямування в міжвоєнний період ХХ ст. в розрізі «СРСР – Польща»;

- проаналізувати вектори зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного напрямку 1920–1930-х рр. в розрізі широкого діапазону міжнародної політики;

- розкрити зовнішньополітичні орієнтири українського націоналізму в реаліях воєнного протистояння СРСР та Німеччини;

- дослідити погляд націоналістів на геополітичний потенціал України в контексті становлення політичних реалій біполярного світу.

Об'єктом нашого дослідження виступає українська політична думка націоналістичного спрямування.

Предмет дослідження – зовнішньополітична складова української політичної думки націоналістичного напрямку у 20–50-х рр. ХХ ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку 1920-х років до середини 1950-х років. Нижню часову межу роботи визначено завершенням національно-визвольних змагань українців 1917–1920 рр. і початком нових реалій функціонування, зафіксованих Версальсько-Вашингтонською системою міжнародних відносин. Далі хронологія дослідження охоплює період Другої світової війни. Верхньою ж часовою межею роботи є 1950-і роки, що зумовлено завершенням збройного опору українського націоналістичного підпілля і встановленням Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин та початком епохи біполярності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана із науково-дослідною роботою кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» під

назвою «Трансформація політичних відносин у національному та глобальному вимірах» (номер державної реєстрації 0117U004120).

Методологічною основою дослідження є принципи міждисциплінарности, комплексности, історизму. Для вирішення поставлених завдань застосовано як загальнонаукові, так і логічні та емпіричні методи дослідження. *Метод системності*, зокрема, використано для аналізу таких систем та їхніх елементів: української політичної думки й різних її напрямів як складових; української політичної думки націоналістичного спрямування та різноманітних векторів і напрямів зовнішньополітичних орієнтирів державотворення у її межах; зовнішньополітичної складової української політичної думки націоналістичного спрямування та поглядів окремих мислителів-націоналістів на зовнішньополітичну проблематику; конкретного вектора чи напрямку зовнішньополітичних орієнтацій української політичної думки націоналістичного спрямування та специфіки поглядів окремих мислителів у його межах; геополітичних концепцій українських мислителів-націоналістів та місця в них конкретних регіонів і окремих країн у межах останніх. За допомогою *структурно-функціонального методу* вивчено зв'язки між структурними елементами концепцій конкретних представників української політичної думки націоналістичного спрямування; досліджено розвиток української політичної думки націоналістичного спрямування у три історичні періоди в діалектиці часового функціонування. Водночас *історіологічний метод* допоміг встановити взаємозалежність динаміки розвитку української політичної думки націоналістичного спрямування з подіями української і світової історії, зокрема специфікою трансформації системи міжнародних відносин. Дієвим доповненням до вищеперелічених став метод *порівняння*, що дав можливість, передусім, виявити пріоритетність векторів і напрямів, конкретних регіонів і окремих країн у зовнішньополітичних орієнтирах державотворення. Також використано *логічні та емпіричні методи* дослідження, зокрема аналіз та синтез, конкретизація та абстрагування, моделювання, індукція та дедукція. Серед

емпіричних – *аналіз документів*, передусім опублікованих та неопублікованих архівних матеріалів, оригінальних праць мислителів, програмних документів ОУН. Отож пріоритетним у процесі дисертаційного дослідження стало використання системного підходу, який передбачав формування цілісної множини елементів у дослідженні української політичної думки націоналістичного спрямування як складників цієї системи, а також структурно-функціонально підходу, що полягав у виявленні взаємозв'язків між структурними елементами зовнішньополітичних концепцій державотворення та дослідженні їхнього часового функціонування.

Новизна дисертації зумовлена тим, що *вперше*:

- комплексно досліджено погляди представників української політичної думки націоналістичного спрямування щодо зовнішньополітичних орієнтирів у межах трьох періодів: міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни, повоєнного періоду становлення політичних реалій біполярного світу (до сер. 1950-х рр.);
- виокремлено напрями зовнішньополітичних орієнтацій в українській політичній думці націоналістичного спрямування в межах векторів розвитку України «Схід-Захід» і «Північ-Південь» у міжвоєнний період, як-от: кавказький (або каспійсько-кавказький), балтійський (або балто-білоруський), балканський; досліджено їхню еволюцію в 1940–1950-х рр. у меморандумах ОУН А. Мельника та ОУН С. Бандери, у поглядах теоретиків українського націоналізму періоду Другої світової війни та повоєнного періоду;
- показано кореляцію зміни зовнішньополітичних орієнтирів державотворення української політичної думки націоналістичного спрямування з трансформацією системи міжнародних відносин, зокрема динаміку її розвитку з формату міжвоєнного періоду «СРСР – Польща – країни ЦСЄ» до реалій функціонування

міжнародної системи доби протистояння СРСР – Німеччина та становлення епохи біполярності з формуванням геополітичних координат Антибільшовицького блоку народів (АБН - поневолені народи СРСР та Східної Європи);

- здійснено комплексне дослідження геополітичних поглядів Д. Андрієвського, зокрема проаналізовано геополітичні візії теоретика націоналізму щодо зовнішньополітичних орієнтирів державотворення, геополітичного позиціонування України і в регіоні Центрально-Східної Європи, і в масштабах широкого діапазону міжнародної політики; на основі окремих матеріалів Центрального державний архіву вищих органів влади України, вперше введених у науковий обіг, здійснено додатковий внесок у розкриття геополітичних схем потенційних союзників України на рівні великих держав у розрізі зовнішньополітичних орієнтацій українського організованого націоналізму.

Отримало подальший розвиток

- дослідження специфіки українського націоналізму на фоні світового та його місця серед інших напрямів української політичної думки; констатовано, що український націоналізм (або ж «чинний» націоналізм) можна розглядати як специфічний феномен, що став наслідком еволюції національної політичної думки й адаптацією її до світових політичних реалій та ідеологічних впливів міжвоєнного періоду ХХ ст.; з'ясовано, що, попри помітний вплив поглядів французьких теоретиків інтегрального націоналізму Ш. Морраса та М. Барреса, відмінності між українським та європейським націоналізмом означеного періоду стосувалися передусім зовнішньополітичної сфери. Адже мета українського націоналізму – здобуття незалежності України та, відповідно, пошук оптимальних

зовнішньополітичних орієнтирів державотворення, а не побудова «світової імперії»;

- дослідження поглядів націоналістів на місце України в безпековій системі Центрально-Східної Європи, зокрема роль посередника в політичних, економічних та культурних взаємовідносинах між Сходом та Заходом, інтеграційного та мобілізаційного осередку для природніх сусідів по регіону у формуванні спільної політичної та оборонної стратегій для стримування російської агресії;
- розкриття геополітичних схем потенційних союзників України на рівні великих держав – головних суб'єктів Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин – у розрізі поглядів Д. Донцова, З. Пеленського, Д. Андрієвського, де до уваги взято європейський рівень (ймовірні союзники – Німеччина та Італія (інколи Велика Британія), та глобальний (можливі союзники – Велика Британія, Сполучені Штати Америки (США) та Японія); моделювання розвитку міжнародної ситуації на початковому, завершальному етапах Другої світової війни та на початку формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин у контексті пошуку оптимальних орієнтирів державотворення в розрізі поглядів Ю. Моряка, М. Прокопа та П. Федуна (Полтави);
- дослідження адаптації геополітичних концепцій Д. Донцова, Ю. Липи, Д. Мирона, З. Пеленського, М. Колодзінського та Д. Андрієвського до реалій Другої світової війни та повоєнного періоду в контексті впливу на зміст зовнішньополітичної складової меморандумів ОУН А. Мельника та ОУН С. Бандери, документів АБН, а також поглядів М. Прокопа, О. Горнового, Ю. Моряка, Я. Богдана, П. Федуна (Полтави).

Поглиблено і розширено

- погляди представників української політичної думки націоналістичного спрямування на можливість українсько-польської співпраці в міжвоєнний період ХХ ст., у результаті констатовано, що Д. Донцов розглядав Україну та Польщу як союзників у спільній безпековій місії на сході Європи, а Д. Андрієвський та М. Клодзінський – як конкурентів, можливо й супротивників;
- знання щодо зовнішньополітичної діяльності АБН, поглядів С. Бандери, Я. Стецька, М. Прокопа, Я. Богдана, П. Федуна (Полтави) на процес «сателізації» Москвою країн Східної Європи, національно-визвольний потенціал народів СРСР, зокрема констатація факту важливості національно-державного визволення України як умови здобуття суверенітету Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Білорусії, Козацької держави, Азербайджану, Грузії, Вірменії, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану, надійної гарантії суверенітету країн Центрально-Східної Європи;
- погляди теоретиків та ідеологів українського націоналізму щодо важливості налагодження тісних дипломатичних зв'язків з країнами Кавказу та Закавказзя, необхідності сприяння об'єднанню Кавказу з метою послаблення геополітичного впливу Росії на південно-західному напрямі та посилення незалежницьких тенденцій серед інших народів Росії;
- ідеї щодо об'єднання зусиль держав Чорноморського регіону на противагу агресивній політиці Росії в цьому регіоні у працях теоретиків та практиків українського націоналізму Ю. Липи, М. Колодзінського та Д. Мирона.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали можна використати під час розроблення стратегії і тактики реалізації зовнішньої політики сучасної України. Результати роботи употужнюють подальше

дослідження української політичної думки в аспекті формування зовнішньополітичних орієнтацій.

Практичне значення роботи також полягає у виробленні рекомендацій щодо реалізації зовнішньополітичного курсу України в регіоні Центрально-Східної Європи, регіоні Чорного моря та Південного Кавказу, участі в різноманітних формах міжнародної співпраці, пов'язаних з концепцією Балто-Чорноморського союзу, здійснення курсу європейської та атлантичної інтеграції, співпраці з великими державами, позиціонування в системі міжнародних відносин загалом, а також пошуку ефективних геополітичних схем протидії російській агресії.

Окрім того, висновки та положення дисертації можна застосовувати для підготовки наукових праць, навчальних посібників та спецкурсів з політичних наук. Зокрема, результати дослідження можна використати під час розроблення та викладання спецкурсу «Історія зовнішньої політики України», а також навчальних дисциплін «Політологія», «Історія міжнародних відносин», «Історія політичної думки», «Історія політико-правових учень» тощо.

Апробація результатів дослідження

Основні положення і результати дисертації було представлено й обговорено на міжнародних науково-практичних конференціях: V-ій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики» (29 березня 2018 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (25-26 травня 2018 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації» (22-23 лютого 2019 р., м. Львів); VI-ій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики» (2019 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Науково-теоретичні аспекти вирішення глобальних проблем сучасності» (19-20 квітня 2019 р., м. Дніпро); Міжнародній науково-практичній конференції «Історія, проблеми

та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні» (24-25 січня 2020 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (31 січня-1 лютого 2020 р., м. Київ).

Публікації.

Основні положення та результати дисертаційної роботи викладено в дев'яти фахових публікаціях: 8 статей у фахових виданнях України (у тому числі 1 стаття у виданні категорії «А») та одна стаття в іноземному науковому виданні держави ОЕСР.

Сім праць (тези конференцій) додатково відображають результати дослідження.

Структура роботи.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 260 сторінки. Обсяг основної частини рукопису – 208 сторінок. Список використаних джерел та літератури включає 335 позицій, які розміщено на 33 сторінках.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

1.1 Стан наукового розроблення проблеми та джерельна база дослідження

Щоб винести уроки з минулого теорії та практики української політичної думки націоналістичного спрямування 20–50-х рр. ХХ ст., необхідно мати про неї неупереджене та об'єктивне уявлення, сформувані яке покликана сучасна політична наука. Разом з тим, як зазначає відомий англійський дослідник Дж. Р. Колінгвуд, це лише засіб, який наукову цінність має тільки у тому разі, коли нова класифікація дає нам відповідь на поставлені запитання. Ось чому справжня наука починається з нашого усвідомлення про часткову або цілковиту відсутність знань з певного питання [136, с. 62-63]. Зазначені критерії безпосередньо стосуються й досліджуваної проблеми, яка в умовах тоталітарного комуністичного режиму була переважно об'єктом фальсифікацій, ідеологічних спекуляцій та замовчування.

У процесі дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування автор намагався охопити найширше коло джерел, керуючись при цьому такими принципами: 1) встановленням об'єктивності самого джерела; 2) вивченням усього комплексу наявних доступних джерел; 3) дотриманням принципу історизму під час вивчення джерел, адже вони зазвичай є продуктом свого часу; 4) аналізування історіографії проблеми до початку детальної роботи над першоджерелами; 5) дослідження доступної періодики та опублікованих документів, довідкової літератури за темою. Джерельну базу та історіографію залежно від походження поділяємо на такі групи: 1) архівні матеріали: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), Архів Центру

досліджень визвольного руху (АЦДВР), Архів ОУН; 2) опубліковані архівні матеріали: збірник німецьких архівних матеріалів у 4-ох томах за редакцією Володимира Косика; 3) опубліковані документи ОУН; 4) матеріали суспільно-політичного життя; 5) періодична преса міжвоєнного, воєнного та повоєнного періоду; 6) документи особистого походження: мемуари, спогади державних та політичних діячів; 7) праці ідеологів і теоретиків українського націоналізму; 8) публіцистика і політичні твори; 9) аналітичні праці вітчизняних та зарубіжних науковців; 10) довідкові матеріали в енциклопедіях, енциклопедичних словниках, довідниках.

Під час аналізу джерел вважаємо за доцільне використати *проблемно-тематичний принцип*, виділивши при цьому такі одиниці класифікації: 1) проблему теорії націоналізму (світового та українського); 2) питання СРСР (Росії) у зовнішньополітичних орієнтаціях української націоналістичної думки; 3) питання Німеччини у зовнішньополітичних орієнтаціях української націоналістичної думки; 4) питання Польщі у зовнішньополітичних орієнтаціях української націоналістичної думки; 5) питання країн англо-саксонського блоку та інших великих країн у зовнішньополітичних орієнтаціях української націоналістичної думки; 6) питання країн Центрально-Східної Європи та країн Південно-Східної Європи у зовнішньополітичних орієнтаціях української націоналістичної думки; 7) питання народів СРСР у зовнішньополітичних орієнтаціях української націоналістичної думки.

Водночас у межах проблемно-тематичного принципу вважаємо за необхідне розглядати кожну проблему в хронологічному порядку, виділяючи три періоди: міжвоєнний, період Другої світової війни та повоєнний період становлення політичних реалій біполярного світу (до середини 1950-их рр.).

Під час дослідження поняття *націоналізму* та його сутнісних характеристик автор використав праці класиків *світового націоналізму*, зокрема, провідних європейських та американських дослідників націоналізму XIX–XX століть: американський філософ та історик єврейського походження Ганс Кohn (Hans Kohn) – «Nationalism: its meaning and history» (1965) [332],

німецький філософ, основоположник культурного націоналізму Йоган Готфрід Гердер (Johann Gottfried Herder) – «Reflection on the philosophy of the history of mankind» (1968) [326], американський психолог Стівен Гейз (Steven C. Hayes) – «The Historical Evolution of the Modern Nationalism» (1948) [324], англійський філософ і соціальний антрополог Ернест Андре Геллнер (Ernest Gellner) – «Nations and Nationalism» (1983) [325], американський політолог Джон А. Амстронг (John Alexander Armstrong) – «Nations before Nationalism» (1982) [320] та ін. Автор опрацював також праці ідеологів українського націоналізму, які виклали свій погляд на поняття націоналізму та намагалися адаптувати дослідження класиків світового націоналізму до українських політичних реалій міжвоєнного періоду ХХ ст. Тут варто виокремити праці ідеолога українського націоналізму, літератора, політика та історіософа Дмитра Донцова – «Націоналізм» (1966) [93], ідеолога, військового, громадсько-політичного діяча, публіциста, Миколи Сціборського – «Націократія» (2007) [286], публіциста, громадсько-політичного діяча, ідеолога Юліана Вассіяна – «Суспільно-філософські нариси» (1958) [45], українського політичного діяча, публіциста, члена Організації Українських Націоналістів (далі ОУН) Дмитра Мирона – «Ідея і чин України» (2017) [190] та ін.

Під час дослідження проблеми СРСР (Росії) в зовнішньополітичних орієнтаціях української політичної думки націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. автор використовував фонд 1 Архіву ОУН в Києві: «Тези про ідеологічні засади українського націоналізму та організаційні завдання проводу українських націоналістів» (1928) [287], реферат відомого українського політичного діяча і публіциста, члена ОУН Дмитра Андрієвського на тему «Напрямні української пропаганди за кордоном» (1931) [241], протоколи зібрань проводу українських націоналістів у міжвоєнний період та резолюції Конгресу українських націоналістів (1928) [232].

У процесі наукового дослідження автор використовував періодичні видання міжвоєнного періоду ХХ ст., зокрема такі: ідеологічний друкований орган Проводу Українських Націоналістів «Розбудова Нації», статті Д.

Андрієвського «Вічний мир» (1928) [7], «Україна у світовій політиці» (1928) [11, 12], «Політика націоналізму (Зовнішньо-державницькі змагання)» (1930) [8].

Важливими джерелами для дослідження українсько-російських взаємин міжвоєнного періоду ХХ ст. були оригінальні праці теоретиків та практиків українського націоналізму: Д. Донцова – «Підстави нашої політики» (1957) [94], «Дух нашої давнини» (1951) [91], «Міжнародне положення України і Росія» (1918) [92], «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» [96]; Михайла Колодзінського – «Українська воєнна доктрина» (1957) [138]; Д. Мирона – «Ідея і чин України» (2017) [190]; громадського діяча, автора української геополітичної концепції, одного з провідних ідеологів українського націоналізму Юрія Липи – «Геополітичні орієнтири нової України» (1999) [163], «Чорноморська доктрина» (2007) [162], «Розподіл Росії» (1954) [165].

Ставлення українського націоналістичного руху, який з 10 лютого 1940 року представляли дві націоналістичні організації: ОУН Андрія Мельника та ОУН Степана Бандери, до СРСР у період *Другої світової війни* висвітлено в опублікованих архівних матеріалах, зібраних українським істориком, професором Сорбонського університету (Франція), членом ОУН Володимиром Косиком, а саме: «Меморандум Проводу українських націоналістів (ПУН) під проводом Андрія Мельника» (1941) [188] та «Меморандум Організації Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери» (1941) [187].

Досліджуючи протистояння українського організованого націоналізму з СРСР, автор використовував архівні фонди, зокрема такі: Фонд 13 ГДА СБУ («Політична доповідь» провідного українського учасника визвольно-революційної боротьби, політичного і громадського діяча, науковця і публіциста Мирослава Прокопа, виголошена на Першому Великому зборі УГВР (липень 1944) [233], а також праця крайового провідника ОУН Львівщини, теоретика і організатора боротьби Української повстанської армії (далі УПА) Осипа Горнового «Як розуміти концепцію власних сил у національно-визвольній боротьбі ОУН» [74]); Фонд 9 АЦДВР із матеріалами

статті Миколи Вирового (псевдо Мирослава Прокопа) «Україна і Росія» [52] та статті Ю. Моряка (псевдо ідеолога ОУН, головного редактора журналу «Ідея і Чин» Михайла Палідовича) «Одним фронтом назустріч майбутньому» (1943) [196].

Вивчаючи позиціонування українського націоналістичного руху до СРСР під час Другої світової війни, автор використовував також опубліковані документи ОУН: «Маніфест Організації Українських Націоналістів» (ОУН С. Бандери) (грудень 1940) [182], «Політичні постанови Другого великого збору ОУН С. Бандери» (квітень 1941) [216], «Постанови Другої конференції ОУН С. Бандери» (1942) [225], «Постанови Третьої конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників» (ОУН С. Бандери) (17–21 лютого 1943 р.) [229].

Для дослідження ставлення українського визвольного руху до СРСР *після закінчення Другої світової війни* автор послуговувався такими архівними матеріалами: Фондом 9 АЦДВР (Брошура «Декларація Проводу ОУН С. Бандери після закінчення Другої світової війни» (1945) [37], праця відомого письменника-підпільника, чільного діяча ОУН Ярослава Богдана «Чому ми за Українську Самостійну Соборну Державу» (1951) [35]); Фондом ЦДАЗУ («Резолюції Третього Великого Збору українських націоналістів» (ОУН А. Мельника) (серпень 1947) [238]); Фондом 13 ГДА СБУ (праця невідомого автора «СРСР напередодні війни» (1 серпня 1945 р.) [259]).

Важливий внесок у дослідження протистояння українського визвольного руху з СРСР у повоєнний період склали оригінальні праці провідних практиків та теоретиків українського націоналізму: Степана Бандери («Питання атомової війни і визвольна революція» (1957) [27], «Фронт поневолених націй» (1950) [30], «Третя світова війна і визвольна боротьба» (1950) [29]) та Ярослава Стецька («Місце України у світі» (1962) [278]).

Проблему Німеччини в зовнішньополітичних орієнтаціях української політичної думки націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду досліджено завдяки використанню таких архівних матеріалів: Архів ОУН у

Києві (Фонд 1) («Витяг з протоколу засідання Проводу українських націоналістів» (серпень 1928) [53]); ЦДАЗУ (Фонд 59) («Ідеологічні завваги до боротьби з московсько-більшевицьким імперіалізмом», де відображено висловлювання українського державного, військового та політичного діяча, засновника та першого голови ОУН, одного із ідеологів українського націоналізму, голови проводу ОУН Євгена Коновальця (1933 р.) [118], а також міркування М. Сціборського в українському часописі «Пробоєм» (1939 р.) [118]); ЦДАВО (Фонд 3833) («Копія листа Окея» (1934 р.) [140]); ЦДАГО (Фонд 269) («Звернення А. Мельника до українського населення та членів націоналістичних організацій» (січень 1942 р.) [112]).

Водночас важливий внесок у дослідження українсько-німецьких взаємин у міжвоєнний період ХХ ст. склали оригінальні праці теоретиків українського націоналістичного руху: українського політичного діяча, члена Української військової організації (УВО), члена-засновника ОУН Зенона Пеленського («Міжнародна політика України. Тези реферату про зовнішню політику» (1929) [204]), Д. Андрієвського («Україна у світовій політиці» (1928) [11, 12]), Д. Донцова («Міжнародне положення України і Росія» (1918) [92]) та стаття українського політолога, який досліджував політику тоталітарних держав, зокрема нацистської Німеччини та СРСР Ігоря Каменецького («Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами» [125]).

Німецьке питання в зовнішньополітичних орієнтирах української політичної думки періоду *Другої світової війни* активно висвітлено в архівних документах: ЦДАВО (Фонд 3833) («Лист голови Проводу українських націоналістів Андрія Мельника до Райхсаусенміністра П. Ф. Рібентропа в Берліні» (1941) [88] та «Лист Андрія Мельника до Райхсфюрера СС-ів Гімлера в Берліні» (1941) [89], «Передумови співпраці ОУН з Німеччиною» [211]); ЦДАЗУ (Фонд 59) («Ідеологічні завваги до боротьби з московсько-більшевицьким імперіалізмом» із висловлюваннями відомого діяча націоналістичного руху Олега Ольжича (1940 р.) [118]); ЦДАГО («Меморандум групи українських громадсько-політичних діячів на адресу А. Гітлера з

проханням змінити політику Третього рейху щодо українського питання» (14 січня 1942 р.) [186]); ГДА СБУ (Фонд 13) (стаття «Нищівна політика імперіалізмів в Україні», що вийшла друком у газеті ОУН «За Самостійну Україну» №7 (1943) [200]).

Досить вагомими для дослідження німецько-українських відносин періоду Другої світової були такі документи: праця С. Бандери «Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном» (1948) [28], а також праця М. Прокопа «Політична доповідь» [233].

Опубліковані німецькі архівні матеріали, зібрані й упорядковані В. Косиком у 4-ох томах під назвою «Україна у Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів» було ефективно використано в процесі дослідження німецько-українських взаємин під час Другої світової війни, як-от: «Протокол прослухання членів Українського Національного Комітету і Степана Бандери від 03.07.1941 року» [235], «Відповідь ОУН-Бандери на вимогу німців відкликати проголошення державності 30 червня 1941 р.» (21 липня 1941) [55], «Донесення про діяльність і ситуацію № 8 Айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР» (за період з 01.12 по 31.12.1941) [90], «У Пряшеві різні політичні угруповання створили Українську Національну Раду (Телеграма до Головного управління безпеки Райху)» (29.11.1944 р.) [299].

Важливими документами для дослідження проблеми Німеччини в зовнішньополітичних орієнтаціях української політичної думки періоду Другої світової війни були опубліковані документи ОУН: «Постанови Третьої конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників» (17-21 лютого 1943 р.) [229], «Постанови Другої конференції Організації Українських Націоналістів» (квітень 1942) [225].

Взаємини між Німеччиною та українським визвольним рухом у *повоєнний період* висвітлено в працях С. Бандери «Питання атомової війни і визвольна революція» (1957) [27] та Я. Стецька «Німеччина на старих шляхах. Ксенофобія і москвофільство німців» (1955) [281], «Не криза Афганістану, а світова криза Заходу. Де воля до боротьби?» (1980) [280].

Архівні документи ЦДАЗУ автор використовував у процесі аналізу перспективності німецько-українських взаємин у повоєнний період ХХ ст., зокрема Фонд 59 «Перспективи укладу світових сил та українська міжнародна акція. Тези для ІV.- В.ЗУ.Н» (1955), які підготували представники ОУН А. Мельника [213].

Проблему Польщі в зовнішньополітичних орієнтаціях української політичної думки націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. досліджено завдяки використанню таких архівних матеріалів: Архів ОУН у Києві (Фонд 1) (Реферат Д. Андрієвського «Напрямні української пропаганди закордоном» [241], «Тези про ідеологічні засади українського націоналізму та організаційні завдання Проводу українських націоналістів» (1928) [287], «Проект резолюцій І-го Конгресу ОУН «Резолюції Конгресу Українських Націоналістів» (грудень 1928) [231], «Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 12 лютого 1931 р.» [167]).

Проблематику українсько-польських відносин міжвоєнного періоду ХХ ст. висвітлено в періодичних виданнях того часу, зокрема в друкованому органі ОУН С. Бандери «Розбудова Нації», в якому надруковано оригінальні статті Д. Андрієвського: «Союз з Польщею?» (№ 7-8, 1931 р.) [10], «Українська державність чи польський віз...» (№ 5-6, 1931 р.) [13].

Суттєвим внеском у джерельну базу дослідження заявленої проблеми стали оригінальні праці теоретиків та практиків українського націоналізму: М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина» (1957) [138], Д. Донцова «Підстави нашої політики» (1957) [94], Ю. Липи «Чорноморська доктрина» (2007) [162], С. Бандера «Перспективи Української Революції» (1978) [26].

Можливість глибоко проаналізувати проблематику українсько-польських взаємин періоду *Другої світової війни* дають такі архівні матеріали: АЦДВР (Фонд 9) («Звернення Проводу ОУН з приводу українсько-польської проблеми із закликом утриматися від взаємних військових виступів» (жовтень, 1943 р.) [114]); ГДА СБУ (Фонд 13) (Горновий О. «Як розуміти концепцію власних сил

у національно-визвольній боротьбі ОУН» [74], Прокоп М. «Політична доповідь» (червень, 1944) [233]).

Важливими документами для дослідження українсько-польських відносин під час Другої світової війни були оприлюднені документи ОУН, а саме «Постанови Другої конференції Організації Українських Націоналістів» (квітень 1942) [225], а також джерельні документи і матеріали видавництва «Літопис УПА», зокрема такі: Відозва ОУН СД до поляків під назвою «Поляки!» (липень 1943) [202], Відповідь поляків українській стороні «Краєва Репрезентація Політична: Відозва до українського народу» (30.07.1943) [152], «Протокол з відбутих конференцій між сторонами: А і Б. Сторона А – українська, сторона Б – польська» (10.02.1944) [234]. У двотомному збірнику українського науковця-історика Володимира В'ятровича «Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА» (2011) [40] опубліковано документи українського підпілля про польсько-українські взаємини, зокрема в томі 1 «Війна під час війни (1942—1945)» висвітлено перебіг війни, спроби переговорів та налагодження співпраці між українським та польським підпіллям у період Другої світової війни.

Проблему країн англо-саксонського блоку та інших великих країн в зовнішньополітичних орієнтаціях української політичної думки міжвоєнного періоду ХХ ст. детально висвітлено в оригінальних працях теоретиків українського націоналізму, а саме: З. Пеленського «Міжнародна політика України. Тези реферату про зовнішню політику», які він виголосив на Першому Конгресі українських націоналістів у 1929 р. [204], М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина» (1957) [138], Д. Мирона «Ідея і чин України» (2017) [190], Ю. Липи «Чорноморська доктрина» (1942) [162], Д. Донцова «Міжнародне положення України і Росія» (1918) [92].

Для дослідження означеної проблеми автор використовував такі архівні матеріали: Архів ОУН у Києві (Фонд 1) (Реферат Д. Андрієвського «Міжнародні в'язання і Україна» (липень 1932 р.) [240], «Тези про ідеологічні засади українського націоналізму та організаційні завдання Проводу

українських націоналістів» (1928) [287]); ГДА СБУ (Фонд 13) («Новий «Мир» в світлі Чорноморського питання» (січень 1946) [201]); ЦДАВО (Фонд 3833) («Україна й Англія. Тези, на підставі яких є можливе українсько-англійське співпадіння» [300]).

У друкованому органі ОУН С. Бандери «Розбудова Нації» опубліковано низку статей Д. Андрієвського з аналізом різноманітних варіантів співпраці українського визвольного руху з великими країнами: «Україна у світовій політиці» (1928) [11, 12], «Українська справа на міжнародній шахівниці» (1931) [14].

Досліджуючи взаємовідносини українського визвольного руху та великих країн, зокрема англо-саксонського блоку, під час *Другої світової війни*, автор використовував архівні документи: АЦДВР (Фонд 9) (листівка «Москва і Лондон домагаються заглади українського народу», [198], стаття Ю. Моряка «Одним фронтом назустріч майбутньому» [196]); ГДА СБУ (Фонд 13) (стаття В. Садового (літературне псевдо М. Прокопа) «До основ нашої міжнародної тактики» (1943) [246], стаття невідомого автора «СРСР напередодні війни» (1 серпня 1945 р.) [259], статті Ю. Моряка «Що далі?» [197], М. Прокопа «Політична доповідь» (червень, 1944) [233]).

Ставлення українського визвольного руху до великих країн та навпаки – ставлення США, Англії, Франції та ін. до українського питання в *повоєнний період ХХ ст.* яскраво висвітлено в працях чільних діячів ОУН, зокрема С. Бандери («Питання атомової війни і визвольна революція» (1957) [27], «Третя світова війна і визвольна боротьба» (1950) [29]; Я. Стецька («Політичне значення України» (1962) [283], «Честь нації понад усе» Правильне рішення президента Ніксона» (1970) [279], «Панорама. Конвенціональне озброєння та відродження націоналізму – порятунком вільної Європи» (1977) [282]); О. Горнового («Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили українського народу?» (1968) [72], «Чому ми переможемо?» (1968) [73], «Перспективи нашої боротьби» (1968) [71]); члена ОУН і члена Проводу ОУН, пропагандиста, публіциста і редактора та автора багатьох повстанських публікацій Петра

Федуна «Полтави» («Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу» (травень, 1951) [307]).

В архівах розміщено достатньо багато матеріалів, які описують взаємини українського визвольного руху та великих держав після закінчення війни, зокрема такі: ЦДАЗУ (Фонд 59) («Резолюції III Великого збору українських націоналістів» (1947 р.) [238], стаття у газеті «Наші вісті» (1946 р.) «Як розуміти США?» [320], Тези для IV.- В.ЗУ.Н «Перспективи укладу світових сил та українська міжнародна акція» (1955) [213]); АЦДВР (Фонд 9) (Брошура «Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі» (1945 р.) [37]); ГДА СБУ («Постанови Конференції Проводу ОУН на українських землях (червень, 1946р.) [226], стаття невідомого автора «СРСР напередодні нової війни» (1945) [259]).

Проблему країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) та Південно-Східної Європи (ПСЄ) в зовнішньополітичних орієнтаціях української політичної думки міжвоєнного періоду ХХ ст. висвітлено в працях практиків і теоретиків націоналістичного руху, а саме: З. Пеленського («Міжнародна політика України. Тези реферату про зовнішню політику» (1929) [204]), Д. Мирона («Ідея і чин України» (2017) [190]), Ю. Липи («Чорноморська доктрина» (1942) [162]).

У процесі дослідження питання взаємин українського визвольного руху і країн ЦСЄ та ПСЄ важливими джерелами стали такі архівні матеріали: Архів ОУН в Києві (Фонд 1) (реферат Д. Андрієвського на тему «Міжнародні в'язання і Україна» (липень 1932) [240]); ГДА СБУ (Фонд 13) (праця О. Горнового «Як розуміти концепцію власних сил у національно-визвольній боротьбі ОУН» [74], а також «Політична доповідь» М. Прокопа (червень, 1944) [233]).

Під час вивчення питання співпраці між Україною та країнами ЦСЄ та ПСЄ після закінчення *Другої світової війни* було використано праці практиків і теоретиків українського націоналізму, зокрема: С. Бандери («Фронт поневолених націй» (1950) [30]); П. Федуна «Полтава» - («Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу» (травень, 1951) [307]), стаття

українського політика, одного з лідерів ОУН-УПА Миколи Лебеда під назвою «Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР. Про розмови з представниками угорського командування» (1949) [158]).

Проблему народів СРСР в зовнішньополітичних орієнтаціях української політичної думки націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. представлено в дослідженні працями теоретиків націоналістичного руху З. Пеленського «Міжнародна політика України. Тези реферату про зовнішню політику» (1929) [204], Д. Мирона «Ідея і чин України» (2017) [190], Ю. Липи «Чорноморська доктрина» (1942) [162].

Важливими джерелами для дослідження зовнішньополітичних орієнтацій українського націоналістичного руху, спрямованих на співпрацю з поневоленими народами СРСР у період *Другої світової війни* були опубліковані документи ОУН та Антибільшовицького блоку народів (далі АБН), як-от: «Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів» (21–25 серпня 1943 р.) [228], «Постанови Першої конференції поневолених народів Східної Європи й Азії» (листопад 1943 р.) [227].

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (Фонд 13) мітється «Відозва до пригноблених народів Сходу» (1942) [54], а також стаття О. Горнового «Як розуміти концепцію власних сил у національно-визвольній боротьбі ОУН» [74] і «Політична доповідь» М. Прокопа (червень, 1944) [233].

Досліджуючи ставлення українського визвольного руху до поневолених народів СРСР під час Другої світової війни, автор використовував документи і матеріали, видані видавництвом «Літопис УПА», «Перша конференція поневолених народів Сходу Європи й Азії» (листопад 1943 р.) [232].

Важливими матеріалами для дослідження взаємовідносин українського визвольного руху з поневоленими народами СРСР у *повоєнний період* були архівні документи АЦДВР (Фонд 9) брошура «Декларація Проводу Організації

Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі» (1945 р.) [37].

Автор використовував опубліковані Постанови конференцій та інших матеріалів з діяльності АБН, досліджуючи взаємовідносини українського націоналістичного руху з іншими окупованими Росією народами, як-от: «Перший конгрес Антибільшовицького блоку народів» (16 квітня 1946 р.) [215], Маніфест Другого конгресу АБН (1948 р.) [181], «Меморандум Антибільшовицького блоку народів на Паризьку мирну конференцію» (1946 р.) [185], «Заклик до вільних народів світу» (1951) [110], «Заклик до західного світу» (1954) [111], відозву керівництва АБН «Його Ексцеленції Двайтові Д. Ейзенгауреві, президентові США, Женева (Швейцарія)» (1955) [124].

Оригінальні праці практиків і теоретиків українського націоналізму стали важливими джерелами для дослідження повоєнної співпраці між українцями та іншими поневоленими Москвою народами, зокрема такі: С. Бандера «Фронт поневолених націй» (1950) [30], «Питання атомової війни і визвольна революція» (1957) [27]; О. Горновий «Чому ми переможемо?» (1968) [73]; П. Федун «Полтава» «Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу» (травень, 1951) [307].

Під час аналізу використаної літератури було застосовано *проблемно-хронологічний принцип*, відповідно до якого джерела розділено на позиції, що стосуються дослідження трьох періодів: міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни та повоєнного періоду становлення політичних реалій біполярного світу (до середини 1950-их рр.). Однак в рамках проблемно-хронологічного принципу літературу систематизуємо водночас за проблемно-тематичними ознаками.

Досліджуючи поняття *націоналізму*, історію його становлення, типологію та сутнісні характеристики, автор дисертаційного дослідження використав праці академічних *дослідників націоналізму*, зокрема таких провідних європейських авторів ХХ–ХХІ століть: професор соціальних наук Гарвардського університету (США) Лія Грінфелд (Liah Greenfeld) («Nationalism:

Five Roads to Modernity» (1992) [323]), професор факультету гуманітарних наук Гріфітського університету (Австралія) Джон Гатчінсон (John Hutchinson), британський дослідник феноменів нації та націоналізму Ентоні Дейвід Сміт (Anthony D. Smith) («Nationalism» (1994) [328]), Сміт Е. («Нації та націоналізм у глобальну епоху» (2013) [255]), професор соціології Каліфорнійського університету (США) Роджерс Брубейкер (Rogers Brubaker) («Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі» (2006) [38]), професор сучасної історії Кельнського університету (Німеччина) Петер Альтер (Peter Alter) («Націоналізм: проблема визначення» (1985) [4]), американський політолог, історик і синолог, професор міжнародних відносин Корнельського університету (США) Бенедикт Річард О'Горман Андерсон (Benedict Richard O'Gorman Anderson) («Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму» (1983) [6]) та ін.

Серед праць українських дослідників націоналізму варто виокремити такі: «Теорії нації та націоналізму: Монографія» (1999) [128] українського історика, доктора історичних наук, професора, завідувача відділу новітньої історії та політики Інституту історії України Національної Академії наук України Георгія Касьянова; «Український націоналізм: традиція та модерн» (2011) [254] та «Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми» (2020) [252] українського науковця, доктора політичних наук Олександра Сича; «Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад» (2011) [75] доктора історичних наук, професора Українського католицького університету Ярослава Грицака; «Український інтегральний націоналізм (1920-ті–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії» (2013) [109] і «Концепція інтегрального націоналізму в історіографії українського націоналістичного руху міжвоєнної доби» (2013) [107] доктора історичних наук, професора кафедри нової та новітньої історії України Українського католицького університету Олександра Зайцева; «Час націоналізму. Стратегія виживання в глобалізованому світі» (2013) [288] українського журналіста, письменника, експерта з питань Східної Європи Віктора Тимченка;

«Націоналізм і націоналістичний рух» (1994) [23] українського літературознавця, публіциста, політолога, керівника Науково-ідеологічного центру імені Дмитра Донцова Олега Багана; «Дослідження питання національної консолідації теоретиками українського націоналізму» (2021) [175] доктора політичних наук, завідувача кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка» Галини Луцишин і доктора історичних наук, професора кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка» Миколи Гетьманчука; «Український націоналізм 1920–1930-х рр. на порівняльному тлі інших європейських націоналізмів: історіографічні оцінки та судження» (2019) [311] доктора історичних наук, професора кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Василя Футали; «Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)» (1992) [230] українського історика, провідного наукового співробітника Інституту української археографії й джерелознавства ім. М. Грушевського Володимира Потульницького; «Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній» (1937) [103] українського історика-правознавця, автора праць з історії української державності й історії Церкви в Україні В'ячеслава Заїкіна; «Між історією й політикою. (Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки)» (1973) [173] історика української суспільно-політичної думки, політолога, публіциста Івана Лисяка-Рудницького; «Свобода особи в правій українській політичній думці (20-30 рр. XX ст.)» (2010) [49] доктора політичних наук, професора кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка Ігоря Вдовичина та ін.

Досліджуючи зовнішньополітичні орієнтири українського націоналізму міжвоєнного періоду XX ст., автор використовував праці українських дослідників націоналізму XX ст., серед яких варто виокремити «Нарис історії

ОУН» (1968) [193] українського політичного діяча, історика, члена ОУН Петра Мірчука, «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» (1993) (розділі I «Україна до 1939 року») [147] українського історика, доктора історичних наук Сорбонського Університету (Франція), журналіста Володимира Косика, «Дмитро Донцов - ідеолог українського націоналізму» (1955) [100] письменника, публіциста, журналіста, педагога, громадського і політичного діяча Ростислава Єндика, «Степан Бандера – символ нації. Частина друга» (1997) [98] українського письменника, члена ОУН Петра Дужого, «Дмитро Донцов. Політичний портрет» (1974) [258] журналіста, публіциста і суспільно-політичного діяча Михайла Сосновського.

У процесі роботи над дисертацією автор також проаналізував значну кількість *монографій та статей* сучасних дослідників українського націоналізму (XXI ст.). Монографія українського історика, одного з провідних дослідників українського національно-визвольного руху ХХ ст. Анатолія Кентія «Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.)» (Том 1) (2005) [133] ґрунтується на архівних документах і є першим комплексним дослідженням історії створення та діяльності ОУН та УПА. М. Гетьманчук у своїй монографії «Між Москвою і Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.)» (2008) [65] висвітлює одну з найменш вивчених сторінок радянсько-польських взаємин міжвоєнного періоду ХХ ст. та з'ясовує місце українського питання в зовнішній політиці цих держав. У підручнику за загальною редакцією доктора політичних наук, професора кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» Наталії Хоми «Історія політичної думки України» [123] проаналізовано генезу розвитку української політичної думки, зокрема в третьому розділі досліджено погляди теоретиків і практиків вітчизняної політичної думки націоналістичного спрямування в першій половині ХХ століття.

Важливий та вагомий внесок у дослідження зовнішньополітичних орієнтирів українського визвольного руху в період між двома світовими

війнами зробили українські науковці у своїх наукових статтях, зокрема такі: О. Баган «Геополітична стратегія українського націоналізму в міжвоєнну добу» (2009) [16], «Геополітичні візії в теоріях українського націоналізму і сучасність» (2014) [17], «Геополітичні концепції Дмитра Донцова і посилення українського націоналізму на початку ХХ століття» (2009) [18], «Ідеологічні стратегії Юрія Липи» (2014) [20], «Актуальність державницьких націоналістичних концепцій у творчості Дмитра Мирона» (2016) [15]; кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка» Руслан Демчишак «Зовнішня політика держави в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст.» (2014) [82]; І. Вдовичин «Свобода особи і демократія у державотворчій концепції М. Сціборського» (2008) [50], «Політичні ідеї Юрія Липи в умовах цивілізаційних викликів» (2018) [48], «Юрій Липа про геополітичні виклики» (2020) [51]; доктор політичних наук, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» Ярина Турчин, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка» Ольга Івасечко «Погляди Дмитра Мирона на сутність та форму інституту держави на тлі української політичної думки націоналістичного спрямування» [298]; О. Зайцев «Ідеологія і політична стратегія ОУН до 1939 року» (2012) [106], «Воєнна доктрина Михайла Колодзінського» (2014) [104], «Ставлення ОУН до спроб українсько-польського порозуміння (1929–1934)» (2012) [108]; кандидат історичних наук, доцент Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського Юлія Василевич «Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України» (2012) [42]; Сергій Губський «Ідеї націоналізму та державності в творчій спадщині Юліана Вассіяна» (2019) [80]; В. В'ятрович «Основні принципи зовнішньої політики ОУН» (2004) [39];

український історик і громадський діяч, кандидат історичних наук Микола Посівнич «Формування військової доктрини ОУН (1929–1939)» (2003) [224], «Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН» (2012) [220], «Зовнішня політика ОУН в 1929–1939 рр.» (2018) [218]; «Ставлення ОУН до Польщі у міжвоєнний період» (2003) [222], Р. Демчишак, Т. Стародуб «Місце України у системі безпеки регіону Середньо-Східної Європи у працях теоретиків українського націоналізму (20–30-их рр. ХХ ст.)» (2021) [322] та ін.

Зовнішньополітичні орієнтири українських націоналістів під час *Другої світової війни* активно досліджували у своїх *монографіях* такі українські науковці: А. Кентій «Збройний чин українських націоналістів (1920-1956) Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів (1942–1956)» (2008) [132], український учений-історик, доктор історичних наук, професор Анатолій Русначенко «Народ збурений: національно-визвольний рух України й національні рухи опору Білорусії, Литви, Латвії, Естонії у 1940–50-их роках» (2002) [243], І. Партиляк та М. Боровик «Україна в роки Другої світової війни: спроба концептуального підходу» (2010) [209]. У праці В. Косика «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» (1993) [147] на основі багатого джерельного матеріалу, основу якого складають архіви Третього райху, здійснено аналіз взаємин українських націоналістів з німцями та висвітлено ставлення лідерів фашистської Німеччини до українства. Монографія доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри міжнародних відносин Київського славістичного університету Ігоря Ільюшина «ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів)» (2000) [121], підготовлена в основному на документальних джерелах з архівів Польської Республіки, містить аналіз причин українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни на західноукраїнських землях. Монографія українського історика Юрія Киричука «Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика» (2003) [134] відтворює цілісну картину національної боротьби

українців періоду Другої світової війни і післявоєнного часу на етнічних українських землях.

Зовнішньополітичні орієнтири українського визвольного руху під час Другої світової війни досліджували у своїх *наукових статтях* такі українські науковці: доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Василь Ільницький («Польсько-український конфлікт у Карпатському краї ОУН (1943 – 1945)» (2018) [120]); історик, спеціаліст з історії України періоду Другої світової війни, доктор історичних наук, професор Михайло Коваль («ОУН–УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом» (1994) [136]); український історик, кандидат історичних наук Володимир Третяк («III Надзвичайний великий збір ОУН(б) як етап українського державотворення» (2018) [290]); доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Львів) Володимир Трофимович («Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939-1945 рр.» (2001) [293]); кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка» Наталія Барановська («Військово-політична тактика і стратегія ОУН у 1939–1941 рр.» (2014) [31]); український історик, поет, громадсько-політичний діяч, доктор історичних наук Павло Гай-Нижник («Ставлення вищого керівництва німецького Райху до Акту проголошення відновлення Української Держави у 1941 р. й військово-політична тактика Проводу ОУН(р) у 1941–1943 рр.» (2016) [60]); кандидат історичних наук, упорядник видання «Літопис УПА» Олександр Пагіря («Переговори між УПА та угорською армією в контексті міжнароднополітичної ситуації в Європі у 1943 – на початку 1944 рр.» (2010) [206], «Переговори між представниками ОУН та військово-політичними колами Румунії у 1943–1944 роках» (2010) [205]); Данило Саламін («Зовнішньополітичні орієнтації УГВР (1943–1954 рр.)» (2012) [247]); М.

Савчин («Політика ОУН–УПА щодо українсько-польських відносин під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки» (2000) [245]) та ін.

Зовнішньополітичні орієнтири українських націоналістів у період *після закінчення Другої світової війни* досліджували у таких монографіях: Ю. Киричук у праці «Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика» (2003) (IV розділ) [134] висвітлює методи антирадянської і антикомуністичної боротьби українських партій за кордоном у повоєнний період; А. Русначенко в дослідженні «Народ збурений: національно-визвольний рух України й національні рухи опору Білорусії, Литви, Латвії, Естонії у 1940–50-их роках» (2002) [243] аналізує ставлення Заходу, зокрема США, до українського визвольного руху після закінчення Другої світової війни; О. Баган у роботі «Ідея і чин Ярослава Стецька» (2008) [21] надає цілісний огляд теоретичної спадщини визначного українського націоналіста.

Зовнішньополітичну діяльність українського національно-визвольного руху в повоєнний період також досліджували у своїх опублікованих *наукових статтях* такі українські науковці: М. Савчин («Політика ОУН щодо створення антиімперіалістичного блоку поневолених народів під час Другої світової війни та перші повоєнні роки» (1999) [244]); А. Кентій («Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.)» (2005) [130]); П. Гай-Нижник («Зовнішньополітичні аспекти національно-визвольної боротьби і геостратегічне місце Української держави в концепції ОУН(б)» (2021) [59]); О. Сич («Інституційна характеристика зовнішньої політики закордонних частин ОУН» (2010) [251]); І. Мамонтов («Діяльність Антибільшовицького блоку народів у міжнародно-правовому полі у 40-х – 50-х роках ХХ століття» (2005) [179]); О. Баган («Геополітичні погляди Ярослава Стецька» (2007) [19]); В. Ільницький («Використання радянськими силовими органами агентурно-інформаційної мережі у боротьбі із підпіллям у Карпатському краї ОУН (1945–1954)» (2017) [119]); Р. Демчишак («Східний вектор зовнішньої політики Польщі: ідеологічні підвалини та особливості реалізації на сучасному етапі»

(2018) [85]); доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка Галина Стародубець («Міжнародна політика періоду завершення другої світової війни в оцінці ідеологів українського повстанського руху» (2018) [275]); доктор історичних наук, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Іван Патриляк та Олександр Пагіря («Спроби українського націоналістичного підпілля нав'язати контакти із сербським і литовським антикомуністичними рухами (1943–1950 рр.)» (2011) [210]); доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка Олексій Сухий («Сучасна українська історіографія національно-визвольного руху періоду Другої світової війни та післявоєнного часу: візії, напрями, школи» (2012) [284]) та ін.

Отже, дослідження зовнішньополітичних орієнтацій теоретиків української політичної думки націоналістичного спрямування здійснювали численні українські науковці. Проте їхні праці стосувалися зазвичай аналізу поглядів окремих представників української політичної думки націоналістичного спрямування, вужчих періодів, більш конкретної чи, навпаки, більш загальної проблематики. Отож, незважаючи на достатню кількість наукових праць з окремих аспектів порушеної проблеми, вони не дають цілісного та завершеного уявлення щодо досліджуваної тематики. Виникає потреба комплексного дослідження поглядів представників української політичної думки націоналістичного спрямування щодо запропонованої проблематики - зовнішньополітичних орієнтирів державотворення – в межах трьох історичних періодів: міжвоєнного періоду ХХ ст., періоду Другої світової війни, повоєнного періоду становлення політичних реалій біполярного світу (до середини 1950-х рр.). Пропоноване дослідження дасть змогу простежити діалектику розвитку зовнішньополітичних орієнтирів державотворення в українській політичній

думці націоналістичного спрямування, її адаптацію до нових реалій функціонування міжнародних систем.

1.2. Концептуально-теоретичні основи та методологія дослідження української політичної думки націоналістичного спрямування

Сучасна теорія і практика етнічних та соціально-політичних відносин ґрунтується на самоідентифікації націй у розв'язанні проблем суспільного розвитку, що реалізується у різноманітних формах діяльності, зумовлених рівнем розвитку країн. Варто зазначити, що така самоідентифікація відбувається на двох рівнях – етнічному і національному. Отож залежно від домінування якісних рис лише одного з них може проявитися як націоналізм агресивний, руйнівний, так і націоналізм прогресивний, здатний створити сприятливі умови для суспільного розвитку [257, с. 495–498]. Протягом усього періоду існування в ідеологічній сфері тоталітарного СРСР доктрини інтернаціоналізму націоналізм трактували винятково як негативне суспільно-політичне явище. Докладено значних зусиль, щоб зауважити винятково на етнічному варіанті його прояву. Саме цим визначається існування у суспільній свідомості, психології, ідеології та політиці субординації на етнічній основі, пропагування національної зверхності, необхідності підпорядкування одних націй іншим.

Націоналізм існує та розвивається в багатьох формах, а тому його не можна громадити під однією вивіскою «екстремізму». Хоч націоналізм не цілковито демократичний чи ліберальний рух, але заперечення центральних положень націоналізму може стати на перешкоді поступу до захисту прав людини й демократії. Якісні зміни в дослідженні проблеми націоналізму було започатковано в 1980-х роках зарубіжними дослідниками. Не випадково і в зарубіжній, і у вітчизняній історіографії дефініція націоналізму стала наближена до класичного визначення відомого англійського дослідника націоналізму Е. Геллнера, що націоналізм – це теорія політичної легітимізації, яка ставить собі за мету, щоб етнічні та політичні кордони збігалися [62, с. 156].

Саме такі ідеї з другої половини ХХ – початку ХХІ століття почали використовуватися, розвиватися та піддаватися перегляду в працях американських дослідників Р. Брубейкера, Л. Гринфелд, Т. Еріксена, Б. Андерсона, Р. Шпорлюка та інших вітчизняних і зарубіжних науковців [6; 38; 76; 255; 316; 317].

У наукових працях більшості сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників націоналізм розглядають переважно в трьох значеннях: 1) як форма вияву свідомості нації, що прагне до національного самоствердження, однозначна ідентифікація особи чи групи з цією нацією; 2) світогляд, доктрина, ідеологія як систематизоване й стійке уявлення про роль, місце і призначення нації в геополітичному просторі, поєднання національного та політичного чинників розвитку, про національну державу як безальтернативну форму самовизначення та самореалізації нації; 3) політична програма і суспільно-політичний рух, в основі якого лежить національне визволення, політична суверенізація, прагнення створити національну державу. На основі цього сьогодні дослідники виділяють не менш ніж 15 різновидів у типології націоналізму [153, с. 510].

Щоб збагнути помилковість більшості критичних закидів на адресу націоналізму в сучасних умовах, зазначає відомий англійський дослідник Е. Д. Сміт, необхідно виділити головні положення цієї доктрини й головні ідеали націоналістичних рухів: 1) світ поділений на нації, кожна з яких має власний характер і долю; 2) нація є джерелом будь-якої політичної влади, і лояльність нації перевищує всі інші лояльності; 3) щоб бути вільними, люди повинні ідентифікуватися з певною нацією; 4) щоб бути самобутньою, кожна нація має бути автономною; 5) задля миру й справедливості на землі нації мають бути вільними і захищеними [255, с. 207–208]. Мета націоналізму – зробити громадянську або етнічну націю критерієм держави, підкорити державу волі нації і змусити її виражати цю волю. Національна держава, у свою чергу, підкреслює Е. Д. Сміт, черпає свою могутність і засоби до існування з

домінантного етносу, навколо якого вона сформувалася і якому допомогла злитися в єдине ціле [256, с. 16–19].

Не похитнув повною мірою позицій національної держави й націоналізму загалом, як на нашу думку, і перехід в умовах глобалізації чималої кількості її повноважень до структур більшого масштабу. Можна з упевненістю констатувати, що до цього часу жодне регіональне чи континентальне міжнародне утворення не здатне скласти конкуренцію наявним національним державам у змаганнях за лояльність громадян і в здатності мобілізувати населення. Зважаючи на неослабну силу національної ідентичності та помітну слабкість альтернативних ідентичностей більшого масштабу, перспективи виходу поза межі нинішнього національного облаштування Європи і світу є достатньо проблематичними. Розглядаючи проблему виживання чи відмирання національної держави в глобальну епоху, вважаємо за потрібне звернути увагу на таке: 1) національна держава продовжує залишатися єдиною міжнародно визнаною структурою політичного об'єднання (тільки вона допускається до ООН та інших міжнародних органів як повноправний суб'єкт міжнародних відносин); 2) після 1991 р. принаймні 18 нових національних держав було визнано «державами спадкоємцями», а це сталося після сорокарічного періоду відмов з боку наддержав надавати їм такого роду статус; 3) чималим є спектр сучасних національних держав (з панівним етнічним ядром; етнічно розділені держави; держави з панівним ядром, але значними етнічними та національними меншинами); 4) назагал тільки національна держава до цього часу залишається єдиною ареною для розв'язання етнічних проблем [256, с. 146–148].

Вищезазначені причини зумовлюють зростання впливу націоналізму в країнах Європи та світу, особливо в умовах абсорбції Європейським Союзом нових членів. Хоч в кожній країні ЄС націоналізм має свої особливості, можна виділити спільні риси, що об'єднують сьогодні націоналістів європейських країн: 1) антиглобалізм та антиамериканізм, а також євроскептицизм (тобто погляд на ЄС як на один з компонентів світового глобалізаційного проєкту, який спрямований на знищення національного суверенітету країн – членів та

їхніх національних культур); 2) відстоювання концепції «Європи націй» (тобто Європи як співдружності незалежних і рівноправних країн, об'єднаних християнськими і європейськими цивілізаційними цінностями); 3) вкрай негативне ставлення (особливо серед націоналістів Західної Європи) до подальшого збільшення кількості членів ЄС, яке, на їхню думку, планує космополітична бюрократія; 4) негативне ставлення до мігрантів з країн «інших цивілізацій» (країн Азії та Африки); 5) расизм та антисемітизм (у деяких політичних національних рухах з ознаками нацизму); 6) традиціоналізм (відстоювання традиційних релігійних, моральних, культурних цінностей європейських народів); 7) реваншизм (незадоволення станом сучасних державних кордонів та відстоювання права на їхній мирний перегляд) [5].

Зважаючи на це, можна стверджувати, що необхідність всебічного аналізу проблеми націоналізму в сьогоdnішній політичній ситуації незалежної України назріла вже давно. Це зумовлено низкою причин: 1) подальшою експлуатацією терміна *націоналізм* політичною елітою та офіційною пропагандою Російської Федерації з метою дискредитації демократичного та європейського вектору руху України в умовах російсько-української війни; 2) використанням ідеології націоналізму в програмах українських політичних партій і рухів за відсутності ґрунтового філософського й політологічного розуміння щодо самого поняття та його суті; 3) дедалі більшим розмежуванням у політичному житті українського суспільства за ставленням до націоналізму як ідеології та до його минулої історичної спадщини. Дослідники, наприклад, стверджують, що український націоналізм у сучасній панівній інтерпретації перебуває в полоні вузької історично ретроспективної локалізації, тобто обмежений гріхами інтегрального націоналізму. Надто міцна пов'язаність з діяльністю націоналістичних організацій 30-х – 40-х рр. ХХ ст. стала на перешкоді того, щоб його сприйняли і засвоїли також інші течії політичної думки та політичні рухи [174, с. 13]. Крім того, уявлення про націоналізм у масовій свідомості українців, особливо під час здобуття ним масової підтримки, часто складається на основі враження від діяльності політичних партій і рухів,

які називають себе «націоналістичними». В українській політичній думці націоналізм, що становить певну сукупність ідей та уявлень, виступає передовсім як поєднання цінності особи і нації, самобутньої культури та державної незалежності. Оскільки формування та утвердження української нації здійснювалося в конкретних суспільно-історичних обставинах, то різноманітність форм націоналізму об'єктивно стала наслідком пристосування до цих обставин. Важливим аспектом досліджуваної проблеми є питання співвідношення українського націоналізму з іншими напрямками політичної думки та відповідними політичними ідеологіями.

Відомі дослідники української політичної думки залишили кожен свою класифікацію її напрямів, зокрема І. Лисяк-Рудницький виділяв демократично-народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний напрями [171], В. Потульницький – народницький, консервативний та національно-державницький напрями [230], а В. Заїкін – християнсько-консервативний, націоналістично-державницький, народницький напрями [103]. Акумулювавши їхні підходи та власну позицію, вважаємо за необхідне виокремити такі основні напрямки української політичної думки: консервативний, націоналістичний, націонал-державницький, народницький та комуністичний, що були, по суті, українськими різновидами основних світових ідеологій.

Ідеолоія українського народництва. Щодо незалежності та міжнародної суб'єктності України її представники дотримувалися двох підходів. Перший розглядав Україну частиною слов'янської федерації як союзної держави, другий (після 1917 р.) – незалежною державою з вільним вибором векторів зовнішньої політики з наголошенням на словянському напрямі. Українська держава мала стати парламентською республікою за формою правління, демократією (з максимальною політичною участю широких верств суспільства) за політичним режимом, федерацією (або ж унітарною державою з розвинутим місцевим самоврядуванням) за державно-територіальним устроєм. Українські народники дотримувалися принципів політичної нації, толерантного ставлення

влади до всіх етносів та релігій, максимального забезпечення прав та свобод громадян, захисту соціальних та економічних інтересів широких народних мас, передусім українського селянства, яке народники вважали чи не єдиним носієм національної ідеї. Відомими представниками народництва були Михайло Грушевський, Сергій Шелухін, Ростислав Лащенко.

Націонал-державницький (націонал-демократичний) напрям в українській політичній думці представлений працями Станіслава Дністрянського, Отто фон Ейхельмана, Володимира Старосольського, Ольгерда Бочковського та ін. Відповідно до змістового навантаження своєї назви представники цього напрямку чітко дотримувалися позицій національного суверенітету та принципів демократії. Націонал-демократи однозначно позиціонували себе прихильниками республіканської форми правління. Щодо державно-територіального устрою, то С. Дністрянський був прихильником унітарної держави, О. Ейхельман – федерації. Українські націонал-демократи були переконливими адептами дотримання прав і свобод людини, захисту прав національних меншин, дотримання принципів правової держави. У системі міжнародних відносин націонал-демократи були прихильниками багатовекторності зовнішньої політики України, універсалізації міжнародного життя, навіть допускали ідею створення міжнародних об'єднань держав з окремими наднаціональними структурами, учасниками яких могли ставати лише незалежні держави (С. Дністрянський).

Яскравими представниками **українського консерватизму** були В'ячеслав Липинський, Станіслав Томашівський та Володимир Кучабський, які у своїх наукових працях доводили необхідність монархічного ладу в Україні й обґрунтовували його актуальність та правомірність. Основними політологічними характеристиками консервативного напрямку української політичної думки були такі: державність України, концепція політичної та громадянської нації, значущість інституту держави, визначальна роль еліти в процесі державотворення та функціонуванні державного апарату, конституційна монархія як форма правління, елітарна демократія як політичний

режим, дотримання принципів розподілу влади та народного представництва на основі концепції класократії, різновекторність зовнішньополітичних орієнтацій.

Як політична ідеологія і політична практика націоналізм в Україні не виступав самостійно до кінця XIX ст., а переважно був складником лібералізму (націонал-державництва), консерватизму, соціал-демократизму (народництва). У XX ст. в Україні націоналізм навіть став складником комунізму.

І. Лисяк - Рудницький у цьому контексті зазначає, що лише у 20-х роках XX ст. в Україні появилася ідеологічна течія, яка взяла назву «націоналістичної» і оформилася в організований політичний рух. Поняття націоналізму, вказує він, набрало «партійного забарвлення», яке зберігається до цього часу і характеризується за допомогою терміна «інтегральний націоналізм» [172, с. 48–56]. У міру дедалі чіткішого усвідомлення цими ідеологіями своїх принципів вони почали критикувати націоналізм, що зрештою допомогло встановити відмінності між цими ідеологіями. Ілюстрацією до цього може слугувати порівняльна характеристика напрямів політичної думки в Україні XX ст. (Див. таблицю 1.1)

Таблиця 1.1.

Порівняльна характеристика напрямів української політичної думки міжвоєнного періоду 20–50-ті роки XX ст.

Критерії	Народ-ництво	Націонал-держав-ницький напрям	Консер-ватизм	Націо-налізм
Концепція нації	Політична нація	Етнополітична нація	Політична нація	Етнічна нація (період державо-творення) та етнополітична (період незалежності)
Співвідношення категорій «влада-суспільство» («державо-особа»)	Пріоритет категорій «суспільство», «особа»	Певний пріоритет категорій «суспільство», «особа»	Певний пріоритет категорій «державо», «влада»	Певний пріоритет категорій «державо», «влада»*

Політичний режим	Демократія (з максимальною політичною участю широких верств суспільства)	Демократія (з чітким механізмом системи стримувань і противаг між гілками влади)	Елітарна демократія	Авторитаризм у період державотворення та «Націократія» у період незалежності**
Форма правління	Парламентська республіка	Республіка (варіанти від парламентської до президентської)	Конституційна монархія	Президентська республіка
Форма державно-територіального устрою	Федерація (або унітарна з розвинутим місцевим самоврядуванням)	Варіанти від федерації до унітарної	Унітарна	Унітарна (у період незалежності з розвинутим місцевим самоврядуванням)

*Державу розглядають не як самоцінність, а лише як інструмент захисту інтересів та реалізації потреб нації.

**«Націократія» містила окремі ознаки різних політичних режимів, зберігаючи такі риси демократії, як розподіл влади, політичний плюралізм (у відмінній від ліберальної демократії формі), контроль суспільства над владою.

Контroversійність оцінок націоналізму в наукових колах, а також перманентна запотребованість цього феномену в політичній практиці вкотре доводять важливість дослідження в Україні проблеми націоналізму першої половини ХХ ст. Тим більше, що в цей період під натиском націоналізму впали та розпалися на велику кількість малих держав такі історично сформовані монархії, як Османська імперія та Габсбурзька монархія. Протягом ХХ ст. завдяки проявам націоналістичних прагнень розпалися на окремі держави Чехословаччина, Югославія та й зрештою Радянський Союз. Як бачимо, під впливом націоналізму у ХХ столітті повністю змінилася політична мапа не тільки Європи, а й світу загалом. На політичній арені виникли нові незалежні

національні держави, які стали самостійними суб'єктами міжнародних відносин та світової політики.

Варто зазначити й те, що в міжвоєнний період, а особливо під час Другої світової війни націоналізм став синонімом нетерпимості, нелюдності та насильства. Політика геноциду, яку здійснювали націонал-соціалісти, є щодо цього найжахливішим прикладом. Вождь німецьких націонал-соціалістів Адольф Гітлер проголошував, що Німеччина повинна стати світовою державою або її не стане взагалі [69, с. 664]. Аналогічної позиції дотримувався ідеолог фашизму Беніто Амілька́ре Андрéа Муссоліні, який зокрема зазначав, що «для фашизму прагнення до імперії, тобто до національного розширення, є життєвим проявом, а сидіння вдома – це ознака занепаду». Народи, які відроджуються і піднімаються, є імпералістами, а вмираючими народами є ті, хто відмовляється від будь-яких претензій [199, с. 268].

З одного боку, під гаслами націоналізму відбувалося захоплення нових територій та знищення людей, а з іншого, з ним пов'язували національне визволення та встановлення вільного й справедливого ладу. Як зазначає німецький дослідник націоналізму П. Альтер, націоналізм засвідчував та засвідчує, що він може бути складником «і імперіалізму, і антиімперіалізму та приховувати в собі крайні протилежності й суперечності. Він може означати як звільнення, так і гноблення, а отже, містити як позитивні можливості, так і потенційні загрози» [4, с. 85–88].

Отже, нація, як ми можемо бачити, – це часом непростий, але необхідний симбіоз культурних (етнічних) та громадянських (політичних) елементів, який сформований на бюрократичних та культурницьких підвалинах. Але коли громадянський або етнічний елемент підноситься над іншим, тоді цей симбіоз розхитується і розривається на шматки, підриваючи єдність та могутність нації. Як результат, громадянство та етнічність можуть бути доведені до конфронтації і конфлікту, що сталося, власне, у Франції в кінці XIX ст. під час справи Дрейфуса [255, с. 141]. Як зазначає Й. Гердер: «Зло і занепад охоплює націю тільки внаслідок внутрішніх суперечностей та конфліктів – чи то внаслідок

крайнощів раціоналізму, який запроваджує пасивну залежність від держави, чи то внаслідок закостенілості традиції, яку спостерігаємо у Середні віки» [326, с. 172].

Один із фундаторів наукових досліджень націоналізму американський історик Карлто Гейз стверджує, що націоналізм у процесі свого формування пройшов кілька етапів розвитку. Він виокремлює такі:

1) Починаючи з XVIII ст. відстежено формування гуманістичного націоналізму, який представлений націоналістичними доктринами Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Гердера. Дещо пізніше починає утверджуватися яacobінський націоналізм з його революційними методами досягнення мети;

2) Інтереси європейської консервативної аристократії представляв так званий традиційний націоналізм, який відкидав революційні зміни, а опирався на стійкі традиції та цінності нації;

3) Наступником традиційного націоналізму став ліберальний націоналізм, який був сформований у працях Дж. Мадзіні в Італії, Д. Бентама в Англії та Ф. Гізо у Франції. Фундаментальною цінністю цього різновиду націоналізму була держава. Головна суть полягала в тому, що кожна нація має право на власну державу, а державна влада повинна узгоджуватися з правами та свободами особистості;

4) На зміну ліберальному націоналізму приходить його повна протилежність – інтегральний (наступальний) націоналізм. Тут засадничою цінністю стає етнічна нація, яка є стрижнем та основним об'єднувальним чинником суспільного та державного життя. Цей різновид націоналізму категорично відкидав гуманістичні цінності, а власна нація для інтегрального націоналіста – найкраща, найвища та найцінніша [324].

Інтегральний націоналізм став адаптацією націоналістичної ідеології до політичних тенденцій міжвоєнного періоду XX ст. У процес формування його ідеологічних підвалин значний внесок зробили французькі дослідники Моріс Баррес та Шарль Моррас. М. Баррес, зокрема, виходячи із засад соціального дарвінізму, розглядав націю як «колективну істоту», що керується

ірраціональними інстинктами. Нещадно критикуючи принципи ліберальної демократії, теоретик націоналізму позиціонував себе адептом авторитарного режиму на чолі з вождем, який мав забезпечити «цілісність та могутність нації» [242].

На фоні свого попередника, ліберального націоналізму, інтегральний був відчутно агресивнішим та войовничішим. Національні гасла, що спершу були зброєю ліберальної буржуазії, обернулися на зброю проти лібералів та проти політичної лівої опозиції всіх відтінків [3, с. 563]. У міжвоєнний період ХХ ст. гасла інтегрального націоналізму набирають стрімкої популярності і в Італії, Німеччині, Франції, Великобританії, і серед націй (окремі з них були бездержавними) Східної Європи, що сформувалися на основі націоналізму етно-культурницького типу.

Засновник історичних досліджень націоналізму Г. Кон сформував теорію про два типи націоналізму, які склалися історично – «західний» (раціональний) та «східний» (культурницький, містичний) націоналізм. Західний тип націоналізму ґрунтувався на принципах індивідуалізму, обстоював ідеї рівності, братерства, принципи плюралістичного і відкритого суспільства. Західний націоналізм, на переконання Г. Кона, формувався на хвилі піднесення націоналізму і був суто політичною подією, його появі передувало створення майбутньої національної держави або, як у випадку Сполучених Штатів Америки, творення цих двох процесів відбувалося одночасно. Як зазначив Г. Кон, західний націоналізм сформувався в межах наявної політичної реальності без надто емоційного погляду в минуле. Націоналізм західного типу був витвором нації, яка формувала свій світогляд на основі політичних та соціальних чинників. Інший тип націоналізму – східний – ґрунтувався на статусі та авторитеті його членів, яких об'єднували традиційні родинні зв'язки. З твердженнями Г. Кона, «східний» націоналізм відкидає раціоналізм та вимагає повного підпорядкування інтересів особистості інтересам нації і держави, абсолютизує принцип колективізму. Спочатку цей націоналізм існував у формі «мрій та сподівань вчених, поетів та аристократів, які

апелювали до «славного минулого» та специфічних «культурних атрибутів» – мови, фольклору, історичних міфів тощо» [139, с. 480–482].

Основними політологічними характеристиками націоналістичного напрямку української політичної думки були такі: 1) чітка та безкомпромісна позиція щодо державної незалежності та міжнародної суб'єктності України; 2) пріоритетність нації як вихідної точки та «наріжного каменя» всієї політичної філософії націоналістів. Націю трактували як форму «інституціонування» держави, позаяк існування останньої набирало сенсу лише в разі виконання нею функцій захисту інтересів та реалізації потреб першої. Межі національного організму, на думку націоналістів, – природні суспільні межі реалізації особи. Для українського націоналізму було характерним «етнічне» розуміння нації, передусім на період державотворення, та потенційно «етнополітичне» її розуміння з часу здобуття Україною міжнародної суб'єктності.

Попри фрагментарність поглядів українських націоналістів (за винятком концепції «Націократії» М. Сціборського) на проблему форм держави, все ж таки можна констатувати, виходячи з позицій сучасної політичної науки, що, за їхніми переконаннями, українська держава мала бути унітарною (з розвинутим місцевим самоврядуванням); за формою державно-територіального устрою республікою (переважно президентського зразка). Теоретики українського націоналізму були чіткими адептами авторитаризму як перехідного режиму на період боротьби за незалежність. Як постійний режим для української держави було запропоновано концепцію «Націократії», яка містила окремі ознаки різних політичних режимів, зберігаючи при цьому такі риси демократії, як розподіл влади, політичний плюралізм (у відмінній від ліберальної демократії формі), контроль суспільства над владою.

Засновником українського націоналізму можна вважати Миколу Міхновського, який на початку ХХ ст. видав брошуру «Самостійна Україна», де презентував історію української державності, відмінну від народницької концепції історії України М. Грушевського [195]. У цій праці М. Міхновський

висунув ідеї, що ґрунтувалися на повній самостійності та цілковитому незалеженні від Росії і побудові самостійної, соборної України. Саме цей націоналістичний напрям, який згодом характеризуватимуть як «інтегральний націоналізм», зародився у 1920-х рр. внаслідок поразки українців у національно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр. Уже в 1920 р. Є. Коновалець створює таємну Українську військову організацію (УВО), метою якої було продовжити боротьбу за незалежність збройними та іншими підпільними методами, створюючи в Україні постійне збурення серед населення, щоб не допустити закріплення окупаційних режимів на українських землях [184, с. 25].

Ідеї націоналізму поширювалися і стрімко розвивалися в середовищі інтелігенції та серед студентських організацій Львова, Відня, Праги тощо. Головне завдання ідеологи націоналізму вбачали у перебудові свідомості українців для безкомпромісної боротьби з ворогами української нації та утвердження націєцентричної самосвідомості. У 1929 р. відбувся Перший Віденський конгрес українських націоналістів, на якому об'єдналися всі націоналістичні течії цього періоду в одну – Організацію Українських Націоналістів (ОУН), лідером якої було обрано полковника Є. Коновальця [160, с. 410]. Головною метою діяльності ОУН стало створення Української самостійної, соборної держави, розбудови якої необхідно було досягнути революційним шляхом. ОУН відкидала будь-які компроміси з окупантами – чи то польським, чи то московським – і постійно критикувала інші українські політичні партії та рухи, звинувачуючи їх у політиці опортунізму. Для досягнення своїх цілей українські націоналісти використовували різні методи боротьби, починаючи з розмаїтих саботажних акцій до виконання атентатів на польських та радянських високопосадовців [192 с. 7–13]. Вони були переконані, що жорстокості та цинізму польських і радянських окупантів необхідно протиставити дзеркальну відповідь у вигляді безоглядної та безжалісної боротьби.

Головним ідеологом українського націоналізму слід вважати Д. Донцова, який першим вказав, що здобуття самостійності України має світове значення,

водночас піднісши своїми працями українську політику та ідеологію націоналізму до європейського рівня. Своє бачення щодо реалізації на практиці ідеології націоналізму Д. Донцов виклав у праці «Націоналізм», що мала значний вплив на формування ідейних засад українського націоналістичного руху 20–30-их рр. ХХ ст. і знайшла своє відображення в програмних документах ОУН 1929, 1938 і 1941 рр [258, с. 23]. Він обґрунтував поняття «нації» як «скупчення мільйонів воль довкола образу спільного ідеалу, панування певної етичної групи над територією, яку вона одержала в спадщину від батьків і яку хоче залишити своїм дітям» [93, с. 301].

Критикуючи такі тогочасні ідейно-політичні течії, як лібералізм, демократію та соціалізм, Д. Донцов вказує, що саме представники цих течій послаблювали український націоналізм своїм впливом, формуючи його у вигляді провінційного націоналізму, байдужого до ідеї державництва. Крім того, теоретик націоналізму стверджував, що для них «нація – це механічна сума одиниць, яка не мала своїх особливих збірних, надособистих цілей, а отже, непотрібно було їй органу, суб'єкту тих особливих цілей нації назовні, – власної держави» [93, с. 82]. Одночасно він наголошував, що такі нації існують в Європі, і хоча деякі з них мають блискуче минуле, все ж таки залишаються провінціями Європи і стоять осторонь міжнародного життя. Такі нації не мають власної національної ідеї і стають сателітами сильних націй, які втілюють у собі волю до експансії. Провінціями Д. Донцов називає ті нації, які «позбавлені державної самостійності, які не вміють або не хочуть завойовувати її, здобутися на шукання власної великої ідеї, власних шляхів» [93, с. 84].

У своїх працях ідеолог українського націоналізму підкреслює, що українській політичній думці бракувало «вольового моменту», який є засадничим у понятті нації, і робить висновок: «Там, де нема волі, нема експансії; де нема експансії – є лише оборона; де є лише оборона – є ідеал миру, і зникає потреба організаційно-державного центру...» [93, с. 99]. Натомість свої державницькі функції управління така нація передає іншій нації і фактично перестає бути нею. Д. Донцов протиставляє націоналізмові ХІХ ст.,

а його він називає націоналізмом упадку або «провансальством», чинний націоналізм. Його теоретик пропонує як ідеологічний світогляд на противагу правому і лівому «провансальству», вважаючи, що тільки націоналізм зможе дати відповідь на питання сьогодення [258, с. 27].

Головні цілі чинного націоналізму – зробити українців сильною нацією, виплекати нову психологію нації-володаря, а не нації-раба, завоювати для неї гідне «місце під сонцем» та утвердити в ній волю й жагу до життя та розвитку. Свій світогляд чинного націоналізму Д. Донцов вибудував на шести принципах, або, як їх називав теоретик, підставах: 1) першим принципом визначено зміцнення волі нації до життя, до влади, до експансії; 2) другим принципом стає прагнення до боротьби й усвідомлення її неминучості, без якої не можливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу; 3) третім принципом виступає дух романтики, релігійного панування, містичного пориву, яким має бути перейнята національна ідея; 4) четвертим принципом є непримиренність, аморальність і фанатизм, що беруть до уваги лише інтереси нації – саме це і є визначальною і рушійною силою, що дає національній ідеї вибухову силу в історії; 5) п'ятим принципом Д. Донцов наділяє сильні нації правом організувати й вести інші народи для зміцнення та розвитку людської цивілізації; 6) шостий принцип визначає, що кожна нова ідея, аби здобути собі право на життя, повинна опертися на «ініціативну меншість», що використовує «творче насильство» для суспільного поступу. «Творче насильство – я «що», ініціативна меншість – як «хто», ось підстава всякого майже суспільного процесу, спосіб, яким перемагає нова ідея», – підсумовує Д. Донцов [93, с. 290].

Разом з тим Д. Донцов, не пропонуючи конкретного проєкту майбутнього державного устрою України, був водночас прихильником сильної персоніфікованої влади. Найбільш відповідною формою правління для української держави теоретик націоналізму вважав президентську республіку за зразком США. Загалом Д. Донцов стверджував, що в період бездержавності

будь-яка ситуація, яка сприятиме «здобуттю державної самостійності, відповідає інтересам та стремлінню націоналіста» [105, с. 1].

Аналізуючи шляхи та способи розвитку української зовнішньої політики, Д. Донцов намагався не тільки накреслити цілі й завдання та засоби для їхньої реалізації, але й реальні можливості, на які за тодішніх реалій міг розраховувати український національно-визвольний рух у розрізі впливу міжнародних відносин, що стрімко змінювалися. Варто відзначити й те, що Д. Донцов був надзвичайно рішучим пропагандистом ідей європейської єдності як єдино можливого та дієвого способу протистояння перманентній російській загрозі. Виразний європейський вектор зближував зовнішньополітичні погляди теоретика українського націоналізму з концепціями окремих представників української політичної думки консервативного та частково націонал-державницького спрямування.

У контексті вищесказаного слід констатувати, що чинний націоналізм Д. Донцова можна вважати українським різновидом інтегрального націоналізму, поширеного в європейській політичній думці та практиці міжвоєнного періоду ХХ ст. Можна також відзначити, що на погляди Д. Донцова в ставленні до ліберальної демократії та акцентуванні уваги на важливість принципу «волі до експансії» помітний вплив мали французькі теоретики інтегрального націоналізму Ш. Моррас та М. Баррес. Водночас, ідеологія чинного націоналізму Д. Донцова розвинулася все ж таки на ґрунті критикованого ним українського націоналізму ХІХ – початку ХХ ст., етнокультурного націоналізму «східного типу», залишаючись при цьому націоналізмом бездержавної нації, що, безумовно, позначалося на специфіці його ідеології.

Зважаючи на це, погоджуємося з думкою вітчизняного дослідника Михайла Чугуєнка, що «чинний націоналізм» Д. Донцова був протилежний тоталітарним ідеологіям за своєю метою. Ідеалом Д. Донцова є власна національна держав, але аж ніяк не світова імперія «вибраного народу» [312, с. 21]. Водночас, той факт, що майбутній Україні як суб'єкту міжнародних

відносин відводилася певна месіанська роль у регіоні Середньо-Східної Європи, більшою мірою демонстрував наміри Д. Донцова наділити Українську державу активною зовнішньою політикою. Хоча це є природною умовою для будь-якого міжнародного актора, а не тільки виключним проявом впливу інтегрального націоналізму.

Один з теоретиків і практиків українського націоналізму Ю. Вассиян зазначав, що нація є «величиною органічного стану», а це виключає будь-яку можливість «щеплення на її дереві чужородного насіння». Як ідеолог націоналізму, він був супротивником копіювання чужого соціального світогляду та його адаптації до українських політичних реалій. Нація, підкреслював теоретик націоналізму, повинна органічно, у процесі розвитку та еволюції прийти до формування свого власного світогляду.

Подібно до Д. Донцова, Ю. Вассиян переконливо доводив, що необхідною умовою здобуття незалежності українською нацією виступає здатність конкурувати з провідними державами світу. Натомість в українців, за переконанням теоретика націоналізму, відсутня жага до панування: «Своєї правди не несли ми ні мечем, ні словом, бо ніколи не були під владним хотінням правди та почуттям безумовної її потреби» [43, с. 36].

Його позиція збігалася з поглядами Д. Донцова і щодо того, що немає в міжнародних відносинах універсального правила для всіх його суб'єктів, а тому кожний з них керується власними інтересами, «захищає свою правду». Одночасно Ю. Вассиян зазначає, що народи, які «перебувають у стадії зростання», проявляють імперіалістичні наміри, провокуючи на міжнародній арені політичне суперництво й боротьбу [43, с. 36].

Як і всі представники української політичної думки націоналістичного спрямування, Ю. Вассиян ставить інтереси нації вище від інтересів соціальних груп. Водночас він зауважує, що націоналізм є демократичним, оскільки утримує націю як «живу сукупність у всіх її формах» і здійснює справедливий контроль за суспільним порядком, вимагаючи від кожної одиниці особистої самовіддачі й творчості залежно від індивідуальних здібностей та соціального

статусу. У своїй праці «Одиниця і суспільність» Ю. Вассиян досліджує взаємозв'язок між особою і нацією. Він жодним чином не применшує жодну з них і наголошує: «Взаємини між ними мають характер внутрішнього споріднення... Одиниця не може не бути висловом суспільності; суспільність не може не проявлятися в одиниці» [44, с. 12]. У притаманному для націоналізму дусі Ю. Вассиян стверджує, що особистість не може повноцінно реалізувати себе поза межами національного організму.

Чималий внесок у розвиток націоналістичної ідеології зробив М. Сціборський. У своїй головній праці «Націократія» теоретик націоналізму здійснює класифікацію політичних режимів на основі ідеологій лібералізму, соціалізму, комунізму та фашизму, поділяючи їх на демократичні (ліберальна демократія та соціал-демократія) і тоталітарні (диктаторські, фашизм і комунізм) [286]. Віддавши належне демократії, М. Сціборський в дусі часу критикує її вади. Він наголошує, що свобода людини була лише зафіксована формально в правовій площині, однак демократія не спромоглася реалізувати та закріпити проголошені нею цінності в соціально-економічній площині, що є основою для належного функціонування суспільства. Підсумовуючи висловлену тезу, він підкреслює, що саме з розвитком демократії та капіталізму «формально вільний громадянин обернувся в раба нової – соціально-економічної системи» [286, с. 20]. Саме така безнадійна ситуація, стверджує теоретик націоналізму, спричинена діяльністю демократії, породила нові ідейні політичні рухи – комунізм, який загрожує цілковитою катастрофою, і авторитарно-націоналістичні течії. Не будучи повною мірою прихильником жодного з типологізованих ним політичних режимів, М. Сціборський запропонував оптимальну, на його думку, для української нації політичну систему – націократію.

М. Сціборський виходив з того, що для українського націоналізму українська нація є найвищою цінністю та кінцевою метою діяльності. Нація потрактовано не як певну кількість людей, яких пов'язує між собою лише спільна територія, мова та економічні інтереси, а як найвищу органічну форму

людського співжиття, яка має свій власний неповторний духовний зміст, що формується з давніх часів на основі характерних тільки для неї природних властивостей, моральної єдності та бажання реалізувати спільні історичні завдання. Підсумовуючи, М. Сціборський робить такий висновок: «Націоналістичне розуміння нації (на противагу до ідеології демократів, соціалістів, комуністів) ґрунтується на спіритуально-волюнтаристичному світогляді, тобто такому, що головними підставами й двигунами життя нації вважає її дух (ідеї) і волю до творчості та боротьби» [286, с. 67].

Теоретик наголошує, що український націоналізм усвідомлює очевидну істину: своя національна ідея є запереченням інших ідей та інтересів. Тут спостерігаємо суголосність поглядів М. Сціборського та Д. Донцова щодо питання зіткнення національних інтересів у міжнародному середовищі, а також у тому, що лише сильні та експансивні нації виборюють право на існування, підкорюючи слабших. З огляду на це М. Сціборський зазначає: «Свою ідеологію націоналізм будує на максималізмі, здоровому егоїзмі, любові до свого, нетерпимості до ворожого та активізмі, здатному бути залізним тараном для розтрощення чужої сили, яка схоче стати нації на перешкоді» [286, с. 70]. У націоналістичному світогляді метою кожної нації є власна держава: нація і держава виступають одним цілим, означуючи в такий спосіб поняття «державна нація».

У майбутній державі, на думку М. Сціборського, не повинно бути багатопартійності та соціально-класового поділу суспільства або надання певному класу провідної ролі. Політичні партії повинні замінити синдикати, а синдикалізм він визначає як зумовлене розвитком господарської спеціалізації об'єднання людей, зайнятих виробництвом у певній галузі та об'єднаних задля охорони своїх професійних інтересів [286, с. 87]. Зважаючи на це, М. Сціборський фактично пропонує виробничо-фахову диференціацію, яка в націократії стає елементом політико-державного організму, замінюючи політичні партії і перетворюючи державу на спілку працівників. Саме об'єднане в синдикати суспільство стане вирішальним чинником в управлінні

державою. Відповідно до адміністративно-територіального поділу синдикати на місцях об'єднуюватимуться у вищі об'єднання – Господарські ради, які будуть наділені автономними правами і складатимуться на паритетних засадах із представників різних категорій синдикатів. На загальнодержавному рівні вони матимуть свою завершену структуру – Всеукраїнську господарську раду, яка здійснюватиме функції дорадчого органу при законодавчій та виконавчій гілках державної влади [286, с. 90].

Перехідним етапом після здобуття самостійності має стати режим національної диктатури, який цілком відкидає участь політичних партій з їхніми вузькопартійними інтересами в процесах революції. Разом з тим, покладаючи такі важливі завдання на національну диктатуру, М. Сціборський стверджує, що націоналізм також усвідомлює загрозу її «самоконсервації та застарілості, коли вона стає ціллю для самої себе» [286, с. 96]. В умовах стабільного державного ладу націократії націоналізм, зберігаючи необхідні елементи авторитарності, активно залучає громадськість до участі в державному управлінні. У своєму проєкті Конституції майбутньої української держави М. Сціборський передбачив чітку схему розподілу влади на виконавчу, законодавчу та судову [285].

У поглядах М. Сціборського, передусім у критиці вад ліберальної демократії як політичної теорії та практики, на нашу думку, також помітний вплив французьких теоретиків інтегрального націоналізму Ш. Морраса та М. Барреса. Водночас концепція ученого щодо форми держави в період боротьби за незалежність, її здобуття і закріплення виразно підкреслює принципову відмінність націоналізмів «східного типу», а це в основному націоналізмів бездержавних націй, та націоналізмів «західного типу».

Поряд з М. Сціборським головні ідейно-теоретичні течії сучасності досліджував, піддаючи їх критиці через недоліки, ще один вітчизняний представник інтегрального націоналізму – Д. Мирон. Критикуючи демократію, соціалізм, лібералізм і консерватизм, Д. Мирон протиставляв їм націократію як органічну форму державного правління, яка представляє та захищає інтереси не

окремо взятих груп, класів чи політичних партій суспільства, а дбає про «добро цілої нації». З цього приводу він зазначає: «Націократія висловлює волю і добро цілої нації, всіх поколінь, всіх верств, а не поодиноких партійних і класових груп випадкової більшості [190, с. 58]. Д. Мирон стверджує, що саме націократія, а не демократія означає справжню силу і владу організованого в національну спільноту народу. Як зазначає Я. Турчин у своїй статті, саме в «критиці вад демократії – суспільного хаосу, нетривкості парламентських коаліцій, нестійкості виконавчої влади – помітною є реакція дослідника на тенденції трансформації політичних режимів держав Європи того часу та особливості становища українського народу, зокрема відсутності міжнародної суб'єктності» [298, с. 8].

Найвищою метою українського націоналізму Д. Мирон визначав націю, яка є «духовно-етичною й суспільно-політичною спільнотою, зв'язь всіх поколінь» [190, с. 69]. Він розглядав націю не тільки як біологічну, духовну та суспільну спорідненість, але і як політичну одиницю, яка має право творити і розвивати власну державу. Д. Мирон наголошував: «Нація – це не лише біологічно-психологічний, суспільно-історичний і духово-етичний твір, але це також політичний твір, що проявляється у волі й здібності кермувати самим собою, творити власне самостійне життя, творити власну державу» [190, с. 73–74]. Тільки держава як найвища форма суспільної самоорганізації, і тільки наявність держави дає право нації виступати самостійним суб'єктом на міжнародній арені. «Держава є природньою формою життя нації й найвищою політичною організацією всіх сил нації», – наголошував Д. Мирон [190, с. 78].

Основними функціями держави Д. Мирон вважав політико-організаційну, соціальну, культурно-цивілізаційну, економічну, зовнішньополітичну та оборонну. Як і М. Сціборський, він був прихильником національної диктатури як тимчасового та перехідного явища в період становлення Української держави. Одночасно він був переконаний, що такий перехідний устрій, як національна диктатура зможе «опанувати наслідки довголітнього поневолення, всі анархічні сили й хаос на Сході Європи після розвалу більшовицької

імперії». Однак диктатура має здобути і моральну, і політичну підтримку всього народу, і вона повинна тривати, доки не утвердиться в державі стабільний суспільно-політичний та правовий лад. Лише після цього, на переконання Д. Мирона, як «закріпиться й упорядкується українська держава на підставі українського націоналізму, український націоналізм висуне потребу націократичного республіканського устрою» [190, с. 81].

Щодо зовнішньополітичних орієнтирів, то Д. Мирон, як теоретик українського націоналізму, стверджував, що Україна повинна стати головним стрижнем у формуванні Балто–Чорноморського союзу для протидії московській агресивній політиці в цьому регіоні. Але це може відбутися за однієї умови – становлення і розвитку сильної, динамічної, наступальної української нації і держави. Адже, вважав він, лише регіональна першість України у Середньо-Східній Європі може гарантувати становлення Балто–Чорноморського союзу як вирішального фактора світової геополітики. Розробляючи різні напрями зовнішньополітичних орієнтацій України в Балто–Чорноморському регіоні, Д. Мирон передусім робив акцент на його Чорноморській складовій, виділяючи в її рамках кавказький напрям (або ж каспійсько-кавказький), балканський напрям, а також напрям взаємин із Туреччиною [191].

Інші представники української політичної думки націоналістичного спрямування відомі передусім своїми зовнішньополітичними концепціями. Оскільки саме зовнішньополітичні орієнтири державотворення виступають предметом нашої дисертаційної роботи, то в цій частині роботи зроблено лише загальний опис їхніх поглядів у частковому зіставленні з догматами світового націоналізму та зовнішньополітичними концепціями представників інших напрямів української політичної думки. Серед цих науковців можна назвати Дмитра Андрієвського, який здійснив науковий аналіз динаміки розвитку зовнішньополітичних орієнтацій України в історичній ретроспективі міжвоєнного періоду першої половини ХХ ст. Визначаючи головним ворогом Української державності російський більшовизм як різновид московського

імперіалізму він відводить Україні роль форпосту західного світу, акцентуючи увагу на взаємовигідності співпраці з Європою. Природне місце України в Європейському співтоваристві, на думку Д. Андрієвського, – це роль консолідаційного центру на Сході Європи. Лідерство в регіоні допоможе відновити геополітичну роль, втрачену Україною ще з епохи Київської Русі, і стати, водночас, потужним чинником світової політики [12]. Також Д. Андрієвський чи не єдиний з ідеологів-націоналістів корелював політичний та економічний фактори, стверджуючи, що бажання України «вирватися з-під Росії» можна поєднати з бажанням Європи панувати на українському ринку.

Погляди теоретика українського націоналізму З. Пеленського маємо всі підстави вважати значним внеском у розробку зовнішньополітичних орієнтирів державотворення та українську геополітику загалом. Він визначав три головні зовнішньополітичні напрями розвитку для майбутньої української держави: галицько-балканський, каспійсько-кавказький і білорусько-балтійський: 1) на галицько-балканському напрямі головним суперником було визначено Польщу; 2) на каспійсько-кавказькому – Росію; 3) на білорусько-балтійському – Польщу і Росію [204]. У потенційних комбінаціях зовнішньополітичних союзів передбачалося залучення і великих держав, гравців глобального рівня, і суб'єктів міжнародної політики рівня конкретних регіонів.

Геополітичне призначення України, на думку теоретика українського націоналізму, провідного діяча УВО та ОУН М. Колодзінського, залишається незмінним уже протягом тисячі років – це творення цивілізаційного осередку на Сході Європи в перманентному протистоянні із кочовими ордами. Україна, на його переконання, має стати культурним, торговельним та цивілізаційним центром Східної Європи, здійснюючи контроль над Чорним і Каспійським морями та захищаючи цей геополітичний простір від постійної агресії з боку степових азійських орд. Саме Київ, як стверджує М. Колодзінський, зобов'язаний розробити загальну геополітичну стратегію, відповідну військову, політичну, економічну і навіть церковну концепцію розвитку для цілої Східної Європи й суміжних з нею азійських земель [138]. Росію та Польщу він вважав

не лише головними супротивниками процесу українського державотворення, але також і найбільшою перешкодою в реалізації Україною свого геополітичного потенціалу на Сході Європи.

Відомий представник української політичної думки націоналістичного спрямування, автор української геополітичної концепції Ю. Липа, визначаючи геополітичне позиціонування України, дотримувався системи координат не Схід-Захід, а Південь-Північ. Україну він визначав Півднем, а Росію – Північчю. Попри цю відмінність, Ю. Липа солідаризувався з поглядами інших націоналістів, будучи твердо переконаним, що ідеї Української державності та московського імперіалізму не сумісні. Геополітичній системі координат «Північ-Південь», вважав Ю. Липа, найбільш органічно відповідала ідея Балто-Чорноморського союзу. Закцентувавши увагу на значимості для України Білорусі як захисного щита з півночі, мислитель-націоналіст зосередив свою увагу на Чорноморському просторі, виділяючи в його рамках такі зовнішньополітичні пріоритети для України: кавказький напрямок (або ж каспійсько-кавказький), балканський напрямок, а також напрям відносин із Туреччиною [162]. У перспективі геополітик-націоналіст бачить Україну ініціатором утворення та лідером інтеграційного об'єднання – Союзу Чорноморських держав.

Переважає більшість теоретиків українського націоналізму визначала Росію головним геополітичним ворогом України. При цьому вони наголошували, що лише здобуття українською нацією своєї незалежної Української держави зможе зупинити постійний і тотальний наступ Росії і в політичному, і в культурному напрямках. Теоретики й практики українського націоналізму, серед яких можна назвати Я. Богдана, П. Федуну, О. Горнового, М. Прокопа, постійно наголошували на тисячолітній історії української нації, яка в різні періоди боротьби за свою державність протистояла численним ворожим експансіям, але головними супротивниками все ж таки були Росія та Польща. Тільки незалежна Україна, вважали вони, може стати гарантом

безпеки і стабільності на Сході Європи і здатна забезпечити рівновагу сил у цьому геополітичному просторі.

Як теоретики націоналізму П. Федун та О. Горновий відводили Україні місце головного актора в регіоні Центральної та Східної Європи, який повинен очолити антитоталітарні революції в цьому геополітичному просторі та стати координатором антибільшовицького спротиву. На їхнє переконання, українці мають найпотужніший, наймасовіший та належним чином організаційно сформований революційний рух. Крім того, вони обґрунтовували необхідність розпаду Радянського Союзу на окремі незалежні держави, але в етнічних межах. Водночас, вони наголошують на тому, що українська нація не бореться проти права російського народу на свою власну державу, але вона має обмежуватися виключно етнографічними кордонами російського народу і жодним чином не виходити поза ці межі.

Боротьба української нації за свою державність, констатував М. Прокоп, є вигідною в геополітичних перспективах для держав Заходу. Однак певні союзницькі зобов'язання перед СРСР у спільній боротьбі проти нацистської Німеччини в роки Другої світової війни завадили міжнародному визнанню українського визвольного руху, а тому він не зміг стати суб'єктом боротьби за власну державність. Хоча, прогнозував М. Прокоп, подальший розвиток військових та політичних подій призведе до актуалізації українського питання на міжнародній арені [233]. Він також, як і переважна більшість практиків і теоретиків українського націоналізму того періоду, відводив Україні першорядну роль очільника антибільшовицького фронту в Центральній та Східній Європі. При цьому М. Прокоп стверджував, що за умов відсутності заяв країн Заходу щодо підтримки української державності говорити про конкретні зовнішньополітичні орієнтири немає потреби. Українська визвольна боротьба на цьому етапі має розраховувати виключно на власні сили української нації [233].

Надзвичайно важливо й актуально за нинішніх умов констатувати, що теоретики української політичної думки націоналістичного спрямування

міжвоєнного періоду ХХ ст. Д. Мирон, Д. Андрієвський, З. Пеленський, М. Колодзінський, Ю. Липа об'єктивно відводили Україні цілком виправдану роль «форпосту західного світу», «консолідуючого центру на Сході Європи», статус держави-лідера «інтеграційного об'єднання – Союзу Чорноморських держав». Це дає змогу припустити, що мета українських націоналістів виходила за межі програми здобуття Україною міжнародної суб'єктності. Претензії, хоча й помірковані, на лідерство Української держави у регіоні Центрально–Східної Європи та її роль у світовій політиці загалом здебільшого можна вважати результатом впливу на українську політичну думку інтегрального націоналізму, поширеного в європейській політичній думці та практиці 1920–1950-х рр.

Водночас у поглядах теоретиків українського націоналізму знаходимо спільні риси із зовнішньополітичними концепціями представників інших напрямів української політичної думки. Скажімо, зовнішньополітичним доктринам українського націоналізму співзвучна ідея С. Томашівського щодо необхідності європеїзації українського руху з «опорою на власні» [289]. Концепції М. Грушевського «Федерації чорноморських країн» [77, с. 16–19] та С. Шелухіна «Чорноморської адриатичної федерації» [313, с. 2–11] у тих чи тих варіантах наявні в зовнішньополітичних орієнтирах державотворення Ю. Липи, Д. Мирона, М. Колодзінського, З. Пеленського [162, 190, 138]. Підтвердженням цього є порівняльний аналіз зовнішньополітичних орієнтирів в українській політичній думці досліджуваного періоду (Див. таблицю 1.2).

Таблиця 1.2.

Зовнішньополітичні орієнтири напрямів української політичної думки міжвоєнного періоду ХХ ст.

Критерії	Народни- цтво	Націонал- держав- ницький напря	Консер- ватизм	Націо- налізм
Міжнародна суб'єктність України	1) Частина слов'янської федерації як союзної держави;	Незалежна держава	Незалежна держава	Незалежна держава

	2) Незалежна держава			
Європейський вектор	Частково представлений, передусім у вигляді співпраці із слов'янськими народами ЦСЄ і ПСЄ	Представлений як один із рівнозначних	Частково пріоритетний	Пріоритетний
Російський (слов'янський вектор)	Пріоритетний	Представлений як один із рівнозначних	Представлений як один із векторів	Частково представлений (категорично без Росії та в основному без Польщі)
Багатовекторність	Часткова	Має місце	Має місце	Має місце, і в регіональному, і в глобальному вимірах
Місце України в системі міжнародних відносин	1) Суб'єкт федерації; 2) Рівноправний учасник	Рівноправний учасник	Рівноправний учасник, певне месіанство в регіоні Східної Європи	Рівноправний учасник, регіональне лідерство (у Центрально-Східній Європі чи Балто-Чорноморському регіоні), помітний вплив на світову політику
Концепції міжнародного порядку	Універсалізація міжнародного життя	Суверенні держави – головні учасники міжнародних відносин, універсалізація міжнародного життя	Суверенні держави – головні учасники міжнародних відносин	Суверенні держави-нації – головні учасники міжнародних відносин

Висновок до розділу.

У міжвоєнний період ХХ ст. українська політична думка була представлена фактично всіма ідеологічними напрямками, розвиваючись по суті «в ногу» із світовою. Еволюцію української політичної думки з кінця ХІХ ст. до початку Другої світової війни можна подати за такою схемою: «народництво – націонал-державництво – націоналізм» (консерватизм посідав дещо окрему позицію). При цьому критеріями такого напрямку еволюції можемо вважати і рівень популярності серед громадськості, і ступінь розвитку національної ідеї.

Українськими націоналістами в широкому значенні можна вважати представників усіх напрямів української політичної думки, що дотримувалися позицій національної незалежності та міжнародної суб'єктності України. Націонал-державників (націонал-демократів), зокрема, можна зараховувати до представників так званого українського ліберального націоналізму. Водночас *націоналізм* як окрема ідейно-політична течія («чинний» або «інтегральний націоналізм»), що є предметом нашого дисертаційного дослідження, розвинувся в першій половині ХХ ст. і набув популярності з наближенням Другої світової війни. «Вибух» українського націоналізму був зумовлений внутрішнім та зовнішнім чинниками: внутрішній – це занепад української демократії, що несла на собі вину за падіння української незалежної держави в 1917–1920 рр.; зовнішній – загальна криза європейської демократичної системи і становлення тоталітарних режимів лівого й правого ухилів.

Український націоналізм загалом належав до східного, культурницького, етнічного типу (на відміну від західного, політичного різновиду, за класифікацією Г. Кона), що, зрештою, було характерним для всіх бездержавних народів Східної Європи, які боролися за національну державність. Водночас «чинний» націоналізм міжвоєнного періоду ХХ ст. можна вважати українським різновидом інтегрального націоналізму (за класифікацією типів націоналізму П. Альтера), поширеного в європейській політичній думці та практиці у відповідний історичний період. Засадничі принципи тогочасного українського

націоналізму переважно стосувалися критики вад ліберальної демократії, проголошення «непримиренності, аморальності і фанатизму» рушійними силами розвитку нації, акцентуванні уваги на важливості принципу «волі до експансії».

При цьому український «чинний» націоналізм мав і відмінності, які не дають змоги повною мірою зарахувати його до категорії європейського інтегрального націоналізму. Адже український «чинний» націоналізм розвинувся все ж таки на ґрунті критикованого Д. Донцовим українського націоналізму XIX – поч. XX ст. (націоналізму «провансальства»), етнокультурного націоналізму «східного типу», залишаючись навіть у міжвоєнний період XX ст. націоналізмом бездержавної нації. Відмінності між українським та європейським націоналізмом цього періоду стосуються передусім зовнішньополітичної сфери. Метою українського націоналізму стало здобуття незалежності України та, відповідно, пошук оптимальних зовнішньополітичних орієнтирів державотворення.

Теоретики української політичної думки націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду XX ст. Д. Мирон, Д. Андрієвський, З. Пеленський, М. Колодзінський, Ю. Липа відводять Україні роль «форпосту західного світу», «консолідаційного центру на Сході Європи», статус держави-лідера «інтеграційного об'єднання «Союзу Чорноморських держав», тобто наділяють Україну певним месіанством. Певні претензії, хоча й помірні, на лідерство Української держави в регіоні Середньо-Східної Європи та вагому її роль у світовій політиці загалом можна вважати результатом впливу на українську політичну думку інтегрального націоналізму, поширеного в європейській політичній думці та практиці 1920–1930-х років, а також значною мірою намаганням представників української політичної думки націоналістичного спрямування наділити Українську державу активною зовнішньою політикою, що є природнім для будь-якого міжнародного актора.

Внаслідок еволюції української політичної думки націоналізм посів своє характерне місце серед усіх її напрямів. Водночас у поглядах теоретиків

українського націоналізму знаходимо спільні риси із зовнішньополітичними концепціями представників інших напрямів української політичної думки. Зовнішньополітичним доктринам українського націоналізму була співзвучна ідея теоретика українського консерватизму С. Томашівського щодо необхідності європеїзації українського руху з «опорою на власні сили». Концепції народників М. Грушевського «Федерація чорноморських країн» та С. Шелухіна «Чорноморська адриатична федерація» у тих чи тих варіантах наявні в зовнішньополітичних орієнтирах державотворення Ю. Липи, Д. Мирона, М. Колодзінського, З. Пеленського. Отже, український націоналізм (або ж «чинний» націоналізм) можна розглядати як специфічний феномен, що став наслідком еволюції української політичної думки та адаптацією її до світових політичних реалій, ідеологічних впливів першої половини ХХ ст.

РОЗДІЛ II.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ.

2.1 Бачення націоналістами зовнішньополітичних пріоритетів державотворення в контексті ставлення до українського питання в СРСР та Польщі.

Політичні реалії міжвоєнного періоду ХХ ст., будучи наслідком поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр., а також помітних багаторівневих трансформаційних процесів системи міжнародних відносин, зафіксували стан «розчвертування» українських земель. Закарпаття опинилося в складі Чехословаччини, Північна Буковина – Румунії, Західна Україна ввійшла до складу 2-ї Речі Посполитої, решта ж українських земель сформували УРСР у складі СРСР. Кордон між Радянською Росією та міжвоєнною Польщею було визначено Ризьким договором 18 березня 1921 р. (СРСР юридично оформився лише в грудні 1922 р.). У березні 1923 р. такий стан речей де-юре визнали переможці першої світової війни – країни Антанти, сприйнявши той факт, що на територію ЗУНР розповсюджується суверенітет 2-ї Речі Посполитої. Отож більшість українських земель потрапила в залежність від Москви та Варшави.

Невиконання офіційною Варшавою обіцянки перед Лігою Націй щодо надання автономії західноукраїнським землям стало початком дискримінаційної політики щодо українців, проявами якої стали штучна колонізація українських земель польським населенням, значні обмеження щодо здобуття шкільної освіти рідною мовою (законодавчі ініціативи міністра освіти Станіслава Грабського), переслідування організованого громадського життя українців, карально-репресивні акції («пацифікація»).

Щодо українських земель, що опинилися в складі Радянського Союзу, то здобуття певного статусу суб'єктності як республіки СРСР та політика «українізації» 1920-х років спочатку викликали певні надії на вирішеність, принаймні, національно-культурних потреб українців. Однак великий голодомор українського народу 1932-1933 рр., масові репресії проти діячів української культури та науки 1930-х рр., знищення внутрішньопартійної опозиції, яке в УРСР набрало форми боротьби з націонал-комунізмом, у поєднанні із становленням культу особи Йосипа Сталіна зробили національне життя українців у Радянській Україні ще більш нестерпним, ніж у Польщі.

Невирішеність українського питання в міжвоєнний період ХХ ст. зумовила активний пошук нових зовнішньополітичних візій та геополітичних моделей державотворення, який здійснювали теоретики українського націоналізму. До того ж, як можна зрозуміти з контексту вищеописаних реалій, зовнішньополітичні орієнтири українських мислителів націоналістичного спрямування, які безкомпромісно відстоювали концепцію державної незалежності України, значною мірою зводилися до пошуку союзників на політичній карті Європи та й світу загалом для протистояння загарбницькій політиці саме Радянського Союзу та Польщі. З огляду на вищезазначене ми вважали за доцільне контекст «СРСР–Польща» виділити в окремий підрозділ роботи: у першій частині підрозділу здійснимо дослідження концептуальних підходів українських мислителів-націоналістів щодо Радянського Союзу, у другій – щодо Польщі.

Один із головних ідеологів українського націоналізму Д. Донцов вважав безсумнівним той факт, що Україна історично належить до європейської цивілізації. Навіть з огляду на геологічні та кліматичні умови, а тим більше зважаючи на річкову систему: «Україна не є продовженням східно-російської рівнини, але навпаки, через Литву і Польщу і через їх річкову систему вона була продовженням Середньої Європи» [94, с. 84]. І хоча політично Україна відокремилася від Європи в кінці ХVІІІ ст., але культурно вона завжди належала до європейської цивілізації.

Водночас Росія, на думку ідеолога українського націоналізму, завжди остерігалася культурної та політичної загрози з боку Європи і вела боротьбу різними методами та формами з останньою. Конфлікт між Європою та Росією – це боротьба двох ворожих цивілізацій. Глибокі розбіжності, які лежать в основі цього цивілізаційного протистояння, на переконання Д. Донцова, будуть сприяти постійному «взаємопоборюванню цих двох різних світів та культур» [94, с. 80].

Теоретик українського націоналізму зупиняється на проблемі пошуку Україною свого місця в цьому перманентному геополітичному протистоянні. Історичний аналіз дає змогу Д. Донцову констатувати, що Україна завжди першою приймала натиск московської політичної, соціальної та культурної експансії на Захід. Власне тому, на його переконання, головна суть української національної ідеї, зовнішньополітичної стратегії та геополітичної значимості в регіоні Середньої та Східної Європи полягає в забезпеченні стабільності на Сході Європи. При цьому захист власної державності та культури має сприйматися як оборона культурних цінностей європейської цивілізації загалом. Дмитро Донцов наголошує, що від долі України в цій боротьбі залежатиме перемога «одного з обох принципів на континенті: європейського або московського» [94, с. 87].

Отже, протистояння двох різних цивілізацій і культурних світів – Європи та Москви (Азії), на думку Д. Донцова, змушує Україну робити конкретний цивілізаційний вибір і відповідно до нього вибудовувати головні стратегічні вектори розвитку зовнішньої та внутрішньої політики. Водночас росіяни намагаються придушити українську національну ідею концепцією свого месіанства, не йдучи на жодні компроміси в питанні обрання Україною свого цивілізаційного зовнішньополітичного вектора розвитку, а ставлять перед вибором: з ними або проти них. Росія ж, впевнений Д. Донцов, керуючись власними геополітичними пріоритетами, робитиме все можливе, щоб не допустити зближення України з Європою, а тим більше цілковитої її інтеграції до європейської спільноти.

Можемо констатувати, що зовнішньополітичні орієнтири державотворення теоретика українського націоналізму Д. Донцова мали виключно європейське спрямування, не залишаючи місця для співпраці з Росією (царською, більшовицькою чи будь-якою іншою) за жодних політичних обставин, оскільки ідеї української державності та російського месіанства, на глибоке переконання українського націоналіста, несумісні. Позаяк Україна завжди першою приймала натиск політичної та культурної експансії Росії на Захід, то її природня геополітична позиція – бути форпостом Європи в протистоянні московській загрозі. У контексті цих міркувань абсолютно погоджуємося з думкою Олега Багана про те, що Д. Донцов у своїх геополітичних візіях «чітко вказує на те, що головною проблемою України є питання, як позбутися насильницьки накинutoї орієнтації на Схід та пробудити в собі оксидентальні традиції» [16, с. 288].

Схожих поглядів дотримується також інший теоретик українського націоналізму М. Колодзінський, який у своїх геополітичних візіях фактично у більш масштабному розрізі розвиває засадничі геополітичні ідеї Д. Донцова.

Геополітичне призначення України, яке, на думку М. Колодзінського, залишається незмінним уже протягом тисячі років, – це творення цивілізаційного осередку на Сході Європи в перманентному протистоянні з кочовими ордами. Україна, вважає теоретик і практик українського націоналізму, має стати культурним, торговельним та цивілізаційним центром Східної Європи, здійснюючи контроль над Чорним і Каспійським морями і захищаючи цей геополітичний простір від постійної агресії з боку степових азійських орд.

У ХХ ст. ця «боротьба за опанування степу», на думку М. Колодзінського, триває. І хоча вже немає «кочових народів печенігів і половців, але є москалі – це, мабуть, уже остання орда в Європі з азійською степовою психікою» [138, с. 27]. При цьому мислитель застерігає, що в новітній час слід очікувати більшої небезпеки з боку росіян у сенсі нищення української культури, цивілізаційного світогляду, психіки та суспільно-

політичного устрою, ніж у давній період від печенігів, половців чи татар. Тому боротьба між Україною і степом (Росією) триває, як і тисячоліття тому, але ще в більш жорстокий спосіб.

Війну між Україною і Росією М. Колодзінський бачить як одвічну боротьбу «між цивілізацією та вандалізмом, поступом і темнотою, між порядком і розбійництвом, між плугом і степом». Тому що ми, українці, і «сьогодні репрезентуємо цілою нашою національною спільнотою поступ і цивілізацію, яка є витвором духа європейських народів, а Москва і сьогодні представляє собою той руйнний напрям, що був властивим для орд Атилли та монгольських кочовиків». [138, с. 29].

Очевидно, що полковник М. Колодзінський висуває для України місце головного геополітичного актора в регіоні Східної Європи, що неодмінно провокуватиме постійне протистояння з Росією. У контексті міркувань теоретика та військовика нинішню російсько-українську війну можемо трактувати як таку, що не зводиться до боротьби за Донбас чи Крим, а виступає черговим етапом геополітичного протистояння в Східній Європі, протистояння між двома різними культурно-цивілізаційними центрами – Європою (Київ) та Азією (Москва).

У своїй праці «Українська воєнна доктрина» М. Колодзінський доходить висновку, що: «оскільки одвічна боротьба за домінування в Східній Європі ведеться в Україні, то українці змушені бути у постійній війні з Росією, яка є духовною загрозою для всього світу» (138, с. 40). Щоб зупинити російську військову агресію, переконаний М. Колодзінський, Україна повинна дати адекватну військово-збройну відповідь. Умовою цього виступає готовність захищати незалежну Українську державу, здатність створити боєздатні військово-морські та повітряні збройні сили, необхідність укріплювати своє геополітичне становище на Сході Європи.

Водночас М. Колодзінський виявляє розуміння того, що наша одвічна боротьба з «московітами» – це боротьба за «руську землю», а не за те, щоб просто бути щитом для Європи. Автор «Української воєнної доктрини»

наголошує, що: «Ми боремося, щоб не загинула українська нація із своєю культурою і цивілізацією, а не Європа із своєю». Але коли наша боротьба нерозривно переплітається у загальній справі оборони всієї західно-європейської цивілізації проти «московського варварства», то це тільки підкреслює «значущість нашої боротьби і надає їй світової ваги». [138, с. 41].

Отож головною загрозою українського державотворення М. Колодзінський також визначає Росію. У його поглядах виразно проступає розуміння поняття національного інтересу та зовнішньополітичної стратегії. Так, протистояння з Росією – це реалізація національного інтересу, а функція «щита для Європи» – побічний ефект, який також повинен приносити політичні дивіденти під час пошуку союзників у процесі державотворення.

Інший теоретик українського націоналізму Д. Мирон у своїй праці «Ідея і чин України» відводить Україні роль головного актора на геополітичному просторі над Балтикою, Каспієм та Чорним морем, а також захисника і гаранта незалежності держав Центрально-Східної Європи в їхньому протистоянні московській збройній та світоглядній агресії. Теоретик націоналізму наголошує на важливості національно-визвольної боротьби української нації не лише для України, але й для процесу національно-політичного, соціального та економічного визволення всіх окупованих Росією народів і творення нового суспільно-політичного ладу і нових культурно-цивілізаційних цінностей. Тому боротьба за визволення України є одночасно і боротьбою за визволення всіх інших «поневолених Москвою народів заради здійснення справедливої перебудови Східної Європи на національному принципі, самостійності та взаємопомочі вільних держав між Балтикою, Чорним морем та Каспієм» [190, с. 303].

Варто наголосити, що такі твердження Д. Мирона були співзвучні позиції українського організованого націоналізму, зокрема збігалися за змістом із пунктами тез, підготованими та опублікованими представники українського визвольного руху 6 лютого 1928 року про ідеологічні засади українського націоналізму та організаційні завдання проводу українських націоналістів, де,

приміром, було зазначено: «Велика військова потужність Української Держави є кінцевою для збереження рівноваги на Сході Європи в обставинах політичної і економічної конкуренції [287, Арк. 87].

Д. Мирон проголошує важливим завданням реалізації російського напрямку зовнішньої політики необхідність підсилити антиросійські настрої в середині Росії, зокрема серед кавказьких народів та донських козаків, розпалюючи тим самим місцевий сепаратизм, соціальні заворушення, релігійні конфлікти за допомогою, в тому числі, тих українців, які розселені на всій території Росії, з метою «викликати у всій московській імперії якнайбільший хаос, ферменти й потрясіння, щоб Москва довго кидалася у кривавих судах, аж доки Україна не збудує сильної держави й не спричиниться до визволення інших поневолених Москвою народів, врешті, щоб не допустити відновлення будь-якої московської імперії» [191, с. 290].

Отже, підсумовуючи думки Д. Мирона, стверджуємо, що визначальною передумовою українського державотворення, геополітичного розвитку та домінування у Середньо-Східній Європі, відповідно до його поглядів, виступає цілковитий розвал Російської імперії і окреме державне існування України, а не будь-який союз, угода чи федерація з останньою.

Насиченими та багатоаспектними щодо проблематики геополітичного позиціонування «Україна-Росія» були погляди Д. Андрієвського. Теоретик українського націоналізму здійснює глибокий науковий аналіз динаміки розвитку зовнішньополітичних орієнтацій України в історичній ретроспективі у контексті подій світової історії. У своїх геополітичних візіях він наголошує, що Київська Держава постала завдяки вигідному геополітичному розташуванню на шляху «з варяг у греки». Через Україну пролягав суходільний шлях з Європи через Туран до Азії, що створювало значні економічні вигоди. У тогочасному Києві виникали великі торговельні представництва купців Європи та Азії, політична влада Києва простягалась аж до Кавказу та Балкан, її могутність відчували також на берегах Босфору та в Царгороді. Ярослав Мудрий здобув

повагу та визнання серед великих монархів Європи, про що свідчить шлюб його дочки Анни з королем Франції.

Враховуючи статус княжої держави, Україна мала всі шанси стати важливим чинником європейського політичного, культурного й економічного життя, але на заваді тому, на думку Д. Андрієвського, стали дві важливі події світової історії. Перша – татарська навала на Україну (йшлося про монголо-татарське нашествя на Київську Русь та про набіги кримських татар на Україну посткняжого періоду), а також утворення на берегах Босфору Турецької Держави замість Візантійської імперії. Друга подія – відкриття Америки та втрата світового значення Середземного моря [11, с. 314–315].

У висліді першої події татари докорінно підірвали силу і могутність Київської Держави та спустошили українські степи, розірвавши тим самим сухопутний шлях з Європи до Азії та знищивши водний шлях Дніпром з півночі на південь. Київська Русь виявилася відірваною від Чорного моря, що зв'язувало її з європейськими країнами – Грецією, Візантією, Італією. З появою Османської імперії Чорне море опинилося під повним контролем турків. Як наслідок, Київ втратив значення торговельного, політичного та культурного центру між Європою та Азією, а також статус морської держави. Українська нація, переконаний Д. Андрієвський, позбулася свого значення об'єднавчої ланки між Європою та Азією і змушена була відтіснитися далі на північ та північний захід.

Друга подія – відкриття Америки та перенесення центру мореплавства із Середземного моря у світовий океан – спричинила втрату значення східних сухопутних шляхів, отож і геополітичного пріоритету для європейської спільноти. Чорне море фактично опинилося в повній ізоляції, не привертаючи більше уваги з боку Європейського континенту, і стало, на думку Д. Андрієвського, «закинутою середземноморською водною системою» [11, с. 316].

Вищезазначені події світової історії, суттєво підкорегувавши геополітичну роль України, визначили зміст і спрямування її

зовнішньополітичних орієнтацій на період з XV аж до кінця XIX ст., змусивши маневрувати між могутніми в різні періоди сусідами – Польщею, Росією і Туреччиною. «Тепер, коли великі світові політичні, культурні й торговельні рухи і шляхи простяглись в обхід України, твердить Д. Андрієвський, її світове геополітичне значення знівельовалося, залишаючи її провінцією, яка стає ареною борні та здобиччю змагунів, важливим, але інертним додатком до самостійних чинників» [11, с. 316].

Водночас Д. Андрієвський досліджує геополітичне значення подій Хмельниччини, що стали переломним моментом у боротьбі за Україну між Польщею та Росією. Теоретик українського націоналізму вважає очевидним той факт, що захоплення Росією у XVII ст. великого та надважливого з геополітичного погляду українського простору змінило її зовнішньополітичну орієнтацію, яка до того часу була спрямованою виключно на Схід та Північ. Д. Андрієвський зазначає: «Ставши твердою ногою на Україні в XVII ст., Москва почала посуватися на Кавказ, до Криму й на Балкани. Спочатку вона бажала дійти до відкритого теплого моря, – здобувши ж його, вона відчула великий апетит. Вона закидала оком на Царгород і намагалася охопити Чорне море з Півдня. Їй снівся океан, вона робила випадки в бік Перської затоки, і навіть Суезу» [12, с. 381].

Наведені думки Д. Андрієвського черговий раз підкреслюють особливу вагу України в протистоянні Росії із Заходом, що переконливо підтверджують сучасні міжнародні реалії. Сьогоднішня військова агресія Росії та анексія українських територій сприймаються в цьому контексті як намагання відновити імперський контроль у Центрально-Східній Європі, що дає Росії величезні переваги в геополітичному протистоянні з Європою та США. Очевидно, що фактор незалежної України є несумісним з імперськими планами Росії.

Розвиваючи свої міркування, Д. Андрієвський стверджував, що незалежна Україна, яка здатна вести самостійну внутрішню та зовнішню політику, знесилює Євразію (Росію) і межі впливу останньої посуваються від

Карпат аж за Кавказ і Каспій. І в такий спосіб між Московщиною і Європою постає «міцний мур» у вигляді української нації [12, с. 381].

Водночас Д. Андрієвський твердо наполягає, що своєю історичною традицією, культурними та економічними зв'язками Україна однозначно належить до Західної цивілізації. «Положена на грані двох світів, Західного і Східного, – стверджує він, – Україна своїми історичними традиціями, культурними зв'язками й матеріальними вигодами тяжить до Заходу, з яким вони взаємно себе доповнюють» [8, с. 221]

У широкій системі геополітичних координат Д. Андрієвський відводить Україні роль інтеграційного центру на Сході Європи, одного з головних чинників європейської безпеки «супроти євразійської Півночі», а також роль вагомого чинника світової політики загалом. Коли Україна зможе відновити свій геополітичний вплив на Сході Європи, вважає мислитель, то в неї не буде іншого ворога, крім Євразії (Росії).

Д. Андрієвський у своїх геополітичних візіях передбачив неминучість актуалізації українського питання в період загострення протистояння між Європою та Росією. Він наголошував, що велика небезпека для європейського континенту лежить в Азії. І ця небезпека на європейських кордонах у ХХ ст. з'явилася у вигляді більшовизму (Росія), який є найбільшою світовою проблемою, що загрожує «всесвітнім бунтом» проти цивілізованого світу. А «ключі до вирішення» цієї проблеми, на глибоке переконання українського націоналіста, лежать в Україні. Події ХХІ ст., пов'язані з російсько-українською війною та її міжнародним контекстом, черговий раз доводять слушність думок мислителя щодо глобального значення геополітичного вибору України.

Найнебезпечнішим ворогом Української держави, на думку одного із засновників ОУН, є московський імперіалізм, який намагається знищити українську націю історично, духовно та фізично. І в цій російсько-українській війні «ми повинні зрозуміти одну істину, що для нас вона означає «бути чи не бути» українській нації, тоді як для росіян йдеться про їх економічні та

геополітичні вигоди у побудові імперської Москви» [8, с. 224]. У своїй праці «Розбудова Нації» Д. Андрієвський чітко вказує, за яких умов можна це завдання виконати: «Зверхність Москви над Києвом може бути усунена лише перемогою Києва над Москвою. Себто наша державність, саме наше національне буття залежить від того, чи спроможемось ми приборкати Москву, запрягти її до нашого державного воза» [9, с. 82].

Д. Андрієвський у своєму рефераті на тему «Напрявні української пропаганди за кордоном» (1931) стверджує, що найпереконливішим способом повалити більшовицьку владу є підтримка національних рухів на території колишньої Російської імперії. Теоретик націоналізму вважає, що природними союзниками українців в боротьбі за їхню державність будуть грузини, козаки, білоруси, а також литовці, майбутнє яких залежить від того, чи буде Україна сильною державою. Така держава, переконливо твердить Д. Андрієвський, «є в інтересі цілої Європи бо вона, увійшовши в систему європейських відносин, доповнить її економічно і підсилить політично» [241, арк. 10].

На думку Д. Андрієвського, поборюючи московський імперіалізм, Україна повинна знайти слушну нагоду для того, щоб позбутися політичного «хитання між Москвою та Варшавою» і знайти надійних союзників поза ними. Найкращий для цього спосіб – це інтеграція до Європейського співтовариства як активного політичного гравця. Природне місце України в Європейському співтоваристві, на думку Д. Андрієвського, – це роль консолідаційного центру на Сході Європи.

Під час роботи Першого Конгресу ОУН 2 лютого 1929 року українські націоналісти затвердили устрій ОУН, де в першому розділі про політичні засади щодо організації зовнішньополітичної діяльності було відображено твердження Д. Андрієвського про необхідність політичного відмежування в українській зовнішній політиці від Росії та Польщі. У документі, зокрема, було зазначено, що необхідно рішуче відкинути засадничі методи в традиційній орієнтації української зовнішньої політики на одного з історичних ворогів української нації (тут йдеться про Росію та Польщу) й скерувати свої зусилля у

пошуку союзників, які вороже ставляться до держав-окупантів України, а також одночасно активно використовувати міжнародні зносини в питанні визнання правосуб'єктності Української Держави в міжнародних відносинах [302, арк. 5].

Ще до інтеграції в Європейське співтовариство Україна, на переконання теоретика українського націоналізму, повинна налагоджувати всесторонню співпрацю із Заходом. Д. Андрієвський акцентував увагу на взаємовигідності такої співпраці, в тому числі економічної. «Щоб Україна могла економічно розвинутися, а Європа з того мати користь, треба, щоб Україна звільнилася з-під контролю Росії. В тім полягає політичний бік української справи для Європи» [8, с. 223]. У рефераті «Напрявні української пропаганди за кордоном» 20 січня 1931 року Д. Андрієвський пише, що у своїм прагненні здобути незалежність Україна повинна протистояти Росії, як і всьому азійському Сходу, та шукати політичного та культурного зближення із Західною Європою [241, арк. 9].

Отже, Д. Андрієвський, підкріпивши свої погляди науковим аналізом динаміки розвитку зовнішньополітичних орієнтацій України в історичній ретроспективі, у міжвоєнний період ХХ ст. визначає головним ворогом Української державності російський більшовизм як різновид московського імперіалізму. У перманентному протистоянні «Європа-Росія» він відводить Україні роль форпосту західного світу, акцентуючи увагу на взаємовигідності співпраці з Європою. Природне місце України в Європейському співтоваристві, на думку Д. Андрієвського, – це роль консолідаційного центру на Сході Європи. Лідерство в регіоні допоможе відновити геополітичну роль, втрачену Україною ще з епохи Київської Русі, і стати водночас потужним чинником світової політики. Також Д. Андрієвський, чи не єдиний з теоретиків-націоналістів, корелював політичний та економічний фактори, стверджуючи, що бажання України «вирватися з-під Росії» можна поєднати з бажанням Європи панувати на українському ринку.

Ю. Липа, на відміну від вищезгаданих теоретиків та ідеологів українського націоналізму, головною геополітичною координатою експансії

України та її найприроднішою зовнішньополітичною віссю розвитку визначав не вісь Схід-Захід, а Південь-Північ. Не вибір між Сходом і Заходом, як це традиційно нав'язують Україні, а «цілковитий контроль чорноморського узбережжя з подальшим територіальним розширенням на Північ». Тому Південь-Північ, на думку Ю. Липи, – це і є «головна геополітична координата України, що обумовлено сталою геополітичною українською традицією» [163, с. 3].

Ю. Липа у своїх геополітичних візіях доходить висновку, що географічне положення Росії та України визначили їхню повну протилежність. Якщо наземною віссю України, зазначає він, є північно-східний берег Чорного моря, то такою віссю для Московії (Росія) є горішне Поволожжя. Відмінність між двома державами полягає ще й у тому, що в Московії переважна більшість рік тече на північ, у той час, як в Україні – на південь. А отже, підсумовує Ю. Липа, Україна – це Південь, а Росія – це Північ. Ю. Липа наголошує, що: «Україна – це південна динарська раса, яка від найдавніших часів заселила басейни великих рік, що впадають у Чорне море, частково, як наприклад Дунай, або цілковито, як Дністер, Дніпро та Дон» [163, с. 12].

На думку Ю. Липи, неможливо говорити про мирне співіснування цих двох непримиренних центрів різних цивілізацій – Києва і Москви. Укріплюючи першість на Півдні, у Чорноморському регіоні, Україні, вважав мислитель, необхідно водночас зміцнювати свою присутність на Півночі. Геополітичні висновки Ю. Липи щодо північного сусіда України – Росії – є чіткими та недвозначними: «Знищення Росії – як центру наднаціонального розподілу земель над Волгою, Печорою та Білим морем – відповідно до їхнього національного та історичного змісту – це передумова сильної України» [163, с. 12–13]. Україна може утримувати своє геополітичне лідерство та сталий економічний розвиток у Балто-Чорноморському регіоні лише за умови відсутності геополітичної загрози та суперництва з Півночі.

Варто зауважити, що Ю. Липа не веде мову про знищення російської держави, а лише про ліквідацію імперії, наднаціонального імперського

державного утворення, яке несе загрозу всьому цивілізованому європейському співтовариству. На території Російської імперії мають утворитися національні держави фінських і уральських народів. А Московська держава «зможе існувати у своїх історичних географічних територіях, які й окреслять національні межі «руських», і вибудується державне утворення набагато менше за розмірами від Української держави».

Загалом стабільна геополітична ситуація між Білим та Чорними морями, вважає Ю. Липа, є можливою лише за умови геополітичного лідерства в цьому регіоні України. Адже українці в такому разі відстоюють не тільки свою історичну справедливість, але й сприяють встановленню стабільних, рівноправних та взаємовигідних взаємин між усіма країнами Балто-Чорномоського регіону.

Отож Ю. Липа, визначаючи геополітичне позиціонування України, дотримувався системи координат не Схід-Захід, а Південь-Північ. Україну він визначав Півднем, а Росію – Північчю. Попри цю відмінність, Ю. Липа солідаризувався з поглядами інших теоретиків та ідеологів українського націоналізму, будучи твердо переконаним, що ідеї Української державності та московського імперіалізму не сумісні. Тут український геополітик наголошує: «Єдиним рятунком для існування української державності є цілковите знищення російської великодержавності» [163, с. 13].

Отже, фактично всі представники української політичної думки націоналістичного спрямування були одностайними у визначенні основної зовнішньополітичної загрози для України. Такою позиціонувалася Росія (СРСР) у всіх можливих формах її імперіалістичної політики. Московський імперіалізм (більшовизм як його прояв у міжвоєнний період ХХ ст.) проголошували головною перешкодою не лише для європейського шляху розвитку України, але й для процесу державотворення загалом.

Наступним етапом нашого дослідження є виявлення концептуальних підходів українських націоналістів щодо Польщі.

Ю. Липа наголошував у своїх працях на кардинальних цивілізаційних і ментальних розходженнях між Україною та Польщею. Він також стверджував, що за геополітичною системою координат Україна і Польща, так би мовити, не «пересікаються». Адже геополітичною віссю України є Північ-Південь, а це, у свою чергу, автоматично знімає конфлікт між Варшавою і Києвом, бо Польща – це органічно і геополітично балтійська держава, геополітичною віссю якої є Захід-Схід.

Позиція інших теоретиків українського націоналізму щодо місця Польщі в зовнішньополітичних орієнтирах державотворення була не такою однозначною. Д. Андрієвський, зокрема, заявляв, що Україна повинна стати «наріжним каменем нового ладу на Сході Європи», умовою виникнення якого має стати рівновага сил, а не геополітична гегемонія Росії чи диктування умов Польщею. Європейське співтовариство, безумовно, має бути зацікавленим у тому, щоб не допустити геополітичного панування в цьому регіоні Росії. Одночасно Польща, на переконання Д. Андрієвського, повинна усвідомити, що її геополітичне становище не дає відповідних можливостей, щоб зупинити агресивну російську політику на південно-східних просторах і стати головним стабілізаційним безпековим чинником у Балто-Чорноморському регіоні. Він наголошує: «Польща не в стані бути сторожем на Сході Європи, вона замала і їй бракує політичного розуму. Україна є покликана забезпечити там рівновагу» [241, арк. 11].

Але Д. Андрієвський застерігає, що Польща, виходячи із своїх історичних традицій та геополітичних претензій, постійно намагатиметься перебрати на себе цю історичну місію України. Отож в цьому плані будь-які союзи з Польщею є небезпечними для України. На переконання Д. Андрієвського, Польща захоче стати вирішальним геополітичним суб'єктом у Східній Європі, поставивши себе на місце України та підпорядкувавши українців польській політиці. А це означає віддати своє «первородство» та визнати вирішальну роль Польщі на Сході Європи, а отже «зрадити історичну місію України і її національну ідею». Але Д. Андрієвський твердить: «Стиснена

двома велитнями, Німеччиною та Росією, Польща мусить витратити свої сили на боротьбу за існування і на більше їх у неї не буде ж достатньо» [10, с. 165]. Власне, вся польська політика щодо України, на думку Д. Андрієвського, зводиться до бажання послуговуватися українством, але одночасно не допускати зміцнення сили та потенціалу української нації.

У своєму рефераті на тему «Напрявні української пропаганди за кордоном» (1931) він наголошує, що західні українські землі – Галичину, Волинь, Холмщину – слід вважати західними областями Соборної України, адже вони єднають Україну із Заходом, і без них Україна стає відірваною від Європи і відкинута на Схід. А сучасне адміністративно-територіальне підпорядкування Галичини, Волині та Холмщин Польщі слід вважати насильницькою окупацією, з якою українці ніколи не змиряться і будуть активно протистояти окупантові. Д. Андрієвський вважає, що політика Польщі на західноукраїнських землях уподібнюється до радянської політики на східних землях України. «Тут можна добачати навіть якусь тайну угоду між двома противниками України – наголошує Д. Андрієвський, – і така політика Польщі становить небезпеку для цілої Європи, бо вона ослаблює проти більшовицький фронт» [241, арк. 11].

Як зазначає Д. Андрієвський, ані громадськість, ані урядові кола Польщі не мають жодного розуміння і поваги до української національної ідеї і державності, попри те, що міцна і сильна Українська держава є необхідною умовою геополітичної безпеки Польщі. У цьому контексті Д. Андрієвський передбачив можливість поділу Польщі між Росією і Німеччиною, «союз між якими поки ще не доконаний факт, але дуже ймовірна можливість такого союзу існує, який є дуже небезпечним і для України, і для Європи, а особливо для Польщі». Але Польща цього усвідомити не може і хибно налаштована проти української державності, незважаючи на загрозу такої позиції для самого її існування: «Польща цупко тримається перспектив розросту коштом України, який їй не вдався в минулому, і не вдасться в майбутньому, а лише може викликати четвертий розбір» [13, с. 120].

Загалом Д. Андрієвський, визначав і Росію, і Польщу двома головними геополітичними супротивниками української нації та держави, процесів українського державотворення та реалізації геополітичного потенціалу України. Польща, на думку Д. Андрієвського, хоч і не загрожує нашому існуванню, бо є заслабкою, щоб знищити Україну фізично, але стає на перешкоді для виконання нашої історичної місії на шляху до геополітичного лідерства в Східній Європі. Тому українці повинні донести до Європейської спільноти той аргумент, що антиукраїнська політика Польщі знесилює східний фронт і залишає Європу відкритою перед більшовицькою (російською) загрозою. Водночас, Польща, на переконання Д. Андрієвського, належить до спільного з Україною Європейського співтовариства, що вимагає від України зовсім іншого зовнішньополітичного підходу щодо стримування останньої, ніж щодо Росії.

Можемо констатувати, що Д. Андрієвський розглядав Польщу якщо і не відвертим ворогом, як московський імперіалізм, то другим після нього супротивником та головним конкурентом у боротьбі за лідерство в регіоні Східної Європи. В інтересах Європейської спільноти, на його думку, стримувати великодержавні амбіції Польщі щодо України. Така позиція залишає Європі більше шансів встояти перед більшовицькою (російською) загрозою.

М. Колодзінський у своїх геополітичних візіях також застерігає українців завжди бути готовим до постійної геополітичної боротьби на два фронти одночасно: з Росією та з Польщею. Він вважає ці дві країни головними конкурентами та супротивниками України в боротьбі за геополітичну першість у регіоні Східної Європи. Намагаючись пояснити причини постійної боротьби за Україну, М. Колодзінський стверджує, що шлях на Схід Європи проходить через Київ. Тому, щоб мати під геополітичним контролем Схід Європи, «треба мати Київ, треба підбити український народ і знищити його фізично». Саме в Україні, заявляє М. Колодзінський, ведеться правічна боротьба за панування над Сходом Європи.

М. Колодзінський відкидає будь-які претензії Росії та Польщі на українські території, а також їхні прагнення встановити лідерські позиції в Східній Європі. Він стверджує, що таке історичне право належить виключно Україні. М. Колодзінський наводить історичні паралелі і стверджує, що Україна першою приймала і стримувала наступ татар на Європейський континент, чим врятувала західну цивілізацію від неминучої політичної та культурної загибелі. А Росія та Польща у той час «росли й розвивалися за нашими плечима. Будували дерев'яну Москву або католицькі костьолки та готовились дбайливо до наскоку на нас» [138, с.39].

У процесі історичного розвитку під час постійного геополітичного протистояння та жорстоких воєн Україна втратила свою першість, Схід Європи перемінно переходив під геополітичний контроль то Росії, то Польщі, і як наслідок Україна отримала двох непримиренних ворогів та геополітичних супротивників. Отож, М. Колодзінський, Польщу (як і Москву) вважав противником процесу українського державотворення та перешкодою в реалізації Україною свого геополітичного потенціалу. Він не бачив (принаймні в реаліях міжвоєнного періоду ХХ ст.) можливостей для українсько-польського примирення.

Д. Донцов у своїх геополітичних візіях ставить наголос на зміцненні та консолідації регіону Середньої Європи, який через свою слабкість та розбалансованість перебуває під постійною загрозою з боку Росії та залишається відкритим для її агресивної політики.

Підкреслюючи основну роль України в регіоні Середньої і Східної Європи, головним її стратегічним партнером серед європейських країн у боротьбі з Росією Д. Донцов однозначно вбачає Польщу. Хоча він і зауважує, що в нас із поляками ще багато невирішених проблем, але вони мають локальний характер і в майбутньому на загальний стан українсько-польських стосунків вирішального впливу не будуть мати. Адже російський імперіалізм для досягнення своїх геополітичних цілей передбачає знищення і Києва, і Варшави як незалежних політичних центрів. Запобігти цьому можливо лише за

умови українсько-польського порозуміння та союзу з тими європейськими державами, які на цей момент виступають проти російського імперіалізму.

Лише об'єднана Європа, на переконання Д. Донцова, зможе гарантувати безпеку та стабільність на Європейському континенті та зупинити російську агресію. З цього приводу ідеолог українського інтегрального націоналізму слушно цитує російського публіциста Олександра Герцена: «Росія може оволодіти Європою до Атлантичного океану, так само, як вона може бути переможеною аж до Уралу. В першій випадку – Європа мусить бути порізною. В другій – Європа повинна бути міцно об'єднана в одне ціле» [94].

Водночас Д. Донцов висловлювався досить критично щодо польської політики новітнього часу, дорікав полякам за недалекоглядність, адже Польща, як і вся Європа, не хоче збагнути простої закономірності: «По кожній поразці України відчувала це в тій хвилі Європа новим натиском на неї російського колосу, і навпаки: кожне ослаблення Європи – чи упадок Польщі, чи ослаблення Швеції або Туреччини, – це фатально відбивалося на Україні. Україна під опікою Москви – це Суворов у Варшаві, це донські козаки на площі Бастилії у Парижі, це – Паскевич у Вілягоші, це – Брусілов у Карпатах, це – Будионий на границях Румунії...» [94, с. 87].

Оцінюючи погляди Д. Донцова з позицій сучасних досягнень політичної науки, неможливо не захоплюватися далекоглядністю його геополітичних прогнозів. Саме за його сценарієм розвиваються українсько-польські взаємини в постбіполярний період, коли сторони вважають одне одного стратегічними партнерами, а незалежність України відповідає національним інтересам Польщі. Як слушно зауважує О. Баган, Д. Донцов уже тоді передбачив нагальну потребу творити союз Польщі й України як своєрідний «зміцнювальний хребет» цілої Європи [16, с. 292].

Американський політолог Збігнєв Бжезінський з цього приводу констатує, що втрата незалежності Україною матиме негативні наслідки для Середньої Європи, і Польща негайно перетворюється в геополітичну вісь на

східному кордоні об'єднаної Європи. Бжезінський стверджує: «Якщо Москва здобуде контроль над Україною з її 52-мільйонним населенням і величезними ресурсами, а також із виходом до Чорного моря, Росія автоматично знову здобуде необхідні засоби для того, щоб стати могутньою імперською державою, що охоплюватиме Європу і Азію» [33 с. 63].

Отож у своїх зовнішньополітичних концепціях Д. Донцов відводив Польщі дещо інше місце, ніж Д. Андрієвський та М. Колодзінський. Польщу він трактує не як супротивника, а як союзника в об'єднаному «східному фронті» Західної цивілізації проти Євразії (Росії). Україна та Польща повинні, як гадає Л. Донцов, спільно діяти в протистоянні російській агресивній політиці в Середньо-Східній Європі, ставши осередком об'єднання інших країн у протидії геополітичним загрозам з боку Росії. Адже Росія в досягненні своїх імперіалістичних цілей не бачить існування Києва та Варшави як незалежних політичних центрів. Тому національний інтерес обох країн має точку зіткнення.

Досліджуючи концептуальні підходи ідеологів українського націоналізму до Польщі та СРСР, неможливо оминати увагою зовнішньополітичну складову світоглядних орієнтацій С. Бандери у міжвоєнний період ХХ ст., які на практиці відображають суть національно-визвольної боротьби українського народу проти польського та радянського окупаційних режимів. Зрештою, його політичний світогляд та практична діяльність базувалися на працях вищезгаданих теоретиків та ідеологів українського націоналізму, насамперед Д. Донцова та Ю. Липи.

Як провідник Крайового проводу ОУН, С. Бандера одразу ж посів жорстку позицію щодо окупантів українського народу – Польщі та СРСР, які, на його глибоке переконання, нічим не відрізнялися між собою в ставленні до українців. Він зумів чітко розставити політичні акценти та зовнішньополітичні пріоритети в боротьбі за незалежну Україну. І головне, він зумів визначити чіткі завдання для українців у національно-визвольній боротьбі відповідно до конкретних зовнішньополітичних обставин, які на той час дуже швидко змінювалися.

Зовнішньополітична діяльність ОУН міжвоєнного періоду в основному було спрямовано на політичні переговори і пошук союзників серед країн, які вороже ставилися до Польщі та СРСР. Таку позицію було, зокрема, задекларовано в «Резолюції Конгресу Українських Націоналістів» у грудні 1928 р, в якій було наголошено, що українська зовнішня політика реалізовуватиме свої завдання шляхом пошуку союзників серед країн та організацій, які вороже налаштовані до природних ворогів української нації і які визнають природне право українського народу на свою державність. Зовнішньополітичні орієнтири не повинні бути спрямовані, на шкоду українським інтересам, у бік одного з історичних ворогів української нації – «Москви чи Польщі, безпосередньо, чи посередньо через певні ширші міжнародні союзи, уставлення у відношення збройного конфлікту» [232, арк. 96].

Ще одним важливим напрямком було поширення ідеологічно-інформаційних видань для країн Західного світу, в яких висвітлювали визвольну боротьбу українського народу та українське питання загалом [193, с. 398]. Також в арсеналі ОУН міжвоєнного періоду залишались терористичні акти, які скеровували проти найбільш ворожих щодо українців представників окупаційної влади. Ці традиційні форми політичної боротьби ОУН мали відіграти вирішальну роль у підготовці збройного повстання в Західній Україні. Водночас, «атентати повинні були привернути увагу світової спільноти до українського питання і в такий спосіб активно сприяти вирішенню української національно-державної проблеми за допомогою зовнішньополітичних чинників» [47, с. 265]. Зокрема, «Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях» так писав про мету й значення таких акцій: «Акти терору супроти найвизначніших представників окупаційної влади, це приклад акцій, в яких їхній безпосередній ефект та політично-пропагандивний капітал як їх наслідок ми ставимо на рівні» [193, с. 29]. У листі до Д. Андрієвського 12 лютого 1931 року Є. Коновалець писав, що такі акції ОУН були покликані привернути увагу світової спільноти до надзвичайно важкого становища

українців під польською окупацією. Акти такого саботажу необхідно вважати оборонними заходами ООН проти польської окупації українських земель, і «коли світ зацікавився долею українців, то безперечно організація здержує свою активність, вичікуючи, який оборот візьме справа» [167, арк. 133].

Найгучнішими актами індивідуального терору проти представників польської влади, які викликали широкий міжнародний резонанс, були вбивства шкільного куратора Єжи Гадамського та польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Перший атентат був покликаний продемонструвати перед цілим світом протест українського народу проти цілковитої полонізації української освіти. А вбивство Б. Перацького, на якого було покладено відповідальність за каральні акції проти українців, завдало величезного удару по авторитету Польщі та було висвітлено у найпопулярніших газетах Європи.

Варшавський процес над 12-ма членами ООН, зокрема і С. Бандерою, оунівці на чолі із своїм провідником перетворили на гучний пропагандистський захід. Перед очима світової громадськості Польщу було звинувачено у встановленні репресивного режиму щодо українців в Західній Україні. Адже судовий процес над українськими націоналістами, який активно висвітлювали на сторінках своїх видань представники української та закордонної преси, викликав великий інтерес з боку країн Європи та Північної Америки. Варшавський процес не тільки зумів привернути увагу світової громадськості до українського питання, але водночас змусив польських журналістів та політиків з повагою поглянути на боротьбу українців, потрактувати їх як визвольні змагання української нації, а не як «ворожу інтригу», придуману Австрією чи Німеччиною проти поляків.

С. Бандера, поставши перед судом, на якому йому висували звинувачення, що передбачали смертну кару, зумів максимально використати судовий процес для інформування світової громадськості про національно-визвольну боротьбу українців проти польської окупаційної влади. Це був надзвичайно вдалий зовнішньополітичний захід, що привернув увагу до українського питання на міжнародному рівні та викликав з боку світової

спільноти шквал гострої критики польської політики щодо українців, яка опиралася на жорсткі методи поліцейського терору.

На Львівському судовому процесі С. Бандера відкрито виступив як крайовий провідник ОУН і на звинувачення з боку прокурора щодо виконання терористичних актів, які здійснювали члени УВО-ОУН, він, зокрема, заявив, що винуватцями цих актів, які й несуть моральну відповідальність за них, є польський уряд та польський народ, які «потоптавши Божі і людські закони», поневолили український народ і такими діями спричинилися до того, що українці змушені захищатися і «вбивати катів і зрадників». С. Бандера, зокрема, заявив: «Прокурор сказав, що на лаві обвинувачених засідає гурт українських терористів і їх штаб. Хочу сказати, що ми, члени ОУН, не є терористами. ОУН огортає своєю акцією всі ділянки національного життя... Тому в цій залі розглядали атентати, які виконувала Організація, міг би хтось подумати, що організація не рахується з людським життям і навіть з життям своїх членів. Коротко скажу: Люди, які весь час у своїй праці є свідомі, що кожної хвилини можуть самі втратити життя, такі люди, більше ніж хто-будь інший, уміють цінити життя. Вони знають його вартість. ОУН цінить дуже високо життя своїх членів, але наша ідея є в нашому понятті така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, але й тисячі жертв треба посвятити, щоб її зреалізувати» [193, с. 58–60]. Під тиском цих подій та обставин польська влада змушена була замінити смертну кару для С. Бандери на довічне ув'язнення.

Згодом С. Бандера у своїй праці «Перспективи національної революції» зазначить, що не можна «без моральної огиди дивитися на політику Польщі супроти України, Білорусі та Литви, не можна зрозуміти самовбивчого для польської нації змісту цієї політики. Польська політика щодо України протягом останніх 300 років виглядає жалюгідним сателітом московської політики, яка для самої Польщі, для історичної долі цілої нації завдала і завдає непоправної шкоди на довгі століття вперед [30, с. 201].

Варто звернути увагу на те, що С. Бандера не обмежував діяльність ОУН виключно проблемами, які стосувалися західноукраїнських земель, не меншого

значення надаючи боротьбі проти більшовицького поневолення в радянській Україні й використовуючи при цьому схожі методи. Особливо гучного міжнародного розголосу набув атентат у радянському консульстві у Львові, який виконав 22 жовтня 1933 року бойовик ОУН Микола Лемик. Жертвою атентату став не сам радянський консул, як це було заплановано, а високопоставлений розвідник НКВД Алексей Майлов. Після цього Микола Лемик здався в руки польському правосуддю, щоб використати судовий процес для привернення уваги світової спільноти до спланованого Сталіним голодомору, наслідком якого стало знищення мільйонів українців.

Під час судового процесу Микола Лемик чітко озвучив причини та мотиви свого вчинку, який був спрямований проти поневолення радянською Росією українського народу та його винищення плановим голодомором. Цей спланований антибільшовицький захід набув гучного розголосу по всьому світу, позаяк його на сторінках своїх видань висвітлювали польські та зарубіжні журналісти.

Цей вдалий дипломатичний захід, який завдав значного удару по авторитетові Москви в очах світової спільноти, спланував С. Бандера та під його безпосереднім керівництвом виконали члени ОУН. Про це особисто С. Бандера зазначає так: «Я особисто дав Лемикові наказ і подав йому мотиви та інструкції. Ми знали, що большевики будуть у фальшивому світлі представляти це вбивство, тому ми рішили, що Лемик має віддатися в руки поліції і не стріляти до неї, щоб таким чином дати можливість зробити судову розправу» [193, с. 34–35].

Під час Львівського судового процесу, коли польський прокурор звинувачував ОУН у намаганні зіпсувати взаємини між Польщею та СРСР через атентат у радянському консульстві у Львові, С. Бандера не тільки рішуче відкинув звинувачення, але й зауважив, що польсько-радянські взаємини не можуть жодним чином впливати на політику ОУН: «Прокуратор сказав, що бодай побічним мотивом при вирішуванні атентату на советський консулят у Львові було те, що Організація хотіла zareагувати теж на налаштанні польсько-

большевицьких взаємин, що хотіла їх попусувати. Я сам про цей атентат вирішив, я дав наказ його виконати і заявляю, що абсолютно не брали ми до уваги того моменту. Не тільки з практичних, але в першу чергу з засадничих мотивів. ОУН у своїй політичній програмі відкидає орієнтацію на кого небудь. ОУН відкидає концепцію відбудови української держави при польсько-большевицьким конфлікті. Взаємини польсько-большевицькі не можуть рішати про наші політичні розрахунки. А втім, з історії знаємо, що всякі такі концепції гинули, а коли йде про Україну, то Польща з Москвою завжди годилася» [193, с. 60].

С. Бандера чітко визначив місце Польщі та СРСР у зовнішньополітичній стратегії ОУН, зазначивши, що польська політика щодо України протягом останніх трьох століть виглядає жалюгідним сателітом російської політики. Тому польсько-радянські взаємини не можуть жодним чином впливати ні на внутрішньополітичну, ні на зовнішньополітичну позицію ОУН. Історія переконливо демонструє, що Польща з Росією завжди знаходили спільну мову щодо українського питання.

Терористичні акти як засоби боротьби УВО-ОУН у міжвоєнний період відіграли вирішальну роль у приверненні уваги світової громадськості до боротьби українського народу за свою незалежність проти польської окупації українських земель та активно сприяли висвітленню українського питання в європейській та американській пресі.

І хоча не вдалося привернути на свій бік хоча б однієї зовнішньої сили, яка б відкрито могла підтримати український національно-визвольний рух та його прагнення здобути Українську соборну самостійну державу, все ж таки УВО-ОУН переконливо продемонструвала перед цілим світом, що збройна боротьба української нації проти окупантів, у тому числі терористичні та саботажні акції, була адекватною відповіддю на масовий терор та насильницьке ополячення українців окупаційною владою Польщі.

Отож у зовнішньополичних орієнтирах ОУН (як і в позиції С. Бандери особисто) і Польщу, і СРСР однозначно позиціоновано як окупантів, їх не розглядали навіть ситуативними союзниками.

Таблиця 2.1

Ставлення мислителів-націоналістів до Росії та Польщі як союзників чи супротивників

Країни	Дмитро Донцов	Зенон Пеленський	Дмитро Андрієвський	Михайло Колодзінський	Дмитро Мирон	Юрій Липа
Росія	-	-	-	-	-	-
Польща	+	-	-	-		

Отже, контекст «Росія (СРСР) – Польща» посідав важливе місце в зовнішньополітичних орієнтирах державотворення теоретиків та ідеологів українського націоналізму.

Фактично всі представники української політичної думки націоналістичного спрямування були одностайними у визначенні основної зовнішньополітичної загрози для України. Такою позиціонувалася Росія (СРСР) у всеможливих формах своєї імперіалістичної політики. Московський імперіалізм (більшовизм як його прояв у міжвоєнний період ХХ ст.) було проголошено головною перешкодою для процесу українського державотворення.

Представники української політичної думки націоналістичного спрямування безапеляційно зараховуючи Україну до Західної цивілізації і визначали головний вектор розвитку Української держави як цілковитий інтеграційний курс у напрямку Європейського співтовариства. Причому Д. Донцов, М. Колодзінський, Д. Мирон та Д. Андрієвський були адептами зовнішньополітичного вектора розвитку України «Схід-Захід», а Ю. Липа – «Північ-Південь».

Теоретики українського націоналізму переконані, що лише об'єднана Європа здатна протистояти російській агресії та її потенційним геополітичним наслідкам. У своїх працях вони відводять Україні роль регіонального лідера та

центральне місце в системі безпеки на східних кордонах Європейського континенту в стримуванні російської загрози.

У визначенні місця України в системі безпеки регіону Середньо-Східної Європи теоретики українського націоналізму важливе місце відводили українсько-польським стосункам. Але в поглядах на це питання не було єдності: Д. Донцов розглядав Україну та Польщу як союзників у спільній безпековій місії на сході Європи, а Д. Андрієвський та М. Колодзінський – як конкурентів, навіть і супротивників.

Світоглядні орієнтири та практична діяльність С. Бандери, які базувалися в основному на працях теоретиків українського націоналізму, зокрема Д. Донцова, переконливо демонструючи і антипольську, і антирадянську спрямованість зовнішньополітичних пріоритетів, свідчать водночас про концепцію орієнтації на власні сили, не відкидаючи при цьому можливості використання третьої сторони як еополітичного орієнтира та потенційного союзника на міжнародній арені.

У будь-якому разі, найбільшою геополітичною загрозою та головною перешкодою для європейського шляху розвитку України було визначено московський імперіалізм. Теоретики та практики українського націоналізму стверджували, що геополітичному інтересу України відповідатиме виникнення на етнічно неросійських територіях Російської імперії низки незалежних держав відповідно до їхнього національного та історичного змісту. Лише за відсутності загрози з боку Росії в сучасних її географічних межах Україна зможе гарантувати розвиток свого геополітичного потенціалу в регіоні Середньо-Східної Європи.

2.2. Вектори зовнішньополітичних орієнтацій України в розрізі широкого діапазону міжнародної політики

Реалії Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, зокрема нова конфігурація гравців глобального масштабу, поява на політичній карті нового регіону – країн Центрально-Східної Європи, реваншистські

настрої та нереалізовані гасла національно-державного будівництва – все це урізноманітнювало для української політичної думки націоналістичного спрямування можливість вибору напрямів зовнішньополітичних орієнтацій у розрізі широкого діапазону міжнародної політики.

Важливим етапом розвитку геополітичної стратегії та зовнішньополітичних орієнтирів українського націоналізму став період підготовки й проведення Першого Конгресу українських націоналістів у 1929 році. Доповідь про міжнародну політику одного з теоретиків та ідеологів українського націоналізму З. Пеленського, виголошена на засіданні Конгресу, окреслила основні геополітичні пріоритети та напрями зовнішньополітичних орієнтирів державотворення. Окремі тези цієї доповіді залишаються актуальними і для формування сьогоденного зовнішньополітичного курсу України.

У своїй доповіді про міжнародну політику ОУН на Першому Конгресі українських націоналістів у 1929 р. З. Пеленський визначив три головні зовнішньополітичні напрями розвитку для майбутньої української держави – галицько-балканський, каспійсько-кавказький і білорусько-балтійський.

Потенційно найменш захищеним та найбільш вразливим для української держави З. Пеленський вважав галицько-балканський напрям, на якому відчуватиметься постійний тиск з боку Польщі. З геополітичного погляду Україна на цьому напрямі має слабкі географічні можливості, навіть враховуючи гори Карпати та до певної міри побережжя Чорного моря для максимального убезпечення української території з боку зовнішньополітичного натиску Заходу, передусім зі сторони Польщі.

У міжвоєнний період Польща перебувала в системі впливу політики Франції, яка всіляко підтримувала польську зовнішньополітичну агресію щодо українських земель. Тому на цей час єдиним правильним рішенням, на думку З. Пеленського, був пошук союзників у регіоні Середньо-Східної Європи серед переможених у Першій світовій війні держав задля призупинення та послаблення агресивної політики Польщі.

Передусім, на думку теоретика українського націоналізму, необхідно налагодити союзницькі зв'язки з Болгарією, що дасть можливість послабити натиск Румунії на українські території, і, водночас, отримати доступ до Чорного моря та безпосередній зв'язок з Угорщиною – ще однією країною з реваншистськими настроями та антифранцузькою політикою. Через союз з Болгарією та Угорщиною Україна отримує зв'язок з Німеччиною та Італією. Такий союз України, Болгарії та Угорщини з опертям на Італію та Німеччину дає змогу нейтралізувати Румунію та Польщу як потужні перешкоди на шляху української державності. Водночас, такий потенційний союз зможе нейтралізувати ймовірний військово-політичний зв'язок Польщі та Чехословаччини й остаточно знівелювати французьку систему домінування в Середній і Східній Європі. Як можна спостерегти у витягу з Протоколу засідання проводу українських націоналістів (далі ПУН) від 30 серпня 1928 року, на якому були присутні голова ПУН, полковник Є. Коновалець, ідеологічний референт Д. Андрієвський, політичний референт М. Сціборський та секретар В. Мартинець, Є. Коновалець поділяв думки З. Пеленського з цього приводу і зазначав, що світ поділився на два табори, де Англія і Франція об'єднали свої зусилля, створивши нову Антанту. Загострюється протистояння між Англією та США. А Німеччина програла у протистоянні і Антанті, і СРСР, тому опинилася у дуже скрутному становищі. Як висновок, полковник Є. Коновалець наголошує, що тепер усі зовнішньополітичні зусилля Німеччини звернені на Балкани та пошук порозуміння з Італією, а «звідси беруться рівнож і симпатії до Чехословацької республіки, і тут рівнож джерело конечности заінтересовання німців Україною» [53, арк. 6].

Варто наголосити, як зазначає Р. Демчишак, що Німеччина визначалася важливим зовнішньополітичним союзником як єдина велика держава, зацікавлена в ревізії Версальської системи міжнародних відносин, що неодмінно призвело б до актуалізації на міжнародному рівні українського питання. Проте важливо уточнити, що йшлося «про орієнтацію на Німеччину

як державу з відповідним геополітичним положенням та зовнішньополітичним курсом, а не про орієнтацію на конкретний політичний режим» [82, с. 18].

Балтійсько-білоруський зовнішньополітичний напрям ставить перед Україною ті самі завдання, що й галицько-балканський – послаблення французько-польського натиску на Україну. Єдина різниця лише в тому, що на галицько-балканському напрямі українські зовнішньополітичні орієнтири спрямовані на переможені країни, в той час як на балтійсько-білоруському напрямі співпраця має розвиватися з національно-визвольними рухами відповідно країн Балтії та Білорусі. Тому в цьому просторі, на переконання З. Пеленського, Україну з потенційними союзниками об'єднуюватимуть спільна ідея національного визволення та утворення незалежних держав. У балтійсько-білоруському просторі необхідний союз з Білоруссю, Литвою та іншими балтійськими державами, а через них з Німеччиною, що забезпечує спротив польському натиску, як і на галицько-балканському напрямі. Лише такі союзи: з півдня з Болгарією та Угорщиною, опираючись на Італію та Німеччину та з півночі з Білоруссю й Литвою, знову ж таки в оперті на Німеччину – зможуть забезпечити Україні зовнішньополітичний захист на Заході та максимально сприятимуть економічній незалежності. Також варто зазначити, як наголошує З. Пеленський, що незалежність країн Балтії може забезпечити тільки існування сильної України.

Як зазначає О. Баган, З. Пеленський цілком логічно наголошував, що вирішальним буде каспійсько-кавказький напрям геополітичних змагань, оскільки в ньому відкриваються для України великі перспективи «економічного і демографічного плану, бо в ньому вона знайшла важливі для свого господарства руди і нафту, багатства чорнозему» (передбачалося, що буде відвойована колись українська Кубань) [17, с. 316].

З. Пеленський наголошує, що опановуючи цей простір, ми виконуємо «надважливе геополітичне завдання, відтісняючи ще одну найбільшу протидержавну українську силу – Росію – від економічних джерел в каспійсько-

кавказькому просторі», чим потенційно унеможливлено російську експансійну політику на українські землі.

Головним завданням для української зовнішньої політики в цьому регіоні З. Пеленський вважає «тісний союз з трьома головнішими закаспійськими (закавказькими) державами, отже з Вірменією, Грузією і з Азербайджаном, далі ж такий самий союз з передкавказькими народами, як от з донцями, кубанцями і поволзькими татарами, які б мали творити федерацію європейського козацтва» [204, с. 71].

З. Пеленський стверджує, що в каспійсько-кавказькому та білорусько-балтійському зовнішньополітичному напрямках головним супротивником для української державності є Росія, так само, як Польща становить загрозу для України в галицько-балканському та білорусько-балтійському напрямках.

Блокування доступу Росії до економічної експансії в каспійсько-кавказькому просторі, вважав З. Пеленський, унеможливить її наступ на українські території. Одночасно, опановуючи білорусько-балтійський простір, «ми відрізаємо Росію від Балтики і тим самим примушуємо повернути її військово-політичну силу в бік Сибіру та Пацифіку» [204, с. 272].

Лише відтиснувши Росію від Кавказу та Балтики, стверджує З. Пеленський, Україна зможе позбутися її постійного натиску на українську державність і територію та остаточно повернути Росію на Схід. Але такий варіант розвитку подій можливий тільки за умови постійної довготривалої боротьби з Росією, що в підсумку закріпить за Україною лідерство у Балто-Чорноморському регіоні. Як підсумок, З. Пеленський наголошує, що тільки розвал французької політичної лінії в Європі, яка підтримує агресивну політику Польщі щодо українських територій, та відтиснення Росії з каспійсько-кавказького і білорусько-балтійського геополітичних просторів створить можливість побудови самостійної незалежної Української держави.

До числа великих держав, потенційних союзників України, окрім Німеччини та частково Італії, З. Пеленський зараховував США, де помітними були настрої невдоволення домінуванням Франції в Європі, яке закріпила

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин. На думку З. Пеленського, майбутня світова війна, що стане боротьбою французької системи політики в Європі та системи ревізіонізму США, і перемога останньої дадуть можливість Україні досягнути державницьких цілей. Отож український зовнішньополітичний курс однозначно має бути спрямованим у бік Америки, яка, попри інше, сприятиме Україні в реалізації геополітичних завдань у каспійсько-кавказькому просторі. Є. Коновалець у своєму листі 9 жовтня 1931 року до Д. Андрієвського розділяє думки З. Пеленського, стверджуючи, що сучасні взаємини в Європі є нестабільними і вже найближчим часом можливе переформатування сил між поодинокими невеликими державами. І зовсім не виключено, що в недалекому майбутньому Франція знову буде ізольованою, оскільки протистояння між Англією і Францією зростає з кожним днем, як і політичні розбіжності між США та Францією є дуже великими, не кажучи вже про Італію. Всі ці держави вичікують тільки відповідного моменту, щоб завдати удару Франції та посунути її з панівного становища. Тому полковник Є. Коновалець констатує, що «нам нічого іншого не залишається, як вести далі пропаганду української справи та вичікувати корисного для нас моменту, який обов'язково прийде і тільки тоді ми зможемо повести реальну політику українського націоналізму» [169, арк. 178].

Отже, погляди теоретика українського націоналізму З. Пеленського маємо всі підстави вважати значним внеском у розробку зовнішньополітичних орієнтирів державотворення та українську геополітику загалом. Мислитель визначав три головні зовнішньополітичні напрями розвитку для майбутньої української держави – галицько-балканський, каспійсько-кавказький і білорусько-балтійський. На галицько-балканському напрямі головним суперником він визначав Польщу, на каспійсько-кавказькому – Росію, на білорусько-балтійському ж – і Польщу, і Росію. У потенційних комбінаціях зовнішньополітичних союзів він передбачав залучення і великих держав, гравців глобального рівня, і суб'єктів міжнародної політики рівня конкретних регіонів.

Інший теоретик українського націоналізму Д. Андрієвський теж залишив низку цікавих думок щодо зовнішньополітичних орієнтирів державотворення. Наголошуючи на консолідованій позиції з Європою в протистоянні московській загрозі, мислитель водночас стверджує, що Україна не повинна ігнорувати ті політичні розбіжності, які існують у самому європейському політикумі, а навпаки, їх ефективно використовувати для налагодження швидкої економічної та політичної інтеграції в європейське співтовариство. Адже очевидним є той факт, що в міжвоєнний період ХХ ст. в Європі не було політичної одностайності та однієї спільно виробленої політичної лінії, а якби така й виникла, то, стверджує Д. Андрієвський, в ній не було б місця незалежній Українській державі. Однак такий стан справ зовсім не виключає можливості в майбутньому переглянути та змінити свою політичну позицію щодо українського питання з боку європейських урядів, що, зрештою, значною мірою залежить від активності самих українців.

У своїх геополітичних працях Д. Андрієвський робить загальний аналіз міжнародної ситуації, розмірковуючи, зокрема, щодо умов, виконання яких може сприяти стабілізації ситуації на Європейському континенті. Насамперед для цього треба «усунути Росію з Балкан, – цього найбільш небезпечного закутка Європейського континенту», вважає український націоналіст. Також особливу увагу Д. Андрієвський відводить розв'язанню німецько-французької проблеми та питанню недопущення ймовірного союзу Німеччини з Росією, бо «такий союз, при взаємному доповненні двох останніх країн технікою й сировиною, не тільки порушуватиме європейську рівновагу, але також буде фатальним для України» [12, с. 382].

У своїй статті «Українська справа на міжнародній шахівниці» Д. Андрієвський зробив аналіз розкладу сил в Європі та групування держав-союзниць, які в майбутньому визначатимуть головні напрями європейської політики, наголосивши, водночас, на все зростаючому впливі на європейську політику США.

Відтак, він зазначав, що, спостерігаючи за розвитком політичної ситуації в Європі, Україна повинна налагоджувати співпрацю з тими суб'єктами міжнародних відносин, які в перспективі матимуть вплив на формування європейської та світової політики, а не з приреченими на поразку державами європейського співтовариства. Попри те, незважаючи на майбутню розстановку сил у Європі, остання залишається союзником України в геополітичному протистоянні по лінії Схід–Захід.

Теоретик українського націоналізму наголошує, що серед загальної хаотичності у світовій політиці українське питання знову починає актуалізуватися в міжнародному житті. Однак поки що жодна з держав не має чітко вираженої політики в ставленні до нього. Англія досить жваво цікавиться українським питанням, розцінюючи українців як антиросійський та антипольський чинник у міжнародній політиці. Проте, Д. Андрієвський зазначає, що Англія навряд чи збройно допоможе Україні, за винятком ситуації прямого військового протистояння з Радянським Союзом. Проте Англія здатна допомогти на дипломатичному рівні. Франція, на думку теоретика українського націоналізму, тільки починає перегляд своєї антиукраїнської політики, і то зважаючи на рівень втрати довіри до Польщі та рівень підтримки України іншими державами. Д. Андрієвський вважає, що у разі війни із СРСР Франція, хоч і не надасть дієвої допомоги Україні в протистоянні з Росією, однак не виступатиме проти від'єднання України від Росії. Щодо Італії, то її ставлення до України є непевним. Ця держава, на думку Д. Андрієвського, безперечно, високо цінує Україну, але лише як об'єкт політики, і набагато менше цінує її як суб'єкта міжнародних відносин. Політику Італії на цьому етапі можна визначити як «політику хитання» між Україною та Польщею. Однак цілковито від українського питання Італія не відмовиться і в слушний час вона може стати корисною. Все залежатиме від того, чи зможе Україна зацікавити цю країну і мотивувати її до підтримки українського питання. Водночас, зазначає Д. Андрієвський, «у нас немає точок дотику із США, а Японія цікавиться Україною виключно як антиросійським чинником» [240, арк. 6–15].

Що стосується Польщі, Румунії, а також балтійських держав, то Д. Андрієвський вважав їх суб'єктами східноєвропейської політики, хоч і меншою мірою, ніж Україна. Фактор залежності цих країн від політики Росії частково пов'язує їх з Україною, міркував теоретик націоналізму. Однак з іншого боку, всі ці держави, як і Чехословаччину, поєднує з українським питанням західноєвропейська політика. Насправді, Україна, як і всі вище перелічені держави, на переконання Д. Андрієвського, залежать від різноманітних та непередбачуваних варіантів розвитку міжнародної ситуації. Наприклад, можливе зближення Франції з Німеччиною може стати причиною повернення останній Данцінгу. А таку анексію території Польщі можуть компенсувати за рахунок українських земель, у тому числі в регіоні Чорного моря. Тому, констатує теоретик українського націоналізму, «ми повинні бути уважними і пам'ятати, що лише дієвий спротив полякам на західноукраїнських землях може відвернути від нас цю загрозу» [240, арк. 6-15]. Водночас задоволення територіальних претензій Угорщини щодо Закарпаття і Трансильванії, переконаний Д. Андрієвський, однаково суперечитиме і українським, і чеським національним інтересам. З Румунією «нас зближує російська загроза, а її балансування між Францією та Німеччиною віддаляє її від Польщі» [240, арк. 6-15]. За таких обставин, вважає Д. Андрієвський, Румунія може зблизитися з Україною, тим більше, що питання Буковини та Бессарабії не матиме вирішального політичного значення за сьогоденних обставин. При цьому теоретик українського націоналізму вважає, що «Чехословаччина, намагаючись зрівноважити Польщу на Сході, завжди буде до нас прихильною, балтійські народи з усієї сили підпруть наше змагання до самостійності» [240, арк. 6–15].

Отже, Д. Андрієвський проаналізував місце більшості з європейських країн у зовнішньополітичних орієнтирах українського державотворення. Він наголошував, що найбільш неприхильно до українського питання ставиться Франція, яка, хоч і без належної союзницької підтримки, все ж таки залишається головним актором європейської політики. Тому, вважає дослідник,

українцям потрібно налагодити діалог з французькою стороною та її союзниками задля корекції позиції країни. З іншого боку, стверджує Д. Андрієвський, потенційно позитивне ставлення до українського питання з боку Англії, Італії, Чехії та Німеччини не лише матиме позитивні наслідки для визвольної боротьби, але також сприятиме тому, що і Франція, і навіть Польща будуть змушені з більшим розумінням поставитися до українського питання. Д. Андрієвський заявляє, що «Розбіжність і навіть суперечність змагань цих потуг на терені Східної Європи може й мусить бути нам на руку. Бо вони неминуче взаємно себе будуть підштовхувати в напрямі підтримки нашої справи, хай і в різний спосіб» [14, с. 264]. Але загалом, як констатує дослідник українського націоналізму М. Посівнич, СРСР, Польща й Румунія, згідно з поглядами Д. Андрієвського, є найбільшими супротивниками націоналістичного руху, Франція і Югославія ставляться до нього неприхильно, а балтійські держави – найбільші симпатки. Нейтральними він вважає Чехо-Словаччину та Болгарію. Німеччину, Італію, Японію, Англію та США він трактує як країни-союзники, які прагнуть використати українське питання у світовій політиці у власних інтересах [224].

Отож у поглядах Д. Андрієвського спостерігаємо класичний для теорії міжнародних відносин підхід щодо того, що в держави нема «вічних друзів чи ворогів, є вічний національний інтерес». Теоретик українського націоналізму не є прихильником принципової орієнтації на ті чи ті країни, вважаючи, що українці повинні активно використати розбіжності в європейській політиці задля вирішення питання власного національно-державного будівництва. При цьому Д. Андрієвський дає оцінку великим країнам – головним суб'єктам Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, а також країнам регіону Середньо-Східної Європи з позицій їхнього місця в зовнішньополітичних орієнтирах українського державотворення. Щодо останніх, то до уваги він бере лише взаємні геополітичні вигоди, а не ідеї реваншу за програш у Першій світовій війні.

Як і більшість теоретиків та практиків національно-визвольного руху українців у 20–30-их рр. ХХ ст., М. Колодзінський наголошував на принципі опертя на власні сили в боротьбі з московським загарбником. Не відкидаючи зовнішньої допомоги, М. Колодзінський при цьому наголошував: «Чужої помочі не відкидаємо, але маємо завжди на увазі, що ніхто не дасть нам помочі безкорисно й що нарід, який визволяється при чужій допомозі, є слабший відвратно-пропорційно до зужитої чужої помочі» [138, с. 40].

Зовнішня та внутрішня політика українського народу в боротьбі за своє визволення має насамперед опиратися на власні сили, щоб не узалежнювати своєї визвольної боротьби та майбутніх геополітичних перспектив від європейської чи світової політики. І навпаки, своєю активною боротьбою українці повинні примусити світове співтовариство долучатися до неї, і нехай той, «хто має інтерес у цій боротьбі нам допомагає» [138, с. 40].

Особливу увагу у своїх геополітичних візіях М. Колодзінський відводить Києву, який є символом «руської землі», за яку загинув князь Святослав. Він стверджує, що містика огортає Київ і ми не сміємо її нехтувати: «Мусимо розуміти, що центром нашого історичного життя є Київ та що посідання Києва затверджує за нами здобутки на всіх інших фронтах. Київ має для нас більше значення, як Берлін для Німеччини чи Париж для Франції» [138, с. 36].

На думку Михайла Колодзінського, той, хто хоче бути господарем в Києві, зобов'язаний розробити загальну геополітичну стратегію, відповідну військову, політичну, економічну і навіть церковну концепцію розвитку для цілої Східної Європи й суміжних з нею азійських земель. Україна покликана посунути європейські кордони до «Алтаю і Джунгарії» і таким чином зв'язати цей величезний геополітичний простір з Європою політично, економічно й культурно, і, виконавши свою історичну місію, стати «на грані двох світів». Далі М. Колодзінський стверджує: для того, щоб безпечно себе відчувати в Києві, необхідно «сильно опертися об Чорне море, Кавказ і Волгу. Так замкнений простір є один географічно-політичний простір, від якого залежить

не тільки самостійність української нації, але саме її бути чи не бути» [138, с. 41].

О. Баган слушно зауважує, що якщо зняти в цих висловлюваннях дещо «надмірну патетичність і гіперболізованість, то прогляне в них абсолютно прагматичне, реальне геополітичне мислення: адже сьогодні незалежна Україна, по суті, виконує цю стратегічну вказівку націоналіста, розбудовуючи як єдиний геополітичний простір Чорномор'я і Прикаспію у вигляді ГУУАМ – союзу Грузії, України, Узбекистану, Азербайджану і Молдови, де явно провідна роль належить саме Україні (з 1999 р. до 2005 р. до складу організації входив Узбекистан) [16, с. 299]. Хоча, варто зазначити, на сьогодні це геополітичне утворення не надто активно розвивається та здійснює свою геополітичну місію, зважаючи на низку зовнішніх та внутрішніх чинників у середині держав-членів цього об'єднання.

Отож, М. Колодзінський услід за Д. Андрієвським стверджував, що лише спільний національний інтерес може спонукати до союзу (тривалого чи тимчасового) і Україну, і будь-яку іншу країну. Окремий акцент мислитель зробив на каспійсько-кавказькому (за класифікацією З. Пеленського) напрямі зовнішньополітичних орієнтацій.

Помітний внесок у розробку зовнішньополітичних орієнтирів українського державотворення в розрізі широкого діапазону міжнародної політики здійснив Д. Мирон. Український націоналіст наголошував, що умовою здобуття Україною статусу лідера в Східній Європі та ефективної протидії експансії Росії на південь і до Чорного моря водночас виступає утвердження власних геополітичних впливів на Передкавказзі, на Каспії і далі на схід в Туркестані.

У геополітичних пріоритетах України на Кавказі, як вважає Д. Мирон, є утворення самостійних кавказьких держав та виведення їх з-під сфери впливу Росії. Майбутніх суб'єктів міжнародних відносин на Кавказі потрактовано як потенційних союзників України. Як зазначає О. Баган, ця теза залишається актуальною для сучасної української держави, яка сьогодні зазнала такого

фатального удару з південного сходу (окупація Криму та Східного Донбасу Москвою), тобто саме з кавказького напрямку [15, с. 156]. Очевидно, що Москва не була б спроможна здійснювати агресивну політику в регіоні Чорного моря за умови існування незалежних держав на Північному Кавказі. Також в інтересах України, на думку Д. Мирона, є «підтримати концепцію самостійної держави Туркестану, Казахстану й Ідель-Уралу» [190, с. 282]. Для того Україні потрібно укласти зовнішньополітичні зв'язки з тюрськими народами, які в різний період зазнавали утисків з боку Росії. Адже в геополітичному сенсі їх географічне положення (гігантський пояс від Туреччини до Тугви-Уйгурії) служить стримувальною заслоною для Росії в її агресивній політиці на південному напрямі. Роблячи відступ, зазначимо, що реалізацією цього вектора зовнішньої політики сучасної України можуть бути зусилля, спрямовані на зміцнення співпраці в межах поки що аморфного об'єднання ГУАМ (з 2005 р. організація у складі: Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) та посилення його ролі в геополітичному чорноморському просторі з перспективою перетворитися в ширше Чорноморське об'єднання.

Роблячи акцент на каспійсько-кавказькому напрямі (за визначенням З. Пеленського) зовнішньополітичних орієнтирів українського державотворення, Д. Мирон не менше уваги приділяє білорусько-балтійському та галицько-балканському напрямам. На думку автора праці «Ідея і чин України», Білорусь може мати незалежність та економічний розвиток тільки за підтримки сильної України. Тому він бачить білорусів у федерації з Україною, а не з Росією, яка всіляко гальмує політичний, культурний та економічний розвиток Білорусі. Д. Мирон у своїх працях відводить також місце для співпраці між Україною та Балтійськими і Скандинавськими країнами, яких об'єднує з Україною спільний інтерес у стримуванні російської агресії, а також взаємовигідні торговельні відносини. Водночас визначний теоретик українського націоналізму твердить, що численні політичні, економічні та культурні інтереси поєднують Україну з Балканськими державами. Адже саме Україна, на думку Д. Мирона, зможе втримати рівновагу сил між Балканськими

державами та стати опорою у їхньому захисті від зовнішньої агресії. Україна виступає за те, щоб кожен балканський народ жив самостійним державним життям у своїх етнографічних межах.

Із сучасною Туреччиною, як твердить Д. Мирон, Україну об'єднують спільні політичні й економічні інтереси, пов'язані із співпрацею в басейні Чорного моря, при цьому можливі й суперечності в боротьбі за вплив на Кавказі і над Каспієм. Як зазначає О. Баган, Д. Мирон чітко усвідомлював головну стратегію для нації на Чорному морі: розв'язати проблеми стосунків з Туреччиною і разом почати будувати міцний геополітичний бастион спільного домінування у Чорноморському просторі [15, с. 157].

Узагальнюючи свої міркування щодо зовнішньополітичних орієнтирів державотворення, Д. Мирон стверджував, що Україна повинна проводити активну зовнішньополітичну діяльність в напрямі від Балтики до Кавказу і Балкан, розвиваючи концепцію балтійсько-кавказького порозуміння в оперті на Балкани і Чорне море, де головним стратегічним союзником України буде Туреччина з виключенням Росії і проти Росії. У свою чергу, дві східнобалканські держави – Болгарія і Румунія – це також потенційно найближчі союзники України, які є вирішальним геополітичним чинником для стримування російського імперіалізму в регіоні Балкан. Україна має стати головним стрижнем у формуванні Балто-Чорноморського союзу як противаги московській агресивній політиці в цьому регіоні. А це може статися за однієї умови – становлення і розвитку сильної, динамічної, наступальної української нації і держави. Адже, вважав дослідник, лише регіональна першість України в Середньо-Східній Європі може гарантувати становлення Балто-Чорноморського союзу як вирішального фактора світової геополітики.

Отож Д. Мирон, розробляючи різні напрями зовнішньополітичних орієнтацій України в Балто-Чорноморському регіоні, передусім робив акцент на його Чорноморській складовій, виділяючи в її рамках кавказький напрям (або

ж каспійсько-кавказький), балканський напрям, а також напрям взаємин із Туреччиною.

Найбільш відомий представник української геополітики і водночас теоретик українського націоналізму Ю. Липа подає свою Чорноморську доктрину як своєрідну концепцію зовнішньополітичних орієнтирів державотворення та стратегію зовнішньополітичного розвитку майбутньої Української держави. Адже «Чорноморський простір – це життєдайний простір України, – стверджує він, – і Україні належить перше місце серед чорноморських країн з огляду на її простір, багатства й енергію населення» [162, с. 10].

Україна – це склепіння довкола Чорного моря, що має свій ключ, і свої пункти опертя, і свій геополітичний зміст. «Це склепіння, як зазначає геополітик-націоналіст, має промінь довжиною 800-900 км навколо свого природнього осередку – півострова Крим, що простягається від Пруту й Закарпаття на заході з опертям на Дунай – аж до Закавказзя та Ірану на сході з опертям на Каспій» [162, с. 17].

Головну увагу у своїй геополітичній концепції Ю. Липа звертає на Білорусь, яку називає ключем українського чорноморського склепіння. А тому взаємовигідні та добросусідські взаємини з Білоруссю виступають запорукою існування незалежної України. Адже, як наголошує Ю. Липа, болота та ліси Білорусі є надійним «убезпеченням Української держави на півночі від балтійських та фіно-уральських експансивних осередків». Без Білорусі українське склепіння перебуватиме в небезпеці. Ю. Липа говорить про спорідненість українських і білоруських земель: «Геополітично білоруські землі – це такі ж наддніпрянські землі, як ціла середня Україна» [162, с. 19]. Як підсумок, захист північного кордону України відбувається саме на північних межах Білорусі.

Роблячи відступ, зазначимо, що події наших днів черговий раз підтверджують проникливість міркувань Ю. Липи. Адже від сьогоднішнього геополітичного вибору Білорусі багато залежить. У разі посилення

інтеграційних процесів з Російською Федерацією Білорусь може перетворитися і вже фактично перетворилася на відкриту загрозу для України з півночі. І навпаки, у разі збереження повноцінної міжнародної суб'єктності з елементами багатовекторності зовнішньополітичного курсу Білорусь залишиться для України нейтральною державою.

Особливу увагу у своїй концепції Юрій Липа відводить Криму – центру всіх морських доріг Чорного моря. Крим беззаперечно належить Україні, «як спадкоємниці Боспорського царства (Пантикапейон-Керч) чи як спадкоємниці Київської великодержави (Корчин-Керч)» [162, с. 20].

Важливими союзниками для України в Чорноморському просторі є країни Кавказу та Закавказзя. Сполучною ланкою, або помостом, як його називає Ю. Липа, між Україною і кавказькими народами є Кубань. Він наголошує на спорідненості населення півдня України та Кубані, яка від кінця XVIII століття стала осередком українського розселення. І лише спільне з Україною державне життя надасть цьому регіону, переконаний український геополітик, можливість для повноцінного економічного та культурного розвитку. Він зазначає, що «Взагалі цілий Азовсько-Каспійський край, чи, як його називає Степан Рудницький, – Підкавказзя – висловлює геополітичний динамізм, спрямований з північного заходу на південний схід» [162, с. 44].

Ю. Липа переконаний, що Україна повинна повною мірою підтримувати ідею і всебічно сприяти об'єднанню Кавказу в усіх аспектах – геополітичному, економічному та культурному, оскільки цей геополітичний простір сприймають як складову всього чорноморського макрорегіону. Країни Кавказу та Закавказзя він розглядав як стратегічно важливих союзників України в Чорноморському просторі. У свою чергу, Україна є стратегічно важливим союзником для тих, хто бореться за об'єднання Кавказу. При цьому Ю. Липа чудово усвідомлював, що передумовою міжнародної суб'єктності країн Кавказу та Закавказзя, як і їхнього потенційного об'єднання, виступає виведення регіону з-під сфери впливу Росії.

Ще одним важливим для України геополітичним простором, на думку Ю. Липи, є «Каспійська брама», тобто рівнинний простір на північ від Каспійського (Хозарського) моря. Як наголошує Ю. Липа, закрити «Каспійську браму» на півночі буде можливо лише за умови існування буферної держави Ідель-Уралу. Вирішальним фактором для її утворення стане національне відродження татарського і башкирського народів, які заселяють простір між середньою Волгою і Уралом, що «окреслює більш-менш трикутник: Казань – Оренбург – Сталінград (Царицин)» [162, с. 51]. Відродження Казанської держави (Ідель-Уралу) із столицею в Уфі завдало б важкого геополітичного удару Росії та послабило б її вплив на європейську політику та на регіон Чорного моря.

Головним партнером у Чорноморському регіоні для України має стати Туреччина. Як зазначає Ю. Липа, сучасна турецька держава, яка після Першої світової війни втратила свій імперський статус, ще більше наблизилася до України та взагалі до країн Чорного моря. Дві держави поєднуюватимуть не тільки географічна близькість, але й спільні економічні та політичні інтереси. Окрім цього, Туреччину та Україну об'єднуюватимуть питання безпеки в протистоянні спільній загрозі: Україні – з півночі, а Туреччині – з півдня та південного заходу. Тому політичний союз між Україною та Туреччиною стає вирішальною ланкою безпеки та співробітництва у Балто-Чорноморському регіоні.

Ще одним важливим геополітичним регіоном для України у творенні Чорноморського союзу є Балкани. Найважливішими державами в цьому регіоні, на думку Ю. Липи, є Угорщина і Болгарія, які географічно творять «Дунайську браму», що починається від «середнього і нижнього Дністра, проходить через українські землі, Буковину і Молдову, пролягає через Волощину (Румунія), далі через Трансільванські Альпи і Балкани і в Угорську низовину». Ю. Липа наголошує: «Хто володіє цими двома державами, той володіє Дунайською брамою як цілістю, той панує над усіма Балканами» [162, с. 67].

Болгарія для України є центральною державою в Балканському регіоні, взаємовигідні відносини з нею було закладено ще в епоху Київської Русі. Болгарія є дуже органічною державою, близькою до України і культурно, і ментально, тут є досить багато українських поселень, наприклад, біля Варни, Плевеня, Рущука та Добруджі.

Румунію Ю. Липа, вважав «не скристалізованою» державою, яка не має героїчної традиції, як Сербія, і в якій не відбулося національного перелому, як в Туреччині, Болгарії та Україні. Український геополітик зазначав, що вона, як і Угорщина ментально не тягнеться до моря, до співжиття на його берегах, і наголошував: «Румунія не обернулася обличчям до Чорного моря і ніколи не оглядається на свої сили» [162, с. 79]. Ю. Липа також наголошував на неоднорідності населення Румунії (у цьому плані її важко порівняти навіть з Югославією), вона поділяється на шість основних регіонів, які фактично розтягують її між собою: Бессарабія, Буковина, Молдова, Волощина (Валахія), Семигород (Трансильванія) та Добуджа.

Чорноморський простір, на думку Ю. Липи, має своє призначення, свою власну мораль і ритм суспільного життя. Він наголошує: «Союз Чорноморських держав – це твір, що може започаткувати нову державну форму буття і новий зріст європейської культури в її чорноморській відміні» [162, с. 97]. Основою для Чорноморського союзу служитиме взаємовигідна економічна співпраця його учасників, які об'єднуються в Митний союз чорноморських держав. Ініціатива до об'єднання цього простору має належати незалежній Україні, зважаючи на її географічне розташування та величезне українське склепіння, яке складає чотири сьомі Чорноморських просторів і багатств.

Союз Чорноморських держав, на глибоке переконання Ю. Липи, – «це союз живих державних організмів, які пов'язані спільними економічними та політичними інтересами, які впливають із небажання розчинитися в якомусь «Союзі Трьох Русей»» [162, с. 98].

Отож геополітичній системі координат Ю. Липи «Північ–Південь» найбільш органічно відповідала ідея Балто-Чорноморського союзу.

Закцентувавши увагу на значимості для України Білорусі як захисного щита з півночі, геополітик-націоналіст зосередив свою увагу на Чорноморському просторі, виділяючи в його рамках такі зовнішньополітичні пріоритети для України: кавказький напрям (або ж каспіє-кавказький), балканський напрям, а також напрям відносин із Туреччиною. Ю. Липа подає детальну геополітичну характеристику низки балканських держав, наголошуючи на важливості відносин з Болгарією. У перспективі геополітик-націоналіст бачить Україну ініціатором утворення та лідером інтеграційного утворення – Союзу Чорноморських держав.

Якщо розглядати Балто-Чорноморський регіон загалом у наші дні, то очевидним є той факт, що три балтійські країни (Литва, Латвія, Естонія) досить впевнено інтегрувалися в європейське співтовариство. Вони стали членами НАТО та Європейського Союзу. Тому Чорноморська складова цього Балто-Чорноморського регіону, за винятком Туреччини, яка також є членом НАТО, виглядає дещо слабшою ланкою. Власне тому, як наголошує О. Баган, геостратегічний акцент у діяльності Альянсу Балто-Чорноморських націй варто перенести на південь, в зону Чорного моря, де Росія проводить агресивну військову діяльність [24, с. 220]. Яскравий приклад цього – анексія Кримського півострова. Резюмуючи, погодимося з думкою Р. Демчишака, що в контексті російсько-української війни наших днів через відсутність надійних гарантій безпеки проти російської агресії навіть для східноєвропейських країн-членів НАТО «ідеї Балто-Чорноморського Співтовариства в тій чи іншій формі набирають нової актуальності» [83, с. 404].

З середини 1930-х років національно-визвольний рух у Західній Україні щораз більше ототожнювався з діяльністю підпільної організації ОУН, яка протестними, саботажними і навіть терористичними акціями намагалася послабити польську владу на західноукраїнських землях і привернути увагу світової спільноти до українського питання. Окрім вищезгаданих акцій, українське підпілля вдавалося до широкої дипломатичної діяльності, намагаючись отримати підтримку в урядів Західних держав та знайти

союзників для розв'язання головного завдання у своїй діяльності – утворення незалежної Української держави та визнання її суб'єктності на міжнародній арені. Тому вважаємо за доцільне окремо зупинитися на зовнішньополітичних орієнтирах державотворення представників українського організованого націоналізму, частково в контексті порівняння з поглядами їхнього головного теоретика й ідеолога – Д. Донцова.

Український визвольний рух у міжвоєнний період ХХ ст., як уже було зазначено вище, розраховував на підтримку з боку Німеччини як єдиної великої держави, що була зацікавлена в розвалі Версальської системи і мала всі можливості для зміни статусу-кво на Європейському континенті. Будь-які зміни політичної карти Європи, в тому числі спричинені війною, потенційно розпочатою Німеччиною, уможлилювали в перспективі здобуття незалежності України. Зважаючи на вище викладене, абсолютно виправданими були намагання українського визвольного руху використовувати будь-яку сприятливу міжнародну ситуацію, що давала потенційні шанси для актуалізації національного питання хоча б на частині українських земель. Проте пронимецька орієнтація серед представників українського організованого націоналізму не була єдиною.

У своїх працях Д. Донцов передбачав можливість співпраці з Німеччиною на противагу Росії. Д. Донцов чітко усвідомлював, що державою, готовою погодитися на геополітичне переформатування Східної та Середньої Європи з потенційно незалежним статусом України, була саме Німеччина. Можливо, згодом, на думку ідеолога українського націоналізму, схожу позицію могла посісти Велика Британія, що переслідувала власну мету в розв'язанні війни – послаблення і Німеччини, і Росії [92, с. 101–102].

Відтак, розвиваючи британську тематику Д. Донцова, представники організованого українського націоналізму прекрасно усвідомлювали, що для британців українське питання є маловідомим, а Україна в них асоціюється з частинкою Росії, найбільшої країни Сходу Європи, що виступає геополітичним суперником Великої Британії на азійському континенті. На користь слушності

такого твердження наводили слова відомого британського українофіла міжвоєнного періоду Ланселота Лотона, який у 1934 році написав: «вражає..., що аж донедавна мало хто в Англії взагалі чув про Україну» [115, с. 884].

Зважаючи на статус Великої Британії як великої держави, одного з провідних міжнародних акторів Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, теоретики ОУН відводили їй достатньо уваги у своїх геополітичних візіях, глибоко аналізуючи основні засади британської зовнішньої політики та особливості її дипломатії. Зокрема, під час Першої світової війни, коли окреслилися перші дискусії над військовими цілями та геополітичною стратегією Великої Британії, в її зовнішньополітичній концепції східноєвропейської політики, на превеликий жаль, не було місця для самостійної України. Однак уже в міжвоєнний період ХХ ст. швидкий розвиток подій на європейському континенті змусив британський уряд переглянути своє ставлення до українського питання загалом та зайняти конкретну позицію щодо українських самостійницьких змагань, зокрема. Проявом нової позиції стало заснування в Лондоні 29 травня 1935 року «Англо-українського Комітету», покликаного популяризувати українське питання у Великій Британії [115, с. 898].

Усвідомлюючи ізоляціоністський курс Великої Британії, її намагання зрівноважувати баланс сил на Європейському континенті з метою протидії гегемонії однієї з провідних країн Європи, представники українського організованого націоналізму намагалися віднайти точки дотику україно-британських інтересів та аргументовано продемонструвати їх британській стороні. Призначення журналіста, громадсько-політичного діяча Євгена Ляховича в 1933 році представником ОУН у Великій Британії і його активна діяльність у 1935 році стали причиною зростання зацікавленості українським питанням у британських політичних і дипломатичних колах. Є. Ляхович отримав від Є. Коновальця лист (4 червня 1935 р.), в якому було викладено ставлення ОУН до Великої Британії. У листі провідник ОУН звертається до британського політикуму, зазначаючи, що бажання українського визвольного

руху відновити українську державність не лише не суперечить національним інтересам Великої Британії, але й навіть відповідає їм. «Самостійна і вільна Українська держава, – зазначено в листі, – стане важливим і корисним чинником у збереженні політичної рівноваги у Східній Європі, як також корисним чинником у культурному й економічному розвитку всієї Європи» [176, с. 916].

Є. Коновалець у вище вказаному листі також наголошує на тому, що події в Східній Європі розгортаються не на користь українського народу. Тут автор листа звертає увагу на підписання двох міжнародних документів, які гостро суперечать національним інтересам української нації, порушуючи її право на самовизначення. Одним з них є німецько-польська угода, підписана 26 січня 1934 року, яка закріплює за поляками право на окупацію земель Західної України, що суперечить національним інтересам українського народу і спричинить рішучий спротив з боку українських націоналістів, політичною метою яких є боротьба за повну незалежність України. Другим документом є угода, підписана між Францією і Росією (СРСР), яка підтверджує санкціонування французькою стороною чинного політичного ладу на землях Східної України, проти чого нещодавно протестував увесь цивілізований світ. (Тут йдеться про протест світового співтовариства проти штучного голодомору, організованого Радянським Союзом у Східній Україні). «Ми, Організація Українських Націоналістів, боремося за повну самостійність України. Тому ми нині ставимо активний спротив усім окупантам українських земель. Хоч ми вважаємо Росію найгрізнішим з усіх окупантів, однак ми будемо в майбутньому поборювати всіма силами всілякі самовільні спроби всіх інших інтервентів вирішувати справи Східної Європи проти волі українського народу або без порозуміння з ним, у свідомості, що кожна розв'язка doprowadила б лише до нових поділів і поневолення України, а не до її визволення», – наголошено в листі [176, с. 917].

Варто зазначити, що активна дипломатична діяльність ОУН в Британії під керівництвом Є. Ляховича викликала прихильне ставлення до українського

руху серед окремих представників британського політикуму, які високо оцінювали його. Так, підполковник Сесіль Лестрендж Малон, який був одним з двох секретарів створеного Англо-Українського Комітету та обирався послом до парламенту від Ліберальної партії, у своїй статті «Велика Британія та Україна» зазначав, що відверто вороже ставлення до українського питання було викликано тим, що певні політичні кола активно просували ідею про український визвольний рух як знаряддя німецької політики, що підкріплювалося промовами Розенберга та розташуванням центру окремих українських організацій в Берліні. Однак, на глибоке переконання С. Малона, проникнення Німеччини та Польщі в Україну гостро суперечить стратегічним політичним та економічним інтересам його країни. Навпаки, Велика Британія безумовно ж повинна рахуватися з фактом існування сильного українського визвольного руху, підтримуючи з ним тісні контакти та сприяючи тому, «щоб зростаючий український рух не став виключним знаряддям чужих ворожих нам інтересів, а приявною силою, готовою щиро співпрацювати з Британською спілкою народів» [176, с. 918].

На передодні Другої світової війни представникам ОУН вдалося розгорнути активну політичну та дипломатичну діяльність у Великій Британії. Попередньо вдалося погодити приїзд до Лондона полковника Є. Коновальця, але за кілька тижнів до запланованого приїзду останній скасував його. Як вважає Є. Ляхович, таке рішення було спричинено небажанням багатьох провідних представників українського визвольного руху до радикальних змін у зовнішніх орієнтирах [176, с. 921].

Що стосується Німеччини, то Д. Донцов не безпідставно піддавав сумнівам серйозність намірів німецької політики щодо українського питання і закликав не орієнтуватися лише на одну державу у виробленні своїх зовнішньополітичних векторів: «Будувати незалежність нашої молодій держави, відкидаючи всяку федерацію чи економічне зближення з Росією, відкидаючи зближення з будь-якою з воюючих груп, спираючись на активну допомогу кожної держави, яка на цей момент була готова боронити українську

державність проти агресії з боку Росії. Така зовнішньополітична спрямованість і мала стати нашою політичною програмою» [92, с. 102]. Такої ж думки в ставленні до Німеччини дотримувався голова Проводу ОУН Є. Коновалець, який у 1933 році висловився проти нав'язування контактів з гітлерівською Німеччиною, мотивуючи своє рішення негативним ставленням німецької націонал-соціалістичної партії до всіх народів Східної Європи та до українців, зокрема. Полковник Є. Коновалець вважав згубною для української справи зовнішньополітичну орієнтацію на одну державу, вважаючи, що головним гаслом українського націоналістичного руху є орієнтація на власні сили української нації, що зовсім не суперечить намаганням налагоджувати зв'язки з «усіма політичними силами в світі – які вже є, або можуть бути корисними для української визвольної справи» [118, с. 41].

Досліджуючи зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування, варто також зупинити увагу на аналізі низки документів, що проливають світло на теорію та практику ставлення ОУН до цих питань. Це тези, заклики, інформування про результати міжнародних контактів Крайового проводу Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях, які датуються орієнтовно серединою 1930-х років. Показовим є документ під назвою «Тези, на підставі яких можливе українсько-англійське співдіяння (Спільні завдання для вдержання рівноваги сил на Європейському континенті й Азії)». У цих тезах зроблено спробу знайти спільні точки зіткнення зовнішньополітичних орієнтирів українського державотворення та національного інтересу Великої Британії. Скажімо, розпад СРСР та «усамостійнення народів Кавказу, Уралу й Туркестану» є потенційно вигідним Великій Британії, оскільки ослабить чи то й повністю ліквідує претензії Росії на традиційні зони англійського впливу – Іран, Афганістан, Тибет. У більш глобальному масштабі всього Євразійського континенту запропоновано геополітичний трикутник «Україна-Японія-Англія», формування якого дає Великій Британії виграшну позицію і в зонах російсько-англійського суперництва, і японсько-англійського. Загалом, резюмують автори

тез, виникнення на політичній карті незалежної України забезпечить політичну рівновагу на Європейському континенті у форматі трикутника «Україна-Німеччина-Італія», а також у всій Євразії відповідно у форматі трикутника «Україна-Японія-Англія» [300, арк. 49].

Варто зауважити, що, як це засвідчили частково і розглянуті раніше погляди теоретиків українського націоналізму, українська політична думка націоналістичного спрямування намагалася знайти з числа великих держав – головних суб'єктів Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин – ще й інших, окрім Німеччини, союзників. Часто йшлося про Велику Британію. До того ж, як це помітно також із розглянутого вище документа, інших союзників розглядали не як альтернативу Німеччині, а як доповнення.

У розвиток цієї теми звернімо увагу на інший документ – «Лист Окея» (Окей – псевдо Євгена Ляховича), у якому переповідається зміст розмови українського націоналіста Окея з депутатом англійського парламенту. У документі стверджують, що проницька орієнтація українського визвольного руху спричинена виключно прагматичними міркуваннями, оскільки Німеччина найбільш зацікавлена в ревізії Версальсько-Вашингтонської системи і має інтерес до українського питання. У разі ж появи відповідних мотивацій для України з боку Великої Британії остання могла б стати важливим союзником [140, арк. 75].

У ще одному документі під назвою «Лист Стобара» (Стобар – псевдо Дмитра Андрієвського) йдеться про спробу налагодити контакти з урядом Фінляндії. Скандинавський напрям, порівняно менше розвинутий, теж мав місце в зовнішньополітичних орієнтирах українського державотворення. Інколи його розглядали як доповнення до Балтійського [141, арк. 164].

Реальна можливість для реалізації зовнішньополітичних візій теоретиків українського націоналізму з'явилася у 1938 році, коли 11 жовтня чехословацький уряд визнав автономію Карпатської України. Для нашого дослідження цей історичний епізод цікавий у контексті з'ясування зовнішньополітичних орієнтирів державотворення передусім представників

українського організованого націоналізму. Проголошення української автономії викликало широкий розголос у міжнародному політичному середовищі та спровокувало в європейських дипломатичних колах жваве обговорення найближчих планів А. Гітлера щодо українського питання. З огляду на це В. Косик зазначав: «Автономія Карпатської України розцінювалася як німецька ідея, перший етап на шляху завоювання Радянської України» [147, с. 59].

Сподіваючись на підтримку Німеччини, спеціальна українська делегація 24 жовтня 1938 року в Берліні передала німецькому уряду меморандум, в якому було запропоновано перетворити Карпатську Україну на незалежну державу, яка б перебувала під патронатом чотирьох великих держав, що підписали Мюнхенські угоди [148, с. 468–469]. Однак поява Карпатської України викликала цілком очікуваний величезний спротив з боку Радянського Союзу, Польщі, Румунії та Угорщини – країн, що окупували українські етнічні території. Відтак, українське питання, як слушно зауважує А. Кентій, стало «розмінною монетою у політичній грі європейських держав і жваво обговорювалося напередодні Другої світової війни» [131, с. 143].

Події, пов'язані з Карпатською Україною, викликали великий резонанс та нові сподівання серед громадськості Західної України, що спричинило серйозне занепокоєння польської влади. Польща підтримала ідею окупації Карпатської України Угорщиною, розпочавши з останньою переговори про створення спільного кордону. У відповідь на такі ініціативи західноукраїнськими землями прокотилася хвиля мітингів та інших акцій протесту, організаторами більшості з яких була ОУН. Найвідомішою з цих акцій став похід до угорського консульства у Львові 11 жовтня 1938 р., участь у якому взяло близько 20 тис. осіб [65, с. 307].

Цілком виразну антиукраїнську позицію зайняли політичні кола та преса Франції, які, приділяючи надзвичайно велику увагу питанню Карпатської України, висловлювали тверде переконання, що Німеччина підтримує Україну. Очевидно, що перманентне франко-німецьке протистояння, що тривало вже більше, ніж пів сотні років, проєктувало позицію Франції щодо України.

Нагадаємо, що саме такою, виразно антиукраїнською, і визначали позицію Франції у своїх геополітичних візіях теоретики українського націоналізму Д. Донцов, З. Пеленський та Д. Андрієвський. Останній дослідник, зокрема, зазначав, що «максимально неприхильно до українського питання ставиться Франція, яка, хоч і без належної союзницької підтримки, все ж таки залишається головним актором європейської політики» [14, с. 264].

Демонстрацією настроїв французького політикуму стали думки політичного діяча та дипломата Моріса Шумана, який писав, що населення Карпатської України відстале й переважно неграмотне. Зважаючи на це, воно «неспроможне визначити свою національну свідомість, а отже, не повинно утворювати автономну, а тим більше незалежну державу» [147, с. 65]. Ілюзія підтримки Німеччиною українського питання, що живилася частково свіжою історичною пам'яттю перебігу подій Першої світової війни, викликала певне занепокоєння в дипломатичних колах інших держав – прихильників збереження Версальсько-Вашингтонської системи. Американський посол у Парижі Вільям Булліт під час розмови з послом Польщі Єжи Потоцьким висловив думку, що Німеччина під виглядом українського автономного утворення намагається «взяти владу в Україні та створити Українську незалежну державу» [142, с. 470]. Схожих поглядів дотримувався і посол Великої Британії в Німеччині Невіл Гендерсон. Він, хоч і не вірив у швидке захоплення українських територій німцями, однак вважав, що Німеччина намагатиметься «відділити Україну, надавши їй незалежність і забезпечити там свої економічні та політичні сфери впливу» [147, с. 66].

Однак уже наступний розвиток подій продемонстрував безпідставність сподівань на підтримку українського питання Німеччиною. 6 березня 1939 року А. Гітлер, не бажаючи зайвих ускладнень на шляху до реалізації своїх планів у Європі, вирішив ліквідувати решту Чехо-Словаччини, окупувати Богемію і Моравію, дозволити незалежність Словаччини та підштовхнути Угорщину до окупації Карпатської України. Свою думку про німецьку політику щодо українського питання в листопаді 1939 року в журналі «Пробоем» висловив

М. Сціборський: «Як реалісти в політиці, ми ніколи не переоцінювали намірів Гітлера відносно України і на них своїх розрахунків не будували» [118, с. 39]. Це висловлювання теоретика українського націоналізму стало водночас реакцією на підписання пакту Ріббентропа-Молотова.

Незважаючи на складність міжнародної ситуації, уряд Карпатської України все ж намагався залишатися суб'єктом політичного процесу. 15 березня 1939 року Карпато-Український Сейм проголосив повну незалежність, про що повідомив Німеччину і попросив підтримки німецького Райху [144, с. 480]. Однак керівництво Німеччини відповіло, що не радить українцям виступати проти угорських військ, оскільки вони не здатні захистити незалежність Карпатської України [147, с. 68]. При цьому угорські війська розпочали наступ і, попри шалений спротив українських військових формувань, після п'яти днів протистояння окупували територію Карпатської України.

Така політика А. Гітлера щодо України викликала обурення з боку українського політичного середовища. Представники українського визвольного руху щораз більше усвідомлювали справжній зміст політики Німеччини щодо українського питання, яке фактично стало розмінною монетою в геополітичних планах німців. Нагадаємо, що до початку Другої світової війни однозначно негативної оцінки політичної лінії керівництва Німеччини, яка стала реальністю в період війни і в подальшій історичній традиції, у міжнародній громадській думці ще не було. Водночас констатуємо, що в той час, коли не лише керівництво СРСР, але й уряди демократичних країн Європи допускали можливість домовленостей з А. Гітлером, український визвольний рух в особі військових формувань Карпатської України вже чинив спротив угорським агресорам – союзникам гітлерівської Німеччини.

Однак епізод з Карпатською Україною як найменшою часткою українських етнічних територій остаточно не зліквідував зовнішньополітичні орієнтації теоретиків українського націоналізму на Німеччину як потенційного союзника. Дії А. Гітлера на міжнародній арені сприймалися як досить вдала дипломатична гра, характер та спрямованість якої можуть перманентно

змінюватися залежно від політичних обставин. Відомий дослідник націоналізму А. Кентій, покликаючись на архівні матеріали Центрального державного архіву громадських організацій, подає цитату активного учасника тогочасних подій, українського журналіста та політичного діяча Степана Росохи, який так схарактеризував німецькі геополітичні плани щодо України: «Німці високо піднесли Карпатську Україну в ціні, щоб її відтак дорого продати. Вони шахували нею, з одного боку, Радянський Союз, кидаючи на нього пальцем, мовляв, якщо він буде податливий на німецькі вимоги, то ось тут вже є зразок самостійності Великої України, а, з другого боку, хотіли позискати для своєї «осі» Мадярщину і відтягнути якнайдалше Польщу від західних аліантів...» [131, с. 144].

Як повідомляли джерела французьких спецслужб, у квітні 1939 року голова Проводу українських націоналістів (далі ПУН) Андрій Мельник начебто мав намір розірвати зв'язки з Німеччиною, звинувачуючи останню в сприянні окупації Угорщиною Карпатської України [131, с. 147]. У своєму зверненні до українського народу і членів націоналістичних організацій в березні 1939 року А. Мельник, зокрема, наголошував, що події в Карпатській Україні підтвердили правильність позиції українських націоналістів про орієнтацію на власні сили як «переконливий аргумент самовизначення нації у міжнародних відносинах та світовій політиці, а не на жодні міжнародні чинники, які можуть мати оманливий характер». Українська нація вкотре змогла переконатися, «що є слушною наша теза, що зовнішньополітичні українські концепції мусять бути власнопідметні, окремі, а тільки посередньо зв'язані таким чи іншим укладом міжнародних сил, які тільки в означених точках можуть сходитися з нашою концепцією» [113, с. 68].

Варто також зазначити, що, незважаючи на такі суттєві непорозуміння в питанні Карпатської України, А. Гітлер, розпочавши війну з Польщею (1 вересня 1939 р.), намагався налагодити контакти через своїх урядових агентів з полковником А. Мельником, звернувшись до нього з пропозицією організувати антипольське повстання на західноукраїнських землях, опублікувавши

відповідну відозву до українського народу. Однак голова ПУНу відмовився. Відповідні коментарі з цього приводу з'явилися в журналі «Пробоем» за 1939 р.: «Беручи перед історією відповідальність за долю України, Провід Українських Націоналістів поступив так, як диктувало йому сумління і політичний розум... Тільки ми вирішимо, коли наступить година остаточного збройного виступу. Накинути Україні таке рішення націоналісти ніколи не дозволять...» [118, с. 38–39].

Хоча події в Карпатській Україні негативно вплинули на стосунки між керівництвом ОУН та німецьким урядом, фатальних наслідків вони не мали. Покликаючись на архівні матеріали, а саме на особисті документи генерал-хорунжого армії УНР Всеволода Петріва, А. Кентій зазначає, що у травні 1939 року один з представників МЗС Німеччини в розмові з радянським дипломатом у Варшаві зазначав, що «Берліну вдалося в цілому заспокоїти керівні кола українства, переконати їх в тому, що епізод з Карпатською Україною не говорить про зміну симпатій нацистського керівництва до прагнень українців» [131, с. 146]. Проте на практиці ситуація була іншою. Німецький уряд усвідомив, що підтримка питання незалежності України викликає величезний спротив потенційних союзників Німеччини – Угорщини, Румунії та Польщі – важливих геополітичних елементів у протистоянні з Радянським Союзом. Як стверджував український історик на еміграції Ігор Каменецький у своїй статті «Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами», «Гітлер використовував Карпатську Україну як шахову фігурку, якою можна пожертвувати, щоб приєднати до своїх планів Угорщину і Польщу. Остаточно фюрер приєднує Угорщину, даруючи їй у березні 1939 року Карпатську Україну, а тим самим отримує вже давно бажаний спільний польсько-угорський кордон» [125, с. 877]. Водночас ліквідація Карпатської України заспокоїла побоювання Радянського Союзу щодо можливого перенесення національно-визвольної боротьби на Радянську Україну, відкривши шлях до німецько-радянського порозуміння.

Отож серед представників українського визвольного руху все ж таки ширилися сподівання того, що українське питання знову постане на порядку денному політики гітлерівської Німеччини, хоча вони вже не були такими оптимістичними, як до подій у Карпатській Україні. Український історик Михайло Антонович у листі від 16 квітня 1939 року до своєї родини про наслідки приєднання Карпатської України до Угорщини та можливість вирішення українського питання на випадок німецько-польської війни пише, що він зустрічався з німецьким професором Кохом, який висловив сподівання, що незабаром на порядку денному німецької політики постане польське питання, і тоді автоматично актуалізується українська справа. Також професор Кох запевняв М. Антоновича, що Німеччина візьме під контроль питання надання Угорщиною автономії Карпатській Україні [2, с. 9–10].

Саме таких зовнішньополітичних орієнтирів у своїй політиці дотримувався український національно-визвольний рух, використовуючи широкий спектр усіх доступних можливостей для актуалізації питання української державности серед європейських держав. Зрештою, таку політичну позицію підтвердив і Другий Великий Збір ОУН, який відбувся в кінці серпня 1939 року. В його резолюції наголошено, що український визвольний рух є самостійним у своїй діяльності і незалежний від жодного зовнішнього чинника та від швидкоплинних змін, які відбуваються у міжнародних відносинах. Українські націоналісти за жодних обставин не підуть на компроміси з окупантами України, «вбачаючи можливість спільного діяння тільки з тими народами, що респектуватимуть ідею українського державного і соборницького визволення» [203, с. 18].

Таблиця 2.2

Належність мислителів-націоналістів до напрямів зовнішньополітичних орієнтирів державотворення

Напрями зовнішньополітичних	Зенон Пеленський	Дмитро Андрієвський	Михайло Клодзінський	Дмитро Мирон	Юрій Липа	Дмитро Донцов
-----------------------------	------------------	---------------------	----------------------	--------------	-----------	---------------

орієнтирів						
Каспіє-кавказький	+		+	+	+	
Балканський	+	+		+	+	
Балтійсько-білоруський	+	+-		+	+	+
Ставлення до великих держав як потенційних союзників: європейський рівень	Німе-ччина, Італія	Німеччи-на, Італія				Німе-ччина, Велико-британія
Ставлення до великих держав як потенційних союзників: глобальний рівень	США	США, Велико-британія, Японія				Німе-ччина, Велико-британія

Отже, у розрізі широкого діапазону міжнародної політики українські теоретики, практики та ідеологи націоналістичного спрямування брали до уваги регіональний та глобальний виміри. У першому вимірі розглядали регіон Середньо-Східної Європи та Балтійсько-Чорноморський регіон (Балкани різні мислителі розглядали як складник то першого, то другого регіону), у другому – великі держави – головні суб’єкти Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

У межах вище згаданих регіонів теоретики українського націоналізму виокремлювали такі напрями зовнішньополітичних орієнтацій державотворення (або ж головні геополітичні орієнтири) України: кавказький або каспіє-кавказький (З. Пеленський, М. Колодзінський, Д. Мирон, Ю. Липа); балтійський або балтійсько-білоруський (З. Пеленський, Д. Мирон, частково Ю. Липа та Д. Андрієвський); балканський (З. Пеленський, Д. Андрієвський, Д. Мирон, Ю. Липа).

У потенційних комбінаціях зовнішньополітичних союзів було передбачено залучення і великих держав, гравців континентального і глобального рівнів, і суб’єктів міжнародної політики рівня конкретних регіонів.

Так, на балканському та балтійсько-білоруському напрямках зовнішньополітичних орієнтацій державотворення, окрім регіональних держав, мали бути залучені Німеччина та Італія. На каспійсько-кавказькому напрямі – Велика Британія, а опосередковано Японія і США.

У зовнішньополітичних орієнтаціях представників українського організованого націоналізму як союзників з числа великих держав розглядали передусім Німеччину, а також Велику Британію. Схожих поглядів дотримувався і головний ідеолог українського націоналізму Д. Донцов.

Розробляючи зовнішньополітичні орієнтири державотворення, теоретики українського націоналізму багато уваги присвятили геополітичному аналізу країн Середньо-Східної Європи, використовуючи такі критерії визначення потенційної можливості залучення їх до числа союзників: реваншистські настрої як результат програшу в Першій світовій війні, взаємну геополітичну вигоду від союзу, наявність спільних кордонів чи територіальних претензій до України, симпатію до національно-визвольної боротьби, схожі культури і менталітет і наявність традицій співпраці.

Висновок до розділу

Підсумовуючи викладене вище й оцінюючи його з позицій досягнень сучасної політичної науки та аналізу політичної практики, можемо констатувати, що геополітичні виклики, з якими зіткнулася Українська держава на початку XXI століття, мають виразну історичну тяглість. Перед Україною вже понад століття гостро стоїть проблема вироблення та впровадження ефективної геополітичної доктрини, яка б допомогла максимально реалізувати її геополітичний потенціал у регіоні Середньо-Східної Європи, створюючи водночас надійні гарантії захисту від постійної військової загрози з боку Росії.

Цій геополітичній тематиці присвятили багато праць такі практики й теоретики українського націоналістичного руху в міжвоєнний період XX ст.: Д. Донцов, Ю. Липа, Д. Андрієвський, М. Колодзінський, Д. Мирон,

З. Пеленський та ін. Їхні геополітичні візії залишаються актуальними на сучасному етапі розвитку зовнішньополітичної стратегії України.

Фактично всі представники української політичної думки націоналістичного спрямування були одностайними у визначенні основної зовнішньополітичної загрози для України. Такою позиціонувалася Росія (СРСР) у всеможливих формах її імперської політики.

Теоретики українського націоналізму безапеляційно зараховували Україну до Західної цивілізації, визначаючи головний вектор розвитку Української держави – цілковитий інтеграційний курс у напрямі Європейського співтовариства. Водночас Д. Донцов, М. Колодзінський, Д. Мирон та Д. Андрієвський були адептами зовнішньополітичного вектора розвитку України «Схід-Захід», а Ю. Липа – «Північ-Південь».

Представники української політичної думки націоналістичного спрямування визначали Україні роль надійного посередника в політичних, економічних та культурних взаєминах між Сходом і Заходом, інтеграційного й мобілізаційного осередку для своїх природніх сусідів з регіону Середньо-Східної Європи у формуванні спільної політичної та оборонної стратегії для стримування російської агресії.

Визначаючи місце України в системі безпеки регіону Середньо-Східної Європи, теоретики українського націоналізму важливе місце відводили українсько-польським взаєминам. Проте в поглядах на це питання не було єдності: Д. Донцов розглядав Україну та Польщу як союзників у спільній безпековій місії на сході Європи, а Д. Андрієвський та М. Колодзінський – як конкурентів, чи то й супротивників.

У розрізі широкого діапазону міжнародної політики теоретики українського націоналізму виокремлювали такі напрями зовнішньополітичних орієнтацій державотворення (або ж головні геополітичні орієнтири) України: кавказький, або каспійсько-кавказький (З. Пеленський, М. Колодзінський, Д. Мирон, Ю. Липа); балтійський, або балтійсько-білоруський (З. Пеленський, Д. Мирон, частково Ю. Липа та Д. Андрієвський); балканський (З. Пеленський,

Д. Андрієвський, Д. Мирон, Ю. Липа). На каспійсько-кавказькому напрямі головним супротивником було проголошено Росію, на балканському – Польщу, на балтійсько-білоруському – і Росію, і Польщу.

З. Пеленський та Д. Андрієвський багато уваги приділяли позиції великих держав – головних суб'єктів Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, беручи до уваги європейський рівень, на якому потенційними союзниками України вони визначали Німеччину та Італію, та глобальний, на якому до можливих союзників зараховували Велику Британію, США та Японію.

У зовнішньополітичних орієнтаціях представників українського організованого націоналізму як союзників з числа великих держав розглядали передусім Німеччину, а також Велику Британію. Схожих поглядів дотримувався і головний ідеолог українського націоналізму Д. Донцов.

Теоретики та ідеологи українського націоналізму, передусім Ю. Липа та Д. Мирон, виступають переконаними апологетами ідей Балто-Чорноморського союзу, особливо в його Чорноморській складовій, виділяючи в її рамках кавказький напрям, балканський напрям, а також напрям відносин із Туреччиною.

На думку українських націоналістів, Україна повинна здійснювати активну зовнішньополітичну діяльність в напрямі від Балтики до Кавказу і Балкан, розвиваючи концепцію балтійсько-кавказького порозуміння в оперті на Балкани і Чорне море. Серед країн чорноморського простору головним стратегічним союзником України (насамперед проти Росії) визначали Туреччину, також потенційно найближчим союзником позиціонували східно-балканську державу Болгарію. Важливу роль було відведено союзницьким взаєминам з країнами Південного Кавказу як незалежними державами. Також Україна, на думку теоретиків українського націоналізму, повинна налагодити міцні добросусідські стосунки з Білоруссю, яка послужить надійним захисним щитом з півночі.

Союз Чорноморських держав, на переконання Ю. Липи, здатний сприяти започаткуванню нової форми суспільно-державного ладу та спричинитися до нового зростання європейської культури з особливостями, притаманними менталітету цього Чорноморського регіону. Основою для такого Чорноморського об'єднання слугуватиме взаємовигідна економічна співпраця країн-учасниць, які в перспективі повинні об'єднатися в Митний союз Чорноморських країн.

Геополітичному інтересу України, на думку теоретиків українського націоналізму, відповідатиме розподіл Росії та виникнення на етнічно неросійських територіях низки незалежних держав відповідно до їхнього національного та історичного змісту.

Доказом невтраченої актуальності міркувань українських націоналістів у наші дні є співпраця, яка все ж таки відбувається між країнами Центрально-Східної Європи. Активна двостороння співпраця відбувається між Україною, з одного боку, і Польщею або Туреччиною, з іншого. Тут варто також згадати і тристороннє співробітництво в рамках литовсько-польсько-української військової бригади (LITPOLUKRBRIG), а також Організацію за демократію та економічний розвиток ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) та Співдружність демократичного вибору (Україна, Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Словенія, Македонія, Румунія, Грузія), які, на жаль, на практиці не реалізують поставлених перед собою завдань та є не надто ефективними.

РОЗДІЛ 3

ПОГЛЯД НА ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В РОКИ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

3.1. Зовнішньополітичний напрям української політики націоналістичного спрямування в реаліях воєнного протистояння СРСР та Німеччини

У період Другої світової війни, початком якої вважають напад Німеччини на Польщу 1-го вересня 1939 р., зовнішньополітичні орієнтири українського державотворення розроблялися в основному в середовищі українського організованого націоналізму.

Безпосередньо в націоналістичному русі виникли розбіжності щодо подальшої співпраці з нацистською Німеччиною. Швидкі зміни, які відбувалися на геополітичній карті Європи та неминучість німецько-радянського конфлікту поглиблювали суперечності в ОУН, зокрема, щодо подальшого бачення зовнішньополітичних орієнтирів націоналістичного руху. У результаті цього протистояння 10 лютого 1940 року ОУН розділилася на дві окремі організації, отож перед початком німецького нападу на СРСР в Україні існували Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери та Організація Українських Націоналістів під проводом Андрія Мельника. Обидві організації, кожна з яких вважала себе законною спадкоємицею УВО-ОУН, боролися за створення Української Самостійної Соборної Держави, але методи та принципи цієї боротьби, як покаже подальший перебіг подій, суттєво відрізнялися. ОУН А. Мельника обрала більш поміркований шлях боротьби, спираючись переважно на дипломатію, у той час як ОУН С. Бандери зробила ставку переважно на революційну боротьбу і здебільшого спиралася на власні сили.

Своє бачення майбутнього Української держави А. Мельник виклав у меморандумі, який було передано німецькому керівництву в Берліні 14 квітня 1941 року. У меморандумі, зокрема, було зазначено, що ОУН А. Мельника метою своєї діяльності вбачає «відновлення незалежної, суверенної української держави на території між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем, заселеної українським народом» [188, с. 17]. У документі, зокрема, обґрунтовано геополітичну необхідність розширення східного кордону майбутньої Української держави до Волги та Каспійського моря. Це, на думку творців меморандуму, гарантуватиме національне самовизначення кавказьких народів, а усунення Росії від Кавказу сприятиме водочас взаємовигідній економічній співпраці між Європейськими державами, Туреччиною та країнами Близького Сходу.

На формування геополітичної системи координат українського державотворення, викладеній у меморандумі, відчутний вплив мали геополітичні концепції теоретиків українського націоналізму міжвоєнного періоду ХХ ст., що, зрештою, черговий раз підкреслює тяглість української політичної думки націоналістичного спрямування та її адаптацію до нових міжнародних реалій. У вищенаведеному випадку простежуємо намагання реалізації геополітичних візій Д. Мирона та З. Пеленського. Нагадаємо, З. Пеленський стверджував, що лише «відтіснивши Росію від Кавказу та Балтики, від економічних джерел в каспіє-кавказькому просторі, Україна зможе уникнути постійної агресії на українські території з боку Росії» [204, с. 272]. Д. Мирон наголошував на геополітичній потребі для Української держави поширювати свої зовнішньополітичні впливи на Передкавказзя, Каспій та в Туркестан. Основним геополітичним пріоритетом України на Кавказі він визначав «утворення самостійних кавказьких держав, які б перебували у сфері постійного зовнішньополітичного впливу української дипломатії» [190, с. 282].

Щодо питання безпеки та стабільності в Чорному морі ОУН А. Мельника послідовно дотримувалася геополітичних візій Ю. Липи. У Меморандумі наголошено, що «витіснення Росії із східної частини Чорного моря усуне

небезпеку російського нападу на Крим і південноукраїнське узбережжя або блокування гирла Дунаю із кавказьких портів» [188, с. 20]. Саме Ю. Липа, розглядаючи майбутнє України в системі координат «Північ-Південь» та розвиваючи концепцію України як «Чорноморського склепіння», акцентував увагу на тому, що Україна може утримувати своє геополітичне лідерство та сталий економічний розвиток у Чорноморському регіоні лише за умови відсутності геополітичної загрози та суперництва з Півночі [163, с. 13]. Загалом визначний теоретик українського націоналізму вважав, що стабільна геополітична ситуація між Білим та Чорним морями можлива лише за умови геополітичного лідерства України в цьому регіоні.

Водночас, розширення східних територій майбутньої Української держави до Волги та Каспійського моря забезпечуватиме потенційно, на думку авторів меморандуму, спільний кордон із вільним Казахстаном та країнами Центральної Азії [188, с. 20]. Тут знову ж таки простежуємо реалізацію геополітичних візій Д. Мирона, який стверджував, що в геополітичних інтересах України є створення незалежних держав Туркестану, Казахстану та Ідель-Уралу. Це уможливило б формування «гігантського поясу від Туреччини до Туйгви-Уйгрії, який служитиме надійним захисним щитом від експансивної політики Росії у південному напрямку» [191, с. 282].

У Меморандумі ОУН А. Мельника також чітко викладено геополітичне та цивілізаційне бачення розвитку України Д. Донцова, розвинуте в системі координат «Схід-Захід». Зокрема, зазначено так: «Провід українських націоналістів, як і еліта українського народу в самій країні і поза її межами, повністю усвідомлює те, що орієнтація України на Захід, а не на Москву, не тільки визначена психологією її населення, її історичними та політичними традиціями, але і економічними інтересами» [188, с. 21]. Д. Донцов наголошував, що головним пріоритетом зовнішньої політики України має стати цілковите та безповоротне унезалежнення від Росії та інтеграція в західну культуру, яка рятує Європу від московських руйнівних впливів. [94, с. 84].

Отже, викладені в Меморандумі ОУН А. Мельника геополітичні візії можна вважати спробою реалізації на практиці концепцій української політичної думки націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. в умовах нових міжнародних реалій початку Другої світової війни.

Найбільш контроверсійною в історичній та політичній науці залишається оцінка ставлення ОУН А. Мельника до Німеччини. Проте закиди про надмірні симпатії можливі, на нашу думку, у більш пізній час. На цьому історичному етапі, тобто до нападу Німеччини на СРСР, питання ставлення А. Гітлера до українського питання, попри епізод з Карпатською Україною, все ще залишалося відкритим. У вищезгаданому меморандумі, як зазначає В. Косик, ОУН А. Мельника допускала можливість тісної співпраці з Німеччиною, при цьому висловлюючи бажання з'ясувати справжні наміри Німеччини щодо Східної Європи й отримати офіційні гарантії щодо майбутнього України [147, с. 103].

Варто зазначити, що напередодні радянсько-німецької війни з оточення А. Мельника до німецького уряду було скеровано ще два меморандуми, а саме: від Тимоша Омельченка, голови Українського Національного Об'єднання (УНО) в Берліні, і спільний меморандум від Володимира Кубійовича, голови Українського Центрального Комітету в Кракові, і Тимоша Омельченка. Меморандум В. Кубійовича ширше розкрив уявлення українських націоналістів про геополітичний розвиток Української держави та окреслив межі її кордонів.

Окрім цього, вже в перші тижні нападу Німеччини на СРСР А. Мельник особисто надіслав листи до німецьких посадовців, наближених до А. Гітлера, в яких наполегливо просив не приєднувати Західну Україну до Генерального Губернаторства, куди увійшла більшість польських земель, окупованих ще в 1939 р. Так, 24.07.1941 р. А. Мельник звертається з письмовим листом до міністра закордонних справ Німеччини Йоахіма фон Ріббентропа, в якому висловлює занепокоєння щодо майбутніх планів А. Гітлера з приєднання Західної України до Генерального Губернаторства, стверджуючи, що це суперечить інтересам та прагненням українського народу. У листі, зокрема,

наголошено, що такі плани німецького керівництва «означають чергову історичну несправедливість супроти українського народу...» [88, арк. 1].

А. Мельник висловлює сподівання, що вищезазначені плани не буде реалізовано, оскільки їх наслідком може стати розподіл України, адже «серця всіх українців б'ють не для Кракова, а для Києва» [88, арк. 1]. Схожий лист від 28.07.1941 р. А. Мельник адресував ще одному німецькому високопосадовцю – Г'єнріху Луїтпольду Гімлеру. Лідер ОУН звертається до нього з проханням не реалізовувати план приєднання Західної України до Генерального Губернаторства, що призведе до поділу України і викличе в українського народу розчарування в німецькій владі. На думку А. Мельника, такий політичний крок німецького керівництва означатиме повторення «Версальського безправ'я супроти українців» і «ослабить відпірну силу українського народу супроти відвічних ворогів – поляків і москалів, та створить почву для антинімецької пропаганди» [89, арк. 2].

Варто зазначити, що частина представників ОУН А. Мельника більш скептично ставилася до можливості українсько-німецької співпраці. Зокрема, видатний діяч українського визвольного руху та член ОУН Олег Ольжич, не покладаючи на Німеччину великих надій, стверджував, що німці, безперечно, хотіли розгромити Радянський Союз, але вони ніколи не визнають права окупованих Радянським Союзом народів на самовизначення. І вже в 1940 році, напередодні нападу Німеччини на СРСР він писав: «Вже сьогодні Німеччина нагадує мені оточеного мисливськими псами дикого кабана. Ось він кинувся сюди – роздер одного пса. Кинувся туди – роздер іншого. Впала Польща, впала Франція, Бельгія, Голландія, Югославія, Греція, але кров з нього сходить. Не маючи союзників, кабан здохне, і він НЕ ХОЧЕ мати союзників, бо він – дикий. Нам нема чого від нього сподіватися, бо на людоненависництві нічого не будується...» [118, арк. 40].

У теоретиків українського націоналізму, що представляли ОУН С. Бандери, було значно менше оптимізму щодо ставлення Німеччини до українського питання. Ілюстрацією цього став меморандум ОУН за підписом

Степана Бандери та Володимира Стахіва, який було відправлено до А. Гітлера 23 червня 1941 року на 14 сторінках. У документі чітко зазначено, що основним завданням ОУН є відновлення незалежної Української держави; і хоча позитивне вирішення українського питання є взаємовигідним для України та Німеччини, німецькі інтереси не повинні переважати над інтересами України. У меморандумі, зокрема, наголошено: «Навіть, якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і відповідними гаслами» [187, с. 63].

У політичних постановках, які були в додатку до Меморандуму, ОУН С. Бандери в ультимативній формі попереджувала німців, що вона буде вести боротьбу за визволення українського народу без огляду на територіально-політичні зміни, які можуть відбутися на Сході Європи, отже, і у випадку німецької окупації [187, с. 71].

Високий чиновник німецького міністерства Гроскопф, який готував рапорт для Й. Ріббентропа щодо меморандуму ОУН С. Бандери, констатував, що його автори після критики німецької влади за вчинені помилки під час окупації України дозволяли собі висловлювати докори, «місцями в попереджувальному тоні», на адресу Німеччини, а також давати поради Німеччині щодо майбутнього Східної Європи. Останнє, мовляв, може бути вирішено не «через тривалу військову окупацію», а через створення Української держави, повністю незалежної. Ця держава, зокрема, мусить мати власні збройні сили, які стануть «гарантом німецько-українського союзу» й зможуть зменшити тиск Росії...» [144, с. 499–500].

У меморандумі, надісланому Гітлерові від ОУН С. Бандери, було зазначено, що боротьба між СРСР та Україною сприятиме визволенню інших окупованих Росією народів і започаткує новий європейський лад. Автори меморандуму наголошували на важливості вирішення українського питання в контексті виникнення докорінно нової геополітичної ситуації на європейському континенті. Геополітична динаміка регіону Східної Європи, на переконання

творців меморандуму, зумовлює співпрацю України з країнами Західної Європи проти ворожих для цього простору держав, яскравим представником яких є Росія, яка у світоглядному та політичному плані наслідує агресивну політику кочових орд Азії, будучи апологетом антиєвропейських цінностей. У меморандумі зазначено: «Східноєвропейський простір є не тільки органічною складовою частиною європейської континентальної системи, і таким чином тісно пов'язаним з долею цього континенту, але й активним будівничим цієї долі, особливо коли йдеться про українську участь в європейській будові» [187, с. 60–61].

На формування змісту меморандуму, знову ж таки, відчутний вплив мали геополітичні концепції теоретиків українського націоналізму міжвоєнного періоду ХХ ст. Це, передусім, виразно євроцентричні погляди Д. Донцова, який стверджував, що Україна належить до європейського співтовариства і виконує роль буферної держави між Росією та Європою, тому насправді «від розв'язання українського питання завжди залежала перемога одного з принципів на континенті: європейського або російського» [94, с. 87]. Схожі думки, нагадаємо, висловлював М. Колодзінський у своїй праці «Українська військова доктрина», наголошуючи, що «Європа нарешті повинна зрозуміти, що українці, як і століття до того, захищають європейську культуру від ворожих та експансивних ідей Москви» [138, с. 29].

Автори меморандуму також наголошували на тому, що українським питанням цікавиться не лише Німеччина та Росія, але й Британія. У документі з цього приводу зазначено: «Не слід забувати, що крім німецького впливу на Україну діють з другого боку Москва і також Англія. Бо вона в цій політичній ситуації лежить не між Москвою і Німеччиною, як це є територіально, але між Німеччиною та Англією, навіть якщо це звучить парадоксально» [187, с. 65]. Оточення С. Бандери в цьому випадку послідовно дотримувалося зовнішньополітичних орієнтирів Д. Донцова, який у своїй статті «Міжнародне положення України і Росія» визначав Велику Британію другою державою, з якою Україна могла налагодити співпрацю в протистоянні з Росією. Як

ззначав Д. Донцов, вигоди геополітичного становища України не виключають для неї можливості взаємовигідної співпраці з Англією, оскільки Україна, з одного боку, може стримувати експансію Росії до Чорного й Середземного морів, а з іншого боку, здатна стати перепорою для Німеччини на шляху Берлін – Багдад. Зрештою, як зауважував Д. Донцов: «Англія з властивою для неї далекоглядністю завжди прагнула досягнути двох геополітичних цілей: перша – послабити Німеччину, а друга – послабити Росію» [92, с. 101]. Хоча такий сценарій розвитку подій на момент початку радянсько-німецької війни виглядав практично нереальним, творці меморандуму використовували також аргумент потенційного союзу України з Великобританією в намаганні переконати німецький уряд враховувати інтереси української нації.

М. Колодзінський, нагадаємо, у своїх геополітичних візіях наголошував, що «геополітичним призначенням для українців, з давніх давен і по сьогодні є творити і стояти на захисті цивілізаційного осередку на Сході Європи» [138, с. 27]. Зважаючи на це, українська нація повинна бути свідомою свого історичного покликання – зупинити російську агресію, забезпечити свою першість у цьому надважливому для України геополітичному просторі Східної і Центральної Європи, гарантуючи безпеку і рівноправну міжнародну співпрацю в ньому. Ці геополітичні візії М. Колодзінського також стали підґрунтям меморандуму ОУН С. Бандери. Зокрема, в ньому було наголошено, що неможливо втілити в життя і реалізувати на практиці ідеї нового європейського порядку, доки Росія утримує в окупації українські території, використовуючи їх як базу для підготовки збройного нападу на Європу. Українські націоналісти в меморандумі зазначали: «Україна протягом історії постійно себе розглядала як частину європейської єдності і заради цієї приналежності вела безперервну доленосну боротьбу проти Сходу. І теперішня народна боротьба України проти більшовизму є лише її продовженням» [187, с. 66].

Проектуючи на нинішню ситуацію, констатуємо, що позиціонування України форпостом західного світу та передовою боротьби за європейські

цінності в російсько-українській війні наших днів черговий раз актуалізує та підтверджує слушність геополітичних візій теоретиків українського націоналізму 1930–1940-х рр.

Теоретик українського організованого націоналізму 1940–1950-х рр. П. Федун дотримувався аналогічних поглядів щодо розвитку історичних процесів на українських землях. Він, зокрема, стверджував, що головною проблемою національної самореалізації українців є відсутність власної держави. У той час, коли інші європейські народи розвивалися і політично, і культурно, українська нація змушена була вести постійну боротьбу «проти степових орд, імперіалізму російських царів і польської шляхти», в результаті якої українців поглинала «економічна нужда, знуцання окупантів із їх мови, культури, звичаїв, які ставали щораз більше нахабними» [305, арк. 1].

Розвиваючи вище зазначену тематику, ОУН С. Бандери у своєму Меморандумі доводила А. Гітлерові, що лише самостійна Україна може завершити процес облаштування Європи і допомогти зміцнити європейський континент, посиливши його геополітичну вагу на глобальному рівні. У меморандумі, зокрема, констатовано: «Тільки міцна Українська держава зможе забезпечити здоровий розвиток у східноєвропейському просторі. Бо тільки Україна буде в стані утримувати руйнівні позаєвропейські сили на європейському східному фронті і, крім того, нести ідею національного нового порядку до сусідніх народів азіатського континенту» [187, с. 66].

Останнє твердження перегукується з геополітичними візіями Д. Мирона, який у своїй праці «Ідея і чин України» зазначав, що протистояння між Москвою і Києвом є епохальним явищем не лише для України, але й для всіх країн Східної Європи, які зазнають постійного тиску з боку імперської політики Росії. Перемога України в цьому протистоянні гарантуватиме відновлення балансу сил у цьому геополітичному регіоні та допоможе ефективно перебудувати Східну Європу на основі «національного принципу рівноправності всіх незалежних держав між Балтикою, Чорним морем і Каспієм» [190, с. 303].

Видатний практик і теоретик українського націоналізму 1940–1950-х рр. Я. Богдан, формулюючи свій погляд на розвиток історичного процесу в Україні, наголошував на тому, що український народ ще тисячу років тому збудував одну з найсильніших держав у Європі, яка впродовж подальшої історії змушена була протистояти половцям, татарам, полякам і т.д. «Незважаючи на постійну агресію з боку Росії та Польщі на цілому просторі своєї землі, від Кубані до Лемківщини, – стверджував Я. Богдан, – український народ дотепер видержав твердо всі нелюдські натиски ворогів і залишився вірний собі, своїй внутрішній волелюбній природі» [35, арк. 13]. Я. Богдан, як і його попередники, представники української політичної думки націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. М. Колодзінський, Д. Мирон та Д. Андрієвський, мав тверде переконання, що лише сильна незалежна Українська держава може стати запорукою рівноваги сил та стабільності на Сході Європи.

Синхронними в цьому контексті були також міркування П. Федуна, який проголошував незалежну Україну головним стабілізаційним чинником не тільки в Європі, але й у світі і водночас умовою реалізації права на самовизначення інших народів Південної і Східної Європи та навіть Азії. При цьому теоретик націоналізму не сумнівався в тому, що геополітичне значення здобуття Україною незалежності матиме глобальні масштаби. «Побудова українським народом самостійної Української держави буде величезним кроком вперед на шляху до встановлення дійсно рівноваги у світі і забезпечення тривкого миру між народами», – наголошує П. Федун [305, арк. 31].

ОУН С. Бандери у своєму меморандумі також висловила бачення майбутнього більшовицької Росії, на території якої мають з'явитися незалежні держави. У документі з цього приводу зазначено, що перед майбутньою Українською державою стоїть завдання облаштувати «російський простір» і забезпечити незалежність народам, які перебувають у російському рабстві. Бандерівці заявляли німецькому Райху: «Військова окупація не може триматися

довгий час у Східній Європі. Тільки новий державний лад, збудований за національним принципом, може забезпечити там здоровий розвиток. Тільки самостійна Українська держава могла б зберігати такий новий лад» [187, с. 67].

Нагадаємо, що в міжвоєнний період ХХ ст. Ю. Липа у своїх геополітичних працях зазначав, що на території Росії мають утворитися незалежні держави фінських і уральських народів, і таким способом буде окреслено національні межі «русских» та вибудується державне утворення, набагато менше за розмірами від української держави. Ю. Липа наголошував, що знищення Росії – це передумова сильної України. Росія може існувати лише в географічних межах колишньої Московської держави [163, с. 13].

У своїй праці «Наше становище до російського народу» ще один теоретик українського організованого націоналізму періоду Другої світової війни – О. Горновий, розвиваючи цю тематику, стверджував, що головним завданням українського націоналізму залишається здобуття Самостійної Соборної Української Держави, а щодо ставлення до російського народу, то воно нічим не відрізняється від ставлення до інших. О. Горновий поділяв думку Ю. Липи щодо майбутніх меж російської держави після розпаду СРСР, яка «повинна покриватися з етнографічними кордонами російського народу і в ніякому випадку не виходити поза ці межі» [70, арк. 2].

Отже саме відокремлення України від Росії не слід сприймати якимось ворожим випадком в сторону росіян, як це намагалася представити радянська чи сучасна російська пропаганда. Водночас будь-який імперіаліст, який перешкоджав реалізації національно-визвольних прагнень українського народу, об'єктивно ставав ворогом українського націоналізму. Головним супротивником української державности П. Федун також визначив СРСР, проти якого передовсім спрямована Концепція Самостійної України. Він також проголошував СРСР (Росію) головною загрозою для стабільного політичного та економічного розвитку європейського континенту. Поділяючи геополітичні погляди Ю. Липи, П. Федун висував план перебудувати СРСР (Росію) за етнічним принципом самовизначення народів. «Лише розчленувавши СРСР на

ряд національних держав, назавжди унеможливиться відродження імперіалізму Москви», – стверджував теоретик українського націоналізму [305, арк. 31].

Отже, у меморандумі ОУН С. Бандери, а співзвучно з ним у міркуваннях теоретиків українського організованого націоналізму П. Федуна, Я. Богдана, О. Горнового, було порушено велике коло проблем геополітики. Це, передусім, погляд на українську незалежність як необхідну передумову процесу ліквідації московського імперіалізму, умову реалізації права на самовизначення народів СРСР та значною мірою народів Південної і Східної Європи. Також акцентовано на долученості України до європейської системи цінностей, на важливому її місці в архітектурі безпеки регіону Східної Європи, на стратегічній ролі України як форпосту європейського світу.

Отож констатуємо, що обидві ОУН у своїх меморандумах, ухвалених в 1941 р., у питаннях бачення зовнішньополітичних орієнтирів національно-визвольного руху послідовно дотримувалися розроблених у 20–30-их рр. ХХ ст. геополітичних візій теоретиків української політичної думки націоналістичного спрямування та намагалися їх реалізувати на практиці. Як засвідчують меморандуми обох ОУН (А. Мельника і С. Бандери), обидві організації мали на меті створення Української Самостійної Соборної Держави, проте вони мали принципово різні уявлення щодо тактики реалізації цієї мети. ОУН С. Бандери робила ставку на революційну боротьбу за будь-яких обставин, у той час як ОУН А. Мельника обрала більш помірковану позицію, віддаючи перевагу дипломатії.

Ще напередодні німецько-радянської війни, коли остаточні плани А. Гітлера щодо ймовірності та ступеня актуалізації українського питання не було до кінця розкрито, оточення С. Бандери, на відміну від ОУН А. Мельника, різко змінило своє ставлення до Німеччини. Згодом С. Бандера у своєму «Слові до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном» надасть оцінку планам А. Гітлера щодо України: «Підманути туманними кличами й обіцянками, запрягти до свого імперіалістичного воза, а потім зробити з України терен колонізації, господарської експлуатації і джерело невільничої

робочої сили» [28, с. 13]. Нацистська Німеччина вела хитру подвійну гру щодо розв'язання українського питання. З одного боку, українцям було обіцяно державність, а з іншого – заявлено про несвоєчасність цього питання через військові події та незгуртованість і невідповідність українців. Основним аргументом німців стало те, що український визвольний рух роз'єднаний, у ньому немає єдності, тому нема з ким обговорювати важливі проблеми. А на практиці гітлерівська Німеччина робила все для того, щоб поглибити конфлікт та ще більше розсварити українців між собою і не допустити їхнього об'єднання. Усвідомлюючи фальшивість німецьких обіцянок, С. Бандера при цьому бачив у розгортанні німецько-радянського конфлікту сприятливі умови для реалізації тактичних завдань у дипломатичній та військовій сферах у напрямі реалізації завдань українського національно-визвольного руху.

С. Бандера також передбачав безуспішність будь-яких переговорів з гітлерівською Німеччиною, а тим більше ймовірність позитивної реакції на вимоги української сторони. Такі заходи були заздалегідь приречені на поразку, але могли бути корисними з погляду тактичних дипломатичних кроків із приховування справжньої позиції українського національно-визвольного руху. Згодом С. Бандери зазначав: «Справжня ж самостійницька політика мусіла йти шляхом доконаних фактів, власної ініціативи, не оглядаючись на політику Німеччини, а коли треба, то виразно проти неї. Український народ мусів на початку нової ситуації, створеної військовими діями на його землях, виразно і рішуче сказати своє слово, творити своє життя за власною волею, власними рішеннями» [28, с. 15].

Керуючись вище описаними тактичними міркуваннями, ОУН С. Бандери на початку 1941 року доручила Ріку Ярому встановити контакт із Верховним командуванням вермахту, щоб обговорити можливість створення та подальшого вишколу української військової частини [147, с. 100]. Результатом перемовин стало створення батальйонів «Роланд» та «Нахтігаль», які після початку німецько-радянської війни повинні були вести боротьбу проти СРСР на східному фронті. Спільний військовий вишкіл із німцями військових відділів

Дружин Українських Націоналістів («Роланд» та «Нахтігаль»), окрім участі у визволенні українських земель з-під радянської окупації, мав ще одну важливу практичну користь. Це, на переконання керівництва ОУН С. Бандери, можливість модерного вишколу старшин, підстаршин і стрільців, які мали повернутися в ряди ОУН задля творення революційних військових сил. Окрім цього, творення українських військових батальйонів мало на меті продемонструвати, що Україна не стоїть осторонь військових подій, які розгортаються на її землях, не чекає їх пасивного вирішення, але й сама бореться за свою самостійність [26, с. 304].

На думку В. Косика ОУН С. Бандери у співпраці з вермахтом, окрім перелічених, переслідувала ще одну важливу мету. В умовах суворої заборони діяльності емігрантських товариств у Німеччині угода з вермахтом забезпечувала людям С. Бандери прикриття, завдяки якому вони могли здійснювати певну політичну діяльність, не зазнаючи надто великих неприємностей від гестапо. І нарешті, не менш важливою була ще одна причина необхідності українських військових формувань. ОУН С. Бандери мала намір якнайшвидше проникнути в Україну і політично заволодіти територією одразу після того, як пройде фронт німецько-радянської війни [147, с. 100–101]. Забігаючи наперед, зазначимо, що з початком війни українські військові відділи «Роланд» та «Нахтігаль» під проводом одного з провідних діячів ОУН, політика та військового Романа Шухевича одразу ж розпочали незалежну від німецького уряду та військового керівництва політичну роботу, пов'язану з діяльністю ОУН, зокрема проголошували створення органів місцевої влади в містах і селах, які, відступаючи, залишила радянська адміністрація. Німців уже ставили перед фактом, що українське населення самостійно сформувало українську місцеву владу. Виходячи з вищенаведеного, можемо стверджувати, що ОУН С. Бандери, налагоджуючи та погоджуючи свою співпрацю з Німеччиною, вела власну незалежну політику, вдало приховуючи від німців свої конкретні плани та вдавано погоджуючись на ту роль, яку їм відводило німецьке керівництво в поході на Схід.

Варто зазначити, що радянські спецслужби у своїх донесеннях також констатували, що бандерівська ОУН веде більш незалежну політику у взаємовідносинах з німецькими спецслужбами, на відміну від їхніх опонентів (ОУН А. Мельника). А. Кентій в посиланні на архівні джерела акцентує увагу на тому, що в одному з документів НКДБ УРСР від 31 травня 1941 року зазначено: «Мельниківці відкрито підтримують зв'язок з гестапо. Німці самі переправляють емісарів Мельника на наш бік. Бандерівці ж не дозволяють своїм членам, в обхід проводу, зв'язуватися з німцями. Всі розвідувальні дані і завдання диверсантам, шпигунам і терористам, яких переправляють на наш бік, німці передають через бандерівський провід. Німці, на відміну від мельниківців, не відправляють бандерівців на нашу територію, а лише відкривають для них кордон в попередньо обумовленому місці» [131, с. 188].

У постановах та маніфестах своїх конференцій ОУН С. Бандери чітко окреслила свої зовнішньополітичні орієнтири на випадок війни, а також визначила головного ворога та ситуативних союзників і встановила умови співпраці з останніми.

У розвиток цієї тематики варто згадати зміст документів ОУН С. Бандери, створених ще до початку німецько-радянської війни. В оприлюдненому ще в грудні 1940 року Маніфесті ОУН С. Бандери наголошено на факті подвійних стандартів у ставленні міжнародного співтовариства до права націй на самовизначення і констатовано, що «світ заснований на насильстві над народами». Російська імперія, відома під назвою СРСР, – заявлено в Маніфесті, – є складовою цього світу, приреченого зникнути «під ударами борців за свободу». Українці беруть ініціативу в боротьбі проти більшовизму і «закликають революціонерів усіх поневолених Москвою народів до спільної боротьби і співпраці». Українські націоналісти ставлять собі за мету «здобути Українську Державу та визволити поневолені Москвою народи», створивши на руїнах СРСР новий світ [182, с. 21–23].

Отже, ОУН С. Бандери фактично проголосила боротьбу проти російського імперіалізму, якою б назвою він не прикривався, за свободу і

незалежність українського народу. Бандерівці також закликали інші народи стати союзниками українців у спільній боротьбі за свободу, вважаючи її взаємовигідною.

У травні 1941 р. ОУН С. Бандери оприлюднила Маніфест (цей Маніфест начебто було виголошено ОУН (Б) ще на початку 1940 р. й опубліковано в бюлетені революційних організацій і поневолених Москвою народів за травень 1941 р.) до українського народу із викладом політичних цілей та завдань українських націоналістів у боротьбі з Росією. У ньому наголошено, що українці, знищуючи назавжди московську імперію, створюють новий справедливий лад у Східній Європі. Тільки Україна є справжнім союзником для всіх окупованих Росією народів і «тільки через повний розвал московської імперії та шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи» [183, арк. 16–17].

Ця тематика отримала виразне продовження в політичних постановах Другого великого збору ОУН С. Бандери (квітень 1941 р.), де, зокрема, зазначено, що ОУН С. Бандери «веде боротьбу за Українську Суверенну Соборну Державу, за визволення поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, за новий справедливий лад на руїнах московської імперії СРСР. Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення Українського народу не зважаючи на будь-які територіально-політичні зміни, які б не відбулися на теренах Східної Європи» [216, с. 31].

У цій же Постанові ОУН С. Бандери визначила потенційних союзників та ставлення до них, яке залежатиме від того, як вони трактуватимуть українське питання; зокрема, наголошено, що основною вимогою до народів чи держав-союзників є «визнання та пошанування з їхньої сторони суверенності та соборності України та дійсно позитивне відношення до української держави» [36, с. 52]. Попри те, що «ОУН прийняла вступаючі німецькі війська прихильно, давала їм поміч в боротьбі з більшовиками... В українському

державницькому інтересі було в тім часі допомогти всіми засобами німецькій армії в боротьбі з більшовиками» [318, арк. 64], застереження і попередження вище згаданих документів адресувалися передусім у бік німців, хоча з дипломатичних міркувань слово «Німеччина» у їхньому змісті не згадувалося.

Вищенаведені факти й документи вказують на характер взаємин між ОУН С. Бандери та Німеччиною, які відрізнялися від поведінки інших українських політичних кіл, зокрема ОУН А. Мельника, і мали чітко виражений самостійницький характер.

Спробою реалізації на практиці змісту Меморандуму ОУН С. Бандери від 23 червня 1941 р. стали події буквально наступних днів. 30 червня 1941 року у Львові ОУН С. Бандери проголосила Акт відновлення української державности та створила власний уряд. Довівши перед міжнародною громадськістю факт існування українського національно-визвольного руху в цей складний період світової історії, Акт продовжив історичну традицію українського державотворення. Ця подія, водночас, стала початком відкритого спротиву німецьким окупантам. С. Бандера, як співавтор тексту та ініціатор оприлюднення Акту водночас, узяв на себе всю відповідальність за його проголошення перед німецькою окупаційною владою.

При цьому, як слушно зазначає А. Кентій, незважаючи на те, що вже в перші дні війни було достатньо подій і обставин, які вказували на ілюзорність підтримки Німеччиною української незалежности, ОУН С. Бандерив се ще мала певні сподівання на німецьку лояльність [131, с. 223]. Підтвердженням цього стали слова зі змісту Акта: «Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі» [101, с. 57–58].

Та подальший розвиток подій продемонстрував марність таких сподівань. Реакцією гітлерівського уряду став арешт С. Бандери та українського уряду на чолі з Я. Стецьком, після чого у Львові припинилася будь-яка політична діяльність. У той же час усі політичні українські угруповання, за винятком

ОУН С. Бандери, під тиском німецької служби безпеки (СД) були змушені висловити свою лояльність німецькій владі й обіцяти сприяння німецькій політиці на українських землях. ОУН С. Бандери умовою такої лояльності висунула дві вимоги: позиція німецького уряду щодо питання майбутнього України (статус незалежної держави) та звільнення з-під арешту С. Бандери [149, с. 512]. У Декларації політичного бюро ОУН С. Бандери від 21 липня 1941 року, зазначено: «Удар проти українського уряду ризикує бути розціненим українським народом як ворожий акт Німецького райху щодо самої ідеї української державности. Якщо Німеччина потребує щирих і вірних союзників, Україна могла б стати одним з них, але в якості незалежної держави» [55, с. 215].

Тиск німецького уряду, зокрема з боку поліції СД та міністерства А. Розенберга, на С. Бандеру та Я. Стецька щодо відмови від проголошення незалежності тривав протягом цілого липня та першої половини серпня. Однак провід ОУН Бандери був непохитним у своїй позиції, при цьому зазначаючи: «ОУН вважає, ліквідація встановленого у Львові 30 червня 1941 року Українського державного правління може завдати великої шкоди не лише для України, а й для Німеччини, що дуже пошкодило б розпочатій відбудові на Сході Європи» [143, с. 522]. Отож ОУН С. Бандери визначила свою подальшу політичну лінію щодо Німеччини, співпраця з якою була можливою лише на засадах визнання української незалежності.

Згодом у своєму «Слові до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном» С. Бандера зазначить: «такими діями, які розпочалися в червні 1941 року, була передусім виразно висловлена воля українського народу до здобуття державної суверенності. Серед величезних змагань світових потуг могла загубитися, припинитися справа української державності. Червень 1941 року запобіг тому і поставив її в центрі політичного розвитку серед воєнної бурі на Сході Європи. Основна лінія облудно-підступної політики Гітлера супроти України була перекреслена» [28, с. 16].

При цьому, усвідомлюючи складність міжнародної ситуації, ОУН С. Бандери до останнього намагалася переконати німецький уряд змінити свої плани щодо України. Архівні матеріали дають підтвердження, що ОУН С. Бандери готова була прийняти суттєву частину вимог німецької сторони щодо подальшої співпраці, за винятком однієї – скасування проголошення Української Держави від 30 червня 1941 року. Українські націоналісти зазначали, що вони готові йти на співпрацю з Німеччиною не з причин страху, але з геополітичної необхідності, яка вимагала від української сторони такої політичної позиції. Українці готові пліч-о-пліч вести боротьбу проти більшовизму, але вони прагнуть, щоб після перемоги «їх Батьківщина мала належне їй місце, як самостійна держава, а це – запорука ладу і порядку на Сході Європи» [211, арк. 15.]. Адже немає, на переконання ОУН С. Бандери, кращої запоруки майбутньої тісної співпраці, як визнана Німеччиною Українська Держава з власним українським урядом, який негайно сформує українські збройні сили, що спільно з німецькими військовими силами продовжать боротьбу проти СРСР на Сході Європи.

Німецько-українська співпраця повинна організувати ширшу концепцію перебудови Східної Європи на платформі спільної боротьби окупованих СРСР народів проти московського імперіалізму. Тільки Україна, як самостійна держава, зможе організувати спільний фронт на Сході Європи, що відповідає також інтересу Німеччини, оскільки «геополітична рація вимагає, щоб Східний фронт Німеччини був забезпечений» [211, арк. 13].

Однак, як згодом виявиться остаточно, вище державне керівництво Німеччини на чолі з А. Гітлером, зокрема Е. Кох, Г. Гімлер, М. Борман, не розглядало можливості актуалізації українського питання. В окремий період альтернативної думки дотримувався лише А. Розенберг (у роки Другої світової війни райхсміністр східних окупованих територій), який допускав можливість утворення Української держави задля послаблення геополітичних позицій Росії в Східній Європі. Позиція А. Розенберга, однак, не знайшла підтримки серед німецького політикуму [243, с. 12].

З цього приводу С. Бандера зазначить: «плани Гітлера ніщо взагалі не могло змінити. Але тільки рішучі і довершені діла з нашого боку могли створити ясну ситуацію, перекреслити найнебезпечніші для України підступні гітлерівські задуми й зберегти відкритий чистий шлях для дальшої незалежної визвольної політики» [28, с. 16]. Як результат непоступливої позиції ОУН С. Бандери, 15 вересня 1941 року органи німецької поліції провели масові арешти членів цієї організації по всій окупованій Україні та в еміграції. Того ж дня С. Бандеру та Я. Стецька перевели в тюрму в Берліні, а згодом відправили в концентраційний табір у Заксенгаузен.

У вересні 1941 року А. Гітлер ухвалив остаточне рішення щодо майбутнього України, про що заявив його особистий радник Вернер Кеппен: «Фюрер і райхскомісар (Еріх Кох) відкинули ідею вільної України» [147, с. 169]. Вже в грудні 1941 року про наслідки такої німецької політики щодо українців німецькі спецслужби повідомляли міністру закордонних справ Й. Ріббентропу в листі-донесенні під назвою «Про положення на Україні». У ньому зазначено, що ставлення українців до німецького командування з початку війни різко погіршилося. Повна апатія в ставленні до німців з боку українського населення переростає в ненависть, що може мати великий вплив на перебіг військових дій на цих величезних територіях. Причиною такого становища автори повідомлення вважають відсутність чітко визначеної політичної лінії щодо майбутнього становища України. У визначенні цього необхідно було хоч частково врахувати думки українського населення. Крім того, поведінка німецької окупаційної влади, констатовалось в повідомленні, викликала спротив з боку українців та сприяла успішній польській та більшовицькій пропаганді серед місцевого населення проти німців [211, арк. 14].

Напад Німеччини на Радянський Союз привів до зміни геополітичної ситуації на міжнародній арені, започаткувавши новий етап Другої світової війни та створивши передумови для об'єднання країн англо-саксонського світу і СРСР в антигітлерівську коаліцію. 14 серпня 1941 року Президент США

Франклін Делано Рузвельт та Прем'єр-міністр Великобританії Вінстон Черчилль підписали Атлантичну Хартію, в якій зазначено, що «після остаточного знищення нацистської тиранії вони сподіваються встановити мир, що дасть можливість усім націям бути в безпеці за своїми власними кордонами і гарантуватиме всім людям усіх країн існування, вільне від страху й нужди» [147, с. 203]. Однак цей документ не сприймався як право бездержавних націй на самовизначення, більшою мірою він гарантував права вже наявних держав, що цілковито було прийнятним для СРСР, який його підписав. Більше того, В. Черчилль 7 березня 1942 року запропонував Ф. Рузвельту «не інтерпретувати принципи Атлантичної Хартії так, щоб ставити під сумнів західні кордони Росії, якими вони були на час нападу Німеччини» [147, с. 206]. Мова йшла, очевидно, про належність Західної України до СРСР. Але під тиском поляків, які мали вплив у США, Ф. Рузвельт відмовився підтримати позицію В. Черчилля щодо цього питання. Після зустрічі, що відбулася 11 березня 1942 року між керівником польського уряду в Лондоні В. Сікорським та Прем'єр-міністром Великобританії В. Черчиллем, британський уряд фактично визнав кордони СРСР, правда, за винятком польсько-радянського кордону [147, с. 207].

Українські націоналісти піддали гострій критиці підписання Атлантичної хартії в надрукованій листівці під назвою «Москва і Лондон домагаються заглади українського народу!». У самому змісті листівки подано покликання на статтю впливової англійської газети «Манчестер Гардієн», в якій сказано, що «Україна є розв'язкою польсько-російського конфлікту... У Лондоні загально переконані, що поза польсько-українським питанням є бажання раз і назавжди усунути український нарід із світу, тому що він є політично неспокійним елементом не тільки для Радянського Союзу, але також перешкоджує будь-якій розв'язці польсько-радянського спору» [198, арк. 1]. У тексті листівки українські націоналісти, апелюючи до представників українського політикуму та українського народу, заявляють, що вищезгадана стаття в англійській газеті є яскравою демонстрацією справжніх намірів Великої Британії щодо України: «Хто ще надіється на Англію та СРСР, той копає собі власну могилу. Ясніше це

не може бути пояснено українському народові як статею вищезгаданої газети» [198, арк. 2].

Отож міжнародна ситуація, що склалася станом на осінь 1941 р., не подавала жодних надій українському національно-визвольному рухові, який тепер не міг розраховувати на союзницьку підтримку ні з боку Німеччини, ні з боку Великої Британії. Нагадаємо, що саме ці країни Д. Донцов визначав у міжвоєнний період як потенційних союзників проти Росії в боротьбі за українську незалежність. У політичних реаліях кінця 1941 р. Велика Британія та СРСР самі стали союзниками, водночас розвіювалися ілюзії щодо хоча б частково проукраїнської позиції Німеччини. Українське питання в міжнародних переговорах не порушували ні польський уряд, ні Росія, ні Велика Британія та США, ані Німеччина. Україна опинилася в надзвичайно важкому становищі та змушена була вести боротьбу за незалежність на своїх етнічних землях з двома імперіями – Німецькою та Радянською, а згодом ще й з польськими партизанами. Український національно-визвольний рух опинився в повній міжнародній ізоляції.

За таких міжнародних обставин ОУН А. Мельника все ще не втрачала надій на можливість нав'язати союзницькі взаємини з Німеччиною. У своєму зверненні до українського населення та членів націоналістичних організацій від 1 січня 1942 р. А. Мельник наголошував, що триває боротьба з історичним ворогом України – Росією, і під натиском німецьких військ та окупованих Росією народів знищується московська імперія. Завдяки німецьким військам під проводом А. Гітлера Україна звільнилася від російських військ, і саме їм «ми зобов'язані свідомо й організовано помагати в хрестоносному поході проти Москви, не зважаючи ні на які труднощі» [112, арк. 14]. А. Мельник також наголошував на тому, що український народ, як і світ загалом, стає свідком народження нового ладу в Європі під проводом націонал-соціалістичної Німеччини, і Україна має виконати своє завдання, яке «продиктоване її геополітичним положенням та її історичними традиціями» [112, арк. 14].

Варто зазначити, що на адресу А. Гітлера було відіслано Меморандум від 14 січня 1942 року з характеристикою подій в Україні та проханням змінити політику Третього рейху щодо українського питання за підписом, зокрема, голови Української Національної Ради в Києві проф. Величковського, голови Української Національної Ради у Львові митрополита Андрея Шептицького, наступника головного отамана Симона Петлюри президента Андрія Ливицького, колишнього командувача Армією УНР генерал-поручника Омеляновича-Павленка та провідника ОУН полковника Андрія Мельника. У Меморандумі підписанти закликали А. Гітлера до налагодження співпраці між німецькою владою та Українською Національною Радою, діяльність якої німці заборонили. Також вони засудили німецькі репресії щодо українського населення та виступили проти включення західноукраїнських земель до складу Генерал-губернаторства (окупованих земель Польщі) і передання Одеси з її округою під адміністративне управління Румунії. Підписанти висловлювали сподівання, що, попри антиукраїнські тенденції своєї політики, німецька влада все ж таки перегляне ставлення до українського питання і запевняли А. Гітлера, що провідні політичні кола України «готові до найтіснішої співпраці з Німеччиною, щоб з'єднаними силами німецького й українського народів боротися проти спільного ворога і здійснювати новий лад на Україні та в цілій Східній Європі» [186, арк. 19].

Водночас ОУН С. Бандери, однозначно позиціонуючи Німеччину як країну-окупанта, на своїй Другій конференції у квітні 1942 р. ухвалила рішення про посилення революційної боротьби і створення Української повстанської армії (УПА). Що стосується зовнішньополітичних орієнтирів державотворення, то ОУН С. Бандери не очікувала жодної допомоги і жодної підтримки ззовні, а спиралася на сили власного народу в боротьбі «за повну політичну та господарську незалежність України». У постановах Другої конференції зазначено: «московсько-більшовицькій міжнародній концепції інтернаціоналу й німецькій концепції т. зв. «Нової Європи» ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови

Європи на засадах вільних національних держав під гаслом – «Свобода народам і людині» [225, с. 63]. ОУН С. Бандери сподівалася, скориставшись потенційним взаємним виснаженням Німеччини та СРСР у військовому протистоянні, мобілізувати всі сили українського народу та, утворивши спільний фронт з окупованими Росією народами Східної Європи й Азії, створити сприятливі умови для утвердження незалежності України. У постановах Другої конференції 1942 р. вказано: «Ми наголошуємо на ідеї Самостійної Соборної Української держави, яка є життєвою необхідністю української нації, і тільки справедливе вирішення українського питання може урівноважити сили Східної Європи й зумовити вільне життя народів поневолених Москвою. Одночасно враховуємо близьку можливість збройної боротьби за українську державність у слушний час – розбиття Москви, загальне виснаження, зовнішнє і внутрішнє потрясіння Німеччини» [225, с. 62–63].

ОУН С. Бандери добре усвідомлювала геополітичну значущість України для безпеки та стабільності Східної Європи, про що постійно наголошувала у своїх політичних постановах, намагаючись таким чином привернути увагу світової спільноти до українського питання. Проте зовнішньополітичні події, на жаль, розвивалися не на користь українського визвольного руху. І Велика Британія, і США, зацікавлені в СРСР як головному союзникові в боротьбі з Німеччиною, не лише не хотіли розглядати можливості розв'язання чи хоча б актуалізації українського питання, але й навіть не допускали можливості перегляду довоєнних державних меж і кордонів.

Важливість геополітичного розташування Києва і його вирішальний вплив на політичну ситуацію в регіоні Східної Європи постійно відзначали теоретики українського націоналізму 20–30-их рр. ХХ ст. М. Колодзінський наголошував: «Щоб отримати геополітичне лідерство у Східній Європі, необхідно підкорити та завоювати Київ, поневолити український народ духовно та знищити його фізично» [138, с. 40]. Простежуємо також послідовність дотримання геополітичних візій Д. Андрієвського українським визвольним рухом у формуванні зовнішньополітичної концепції боротьби за незалежність

Української держави. Теоретик зазначав: «Незалежна Україна повинна стати одним із головних чинників європейської безпеки та світової політики загалом і одночасно інтеграційним центром на Сході Європи супроти євразійської Півночі» [8, с. 223].

Окрім політичних постанов Конференції, ОУН С. Бандери висловлювала та декларувала свою позицію щодо зовнішньополітичної ситуації та своє ставлення до Німеччини й СРСР у листівках та підпільних виданнях, які потрапляли до рук німців і росіян. Так, в уривку донесення з окупованих районів Сходу № 11 начальника поліції безпеки і СД м. Рівного зазначено, що він перехопив важливі нелегальні документи ОУН групи С. Бандери. У цих документах йдеться про те, що «ставлення ОУН до інших народів, отже, також до Німеччини, визначається за ставленням цих народів до української незалежності. Війна має ту користь, що Німеччина може розбити старого ворога України, Москву, але з другого, вона має і той недолік, що ця сама Німеччина ставиться вороже до ідеї незалежної Української держави» [150, с. 567–568].

Що стосується ОУН А. Мельника, то, за донесеннями німецьких спецслужб, її позиція була більш обережною. Так, зокрема, в одній із листівок зазначено: «Ми ненавидимо більшовицьке ярмо, але ми так само ненавидимо це інше ярмо. Господарем української землі може бути лише українець» [147, с. 588]. В іншій листівці, вилученій німецькими спецслужбами в керівника групи А. Мельника на Волині, містилися випадки проти німецьких окупаційних військ: «німецьке звільнення нічим не відрізняється від більшовицького» [151, с. 590].

Отож розвиток міжнародної ситуації не сприяв позитивному розв'язанню українського питання. У той час, як український визвольний рух розпочинав боротьбу на два фронти – з Німеччиною та СРСР, – в Європі союзники по антигітлерівській коаліції вирішували долю українських територій, не враховуючи думки українського народу та не зважаючи на його національно-визвольну боротьбу.

Досить активну зовнішньополітичну діяльність у цьому питанні проводив польський уряд в екзилі В. Сікорського, що вимагав повернути повоєнній Польщі Західну Україну. Натомість радянський уряд представляв Українську РСР як «українську національну державу» і звинувачував Польщу в тому, що вона не поважає права народів на самовизначення. Під час англо-американської зустрічі у Вашингтоні, яка відбувалася з 12 до 29 березня 1943 року, було ухвалено рішення, що балтійські держави приєднають до СРСР, а польські кордони будуть визначені лінією Керзона (тобто Західна Україна в складі СРСР). Крім того, англійці та американці погодилися на приєднання до СРСР українських територій Бессарабії та Північної Буковини, які були окуповані Румунією [147, с. 333–334].

Через чітко виражену проросійську позицію міністр закордонних справ Великої Британії відмовився зустрітися з послом Польщі у Вашингтоні Я. Цехановським, який намагався донести польську позицію щодо майбутніх східних кордонів своєї держави. Президент США Ф. Рузвельт також погодився піти на територіальні поступки Москві, хоча подавав певні надії на підтримку польського питання [147, с. 334].

Але ще до англо-американської зустрічі в березні, під час Третьої Конференції, яку скликав Провід ОУН С. Бандери в лютому 1943 року, було підтверджено непохитну позицію українських націоналістів щодо двох окупантів – СРСР та Німеччини. В ухвалених на Конференції постановках визначено справжню сутність міжнародної політики радянського та німецького керівництв: «Німеччина своєю імперіалістичною політикою у відношенні до всіх європейських народів терором і грабунком на окупованих теренах стала мобілізувати проти себе всі народи сучасної Європи <...> Її намагання приєднати або приневолити поневолені народи до ширшої боротьби з большевизмом, кривавитися в сучасній війні за її імперіалістичні інтереси являються підступним маневром окупанта й спізненою пробою оминати наслідки dokonаних помилок <...> Большевицька Москва, виступаючи в ролі оборонця народів перед німецьким імперіалізмом, використовує сучасний

воєнний стан, що існує між Німеччиною та альянсами <...> продовжує вести підступну гру за здобуття Заходу для перемоги над Німеччиною, що по плянам Москви має стати першим етапом у здійсненні цілей московського імперіалізму, себто підбою цілої Європи й проведення світової большевицької революції» [229, с. 75–76].

За таких міжнародних обставини ОУН С. Бандери усвідомлювала, що український народ повинен боротися одночасно проти обох імперіалізмів, спираючись тільки на власні сили, а також шукати порозуміння для спільної співпраці з іншими народами та державами, які визнаватимуть право українського народу на створення незалежної Української держави: «Тому для українського народу являється невідкладною вимогою вести боротьбу проти обох імперіалізмів на платформі власних сил, а в основу своєї співпраці з другими народами класти їхнє визнання нашого права на власну державу й на цій площині шукати спільних інтересів західних і східних народів у спільній боротьбі проти німецько-московського й інших імперіалізмів» [229, с. 77]. Діячі українського національно-визвольного руху виразно усвідомлювали, що очікування українців від Німеччини, як держави, яка мала би бути зацікавлена в зміні міжнародного укладу після Першої світової війни, а отже в актуалізації українського питання, – виявилися помилковими. І саме Друга світова війна лише підтвердила антиукраїнську політику гітлерівської Німеччини. Лише Акт проголошення незалежності України 30 червня 1941 року, на тверде переконання ОУН С. Бандери, врятував честь українців та надав можливість спростувати нав'язувану СРСР пропаганду про німецький колабораціонізм ОУН і продемонстрував решті світу, що українська зовнішня політика була самостійною і незалежною від жодних зовнішніх чинників. Тому український визвольний рух має опиратися виключно на внутрішні сили української нації. Українці повинні чітко відслідковувати розвиток військових подій і пам'ятати, що «головним ворогом України є завжди той, хто здобуває перемогу на сході, все одно, як він називається» [246, арк. 23].

ОУН С. Бандери категорично відкидала співпрацю з німцями, оскільки таке співробітництво працювало б на інтереси московських загарбників і компрометувало б український визвольний рух в очах світового співтовариства. У постановах Конференції, зокрема, наголошено: «В сьогоденному укладі міжнародних сил і в сучасній стадії визвольної боротьби українського народу всяка співпраця з німецьким окупантом і давана йому поміч у його конкурентній боротьбі з московським імперіялізмом являється на ділі підтримкою московського імперіялізму в Україні і на зовні та створює для нього можливість компрометувати в Україні й на міжнародному відтинку українську національно-визвольну боротьбу як знаряддя німецького імперіялізму в його завойовницьких планах» [229, с. 83].

Варто зазначити, що оперативні групи поліції безпеки Німеччини і СД констатували, що, крім групи ОУН С. Бандери, в Україні немає жодної організації опору, яка змогла би становити серйозну небезпеку для німецького війська [90, с. 75]. Зважаючи на це, німецькі спецслужби звернули посилену увагу на ОУН С. Бандери. У своїх постійних звітах вищому німецькому керівництву вони констатували, що бандерівці не вірять у перемогу Німеччини в протистоянні з СРСР, а лише очікують на взаємне виснаження обох у військовому протистоянні, щоб у слушний момент проголосити незалежність Української держави: «Керівні кола ОУН не вірять у перемогу Німеччини над Радянською Росією і Англією. Вони вважають, що Німеччина після перемоги над Радянською Росією не зможе довести до кінця війну проти Англії. Така ситуація має бути використана для побудови самостійної України, причому втручання Німеччини і Радянської Росії як знекровлених народів не слід очікувати [90, с. 76].

Саме таку ситуацію можна відслідкувати і з німецьких архівів. Стримувальним чинником для подальшої агресії Німеччини в разі перемоги над Радянською Росією мала стати Британія, яка повинна була завдати остаточного удару Німеччині. Український визвольний рух все ж таки розраховував на підтримку Великобританії, яку в міжвоєнний період українські мислителі

націоналістичного спрямування, зокрема Д. Донцов, визначали другим головним союзником після Німеччини в боротьбі з Росією. Про можливі варіанти пошуку українським визвольним рухом зовнішніх союзників у боротьбі за українську незалежність у тогочасних воєнних реаліях серед головних акторів міжнародних відносин у своїй статті «До основ нашої міжнародної тактики» подає В. Садовий (літературне псевдо визначного діяча визвольного руху, члена Проводу ОУН, науковця і публіциста Мирослава Прокопа). Німеччину він розглядає першою. Автор статті стверджує, що українці зробили рішучий крок до рівноправної співпраці з німцями у 1941 році, яку ті брутально відкинули, послуговуючись своєю ідеологічною манією про вищість своєї раси та про свою місію на сході. У свою чергу, В. Садовий стверджує, що на цей час в англійському політикумі не було місця для українського питання. Воно може актуалізуватися, на думку автора статті, за двох умов: «1) коли більшовики програють, а англійці будуть шукати нових спадкоємців сходу; 2) коли німці програють, а більшовики будуть просуватися на Європу» [246, арк. 23]. Англія ніколи не прагнула до консолідації європейського континенту. У своїй політиці вона завжди орієнтувалася на реальні європейські сили, які також були не зацікавлені в об'єднанні та консолідації Європи. Чи могла, за таких обставин, українська політика орієнтуватися виключно на Англію? Ні. Але український визвольний рух мав дотримуватися доконаних фактів – шукати виходу у широкий світ. Бо суть міжнародної політики бездержавного народу полягає в тому, «щоб знайти співзвучні сили, що теж заінтересовані у зміні існуючого стану та зв'язати їх спільними інтересами зі своїми змаганнями за державність [246, арк. 24].

Автор статті «Одним фронтом назустріч майбутньому» Ю. Моряк (під таким псевдо підписував свої праці Михайло Палідович – ідеолог ОУН, близький соратник генерала Романа Шухевича, головний редактор центрального органу проводу ОУН – журналу «Ідея і Чин») стверджує, що для того, аби утворилася незалежна Українська Держава, необхідно виконати дві головні передумови: 1) українці повинні створити національну силу, яка за

сприятливих умов буде здатна реалізувати цю національну ідею – створення незалежної України; 2) повинна бути створена відповідна міжнародна кон'юнктура [196, арк. 11]. Автор статті наводить також аргументи, які сприятимуть створенню відповідної міжнародної кон'юнктури, сприятливої для реалізації головної мети українського визвольного руху. Ця кон'юнктура, на переконання Ю. Моряка, складатиметься з двох головних елементів. Перший елемент – це виснаження двох головних імпералістичних сил, які ведуть боротьбу за окупацію України. Найперше це стосується гітлерівської Німеччини. Певне виснаження також спостерігається і в радянській армії. Другий елемент – це наростання суперечностей між Великою Британією і США, з одного боку, та більшовицькою Росією, з другого. Джерелом суперечностей між ними є кінцеві військові цілі. Радянська Росія прагне шляхом «революцій та збройних агресій завоювати та остаточно закріпити за собою п'ять шостих земної кулі», у той час як Велика Британія намагається «зберегти та поширити свої колоніальні впливи у світовій політиці». Натомість, американський президент Ф. Рузвельт прагне здобути «політичну та економічну зверхність США у світі та створення нової системи безпеки» [196, арк. 11-12].

З позицій сучасного дослідника, якому відомий розвиток міжнародної кон'юнктури в період після Другої світової війни, не можна утриматися від захоплення проникливістю міжнародного прогнозування маловідомих політичній науці теоретиків українського організованого націоналізму.

Представників українського національно-визвольного руху найперше цікавили тенденції розвитку англо-радянських взаємин. Якщо проаналізувати історію Англії, то вона протягом століть намагалася не допустити гегемонії жодної із європейських держав. Британський уряд намагався підтримувати т. зв. рівновагу сил на європейському континенті і виступати таким собі арбітром у європейських справах. Тому очевидним залишається той факт, що «Англія явно не буде зацікавлена в появі на європейському континенті на місці Гітлера кремлівського вождя – Сталіна». [196, арк. 11–12]. У цьому контексті

варто навести одну з цитат із виступу міністра закордонних справ Англії часів Другої світової війни Ентоні Ідена в британському парламенті, під час якого він говорив про віковічні засади європейської політики Англії, «яка ніколи не допустила досі й не допустить до гегемонії якої-небудь держави в Європі, навіть, якщо це мало б означати війну» [259, арк. 129]. Тому подальший розвиток міжнародних подій, зокрема на військових фронтах, приховував у собі певні перспективи для створення більш сприятливих зовнішньополітичних передумов для проголошення незалежної Української держави.

Після Третьої конференції в лютому 1943 року ОУН С. Бандери, враховуючи міжнародну ситуацію, яка розвивалася не на користь українського питання, визначає головним зовнішньополітичним напрямом діяльності українського визвольного руху налагодження співпраці з окупованими СРСР народами Східної Європи для утворення спільного фронту в боротьбі проти Радянського Союзу та Німеччини. Але головною умовою такої міжнародної співпраці було визнання права українського народу на утворення Української самостійної держави на всіх етнічних територіях, включаючи й Західну Україну.

На Третьому Великому зборі ОУН С. Бандери в серпні 1943 року було лише підтверджено зовнішньополітичний курс українського визвольного руху, скерований на співпрацю з іншими окупованими СРСР народами, які будуть визнавати і поважати право кожного народу на свою незалежність: «ОУН обстоює право всіх народів на самостійне життя у власних державах, на повний їх культурний та економічний ріст, бо тільки таким шляхом іде людство до поступу» [228, с. 99].

Для того, щоб на практиці почати реалізовувати ці ідеї та декларації, ОУН С. Бандери ініціювала скликання Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії, яка відбувалася з 21 до 22 листопада 1943 року в Житомирській області. У Конференції взяли участь 39 країн, які представляли українців, грузинів, вірменів, азербайджанців, білорусів, узбеків та ін., під час її роботи було ухвалено кілька резолюцій, в одній з яких, зокрема, наголошено, що «для

швидкої, повної національної революції потрібний один спільний фронт поневолених народів» [227, с. 17]. У Відозві до пригноблених народів Сходу зазначено, що боротьба між німецьким і московським імперіалізмами ведеться за окупацію та контроль над етнічними територіями Білорусії, Молдови, Литви, Латвії, Естонії, Польщі, а також народів Кавказу і Середньої Азії. Для спільного протистояння двом загарбницьким ідеологіям окупованим народам бракує об'єднавчого центру для організованого фронту опору. «Українська Нація, як найбільша, наймогутніша на Сході Європи, запевнює і гарантує всім народам рівність і справедливість, бо й сама доволі зазнала кривд і приниження в історії. Українська Нація високо цінить волю і знає її ціну для кожного народу», – підкреслено у відозві [54, арк. 6].

Історичною трагедією українського та всіх інших народів, окупованих Радянським Союзом, на думку учасників Конференції, було те, що до цього часу вони вели боротьбу проти російського окупанта поодинці, не об'єднуючись у союзні блоки. Однак тепер український визвольний рух пропонує нові ідеї національної та особистої свободи, навколо яких можливе гуртування окупованих народів Східної Європи та Азії. Ці основоположні принципи визвольної боротьби українського та інших окупованих Росією народів охарактеризовано так: «1) наростання свідомости поневолених народів Сходу, що тільки в солідарній боротьбі проти обох імперіалізмів треба їм шукати виходу; 2) висунення українським народом найбільш прогресивної ідеї вільних національних держав на Сході під гаслом свободи народам і людині в протиставленні до реакційних систем імперіалізмів та організуванням єдиного фронту народів Сходу для боротьби проти хижацьких імперіалістів» [52, арк. 14].

Одночасно у своїй міжнародній політиці ОУН С. Бандери приділяла увагу розв'язанню проблем з так званими «другорядними фронтами», під якими розуміли спроби налагодження співпраці із сусідами – поляками, угорцями й румунами. У постанові Другої Конференції ОУН С. Бандери окреслено ставлення до поляків: «Стоїмо за злагіднення польсько-українських відносин у

сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західно-Українських Землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західних Українських Земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб поляків опанувати важливі ділянки господарсько-адміністративного апарату Західно-Українських Земель коштом відсторонення українців» [225, с. 69–70].

ОУН С. Бандери спробувала зробити практичні кроки для налагодження взаємовигідної співпраці з польською стороною та розпочати діалог. У липні 1943 р. українські націоналісти розповсюдили польською мовою звернення до поляків, в якому зазначали: «Дивним і незрозумілим є те, що сьогодні, коли польський народ ще в ярмі німецького наїзника і коли Росія також планує нову окупацію Польщі, польські імперіалістичні провідники заповідають немилосердну боротьбу українському народові, відмовляючи йому в праві на власне державне існування <...> Спільна доля, яка єднає нас сьогодні і наша боротьба проти загарбників Берліну та Москви за власні держави, вимагають порозуміння обох народів». Завершується звернення закликом до спільної боротьби «За спільний фронт боротьби усіх поневолених народів та вільні національні держави українського і польського народів на їхніх етнографічних землях» [202, с. 356–358].

У відповідь поляки у своїй підпільній газеті звинувачували українців у співпраці з німцями та вимагали засудити вбивства поляків на Волині, водночас зазначаючи: «Розуміємо та оцінюємо прагнення українського народу створити незалежну Україну. Одначе заявляємо, що не відмовимося від східних земель Речі Посполитої» [152, с. 361].

У своєму Комунікаті (жовтень, 1943 р.) Провід ОУН самостійників-державників (ОУН С. Бандери) висловив офіційну позицію щодо польсько-українського протистояння, яке набувало жорстокого характеру на українських землях, насамперед на їхніх західних та північно-західних теренах. У Комунікаті було акцентовано, що до таких подій насамперед призвела

агресивна політика польської влади впродовж двадцятьох років окупації українських територій. Крім того, частина поляків, які проживали на Волині, пішли на співпрацю з німецьким окупантом чи до більшовицьких агентурних груп. Водночас це протистояння, зазначено в Комунікаті, використовують Німеччина та СРСР, які зацікавлені в окупації й українського, і польського народів. За таких обставин, як з одної сторони (української), так із другої (польської) знайшлися особи, які свідомо чи несвідомо долучилися до цього спровокованого польсько-українського протистояння, що, крім шкоди національним інтересам обох народів, нічого не приносить. Провід ОУН самостійників-державників засуджує акти взаємних масових убивств і наголошує: «Польсько-українська різня лежить сьогодні в інтересі Німеччини, а в першу чергу – в інтересі більшовицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищування українців і поляків змагає до тим легшого поневолення обох народів та заволодіння їхніми землями» [114, арк. 2].

Після чергових взаємних обмінів відозвами в січні 1944 року представникам ОУН С. Бандери довелося констатувати, що вже пів року представники ОУН, зі свого боку, та представники організації Союзу збройної боротьби, з польської сторони, намагаються досягнути компромісу в питаннях взаємопримирення обох народів та подальшої співпраці в побудові незалежних держав. Але з боку польської сторони немає жодного просування на шляху до вирішення цього питання, тому українська сторона пропонувала провести переговори за участю уповноважених осіб з обох сторін, про що польську сторону було повідомлено відповідним листом. Результатом стало проведення двосторонніх Березневих переговорів (1944 р.), які закінчилися підписанням спільного протоколу, що містив 20 пунктів. У них, зокрема, наголошено на визнанні незалежності обох держав – Польської та Української, – що є доконаним історичним фактом і впливає з інтересів обох сторін. Також було зазначено, що польсько-українське порозуміння можливе лише за умови взаємоповаги обох сторін до боротьби за державну незалежність та непосягання на національні території одна одної. Щодо вирішення питань спільних

кордонів, то в протоколі відзначено: «питання остаточного устійнення кордонів між Україною і Польщею буде вирішене урядами обох суверенних держав, української і польської» [234 с. 368–371].

Отож констатуємо гнучкість теорії та практики українського організованого націоналізму щодо питання українсько-польських взаємин. Різко негативне ставлення до поляків як до одного з окупанів українського народу в міжвоєнний період ХХ ст. змінюється в час кардинально інших міжнародних реалій Другої світової війни, коли польська сторона розглядається як потенційний союзник у боротьбі проти німецького та московського імперіалізмів. Українська політична думка націоналістичного спрямування адекватно корелювалася з трансформацією системи міжнародних відносин.

У грудні 1943 року ОУН С. Бандери вдалося налагодити контакт з угорським військовим командуванням. Як наслідок, начальник головного штабу угорської армії генерал Шомбателі запропонував провести переговори на високому рівні. Провід ОУН С. Бандери позитивно відгукнувся на таку пропозицію, і українська делегація таємно прибула до Будапешта, де в середині грудня відбулися переговори. Врешті сторонам вдалося досягти домовленостей, які було викладено в таких пунктах: а) припинення всіх воєнних дій між обома сторонами, у т. ч. реквізицій проти мирного населення; б) обмін зв'язковими старшинами при головному командуванні обох сторін; в) таємне передання УПА зброї, медикаментів і технічного обладнання; г) заснування неофіційного представництва в Будапешті; д) надання тимчасового притулку для поранених вояків УПА та українських біженців в результаті приходу в Україну Червоної армії [158, с. 122].

Угорсько-українська співпраця тривала до 1945 року, тому вдалося звільнити з угорського полону українських політичних в'язнів, а також українська сторона змогла отримати велику кількість зброї, яку під час переходу через Карпати під час відступу залишали угорці [158, с. 123]. Також було досягнуто домовленості про припинення бойових дій між УПА та угорською армією, а угорські інструктори мали навчати українців поводження з

технічним обладнанням. Про способи реалізації цієї угоди на практиці домовленості було досягнуто після тривалої дискусії. Все треба було робити так, щоб не викликати підозри в німців [147, с. 412].

У березні 1944 року представники ОУН С. Бандери вели переговори з румунською стороною. Хоча переговори не мали успіху щодо погодження кордонів між Україною та Румунією на теренах Буковини й Бессарабії, однак було досягнуто певних домовленостей у військовій співпраці та звільненні українських полонених.

Як зазначатиме згодом О. Горновий, під час Другої світової війни представники українського визвольного руху неодноразово застерігали поляків, угорців та словаків щодо загрози з боку Радянського Союзу, наголошуючи на доцільності формування спільного фронту в боротьбі проти німецького та радянського імперіалізмів. Однак лише після окупації Радянським Союзом ці народи зрозуміють слушність позиції ОУН і самі розпочнуть боротьбу проти СРСР, однак тепер це вже потребуватиме від них більше зусиль та жертв. Підсумовуючи, О. Горновий констатує, що «так само буде з усіма сьогодні загроженими більшовизмом народами, коли вони відтягатимуть із своєю боротьбою проти СРСР» [74, арк. 13].

Отож ОУН С. Бандери намагалася розвивати широку дипломатичну та військову співпрацю, у тому числі з народами Середньо-Східної Європи, за наявності різних зовнішньополітичних можливостей, які змінювалися в ході війни. Хоча не вдалося підписати жодного політичного договору, українські націоналісти наполегливо налагоджували зовнішні контакти, намагаючись використати кожна нагоду задля наближення реалізації головної мети своєї діяльності – утворення незалежної Української держави.

Радіостанція українського самостійного руху «Самостійна Україна» 10 липня 1944 року повідомила про те, що німецьке керівництво, програючи війну, намагається залучити на свою сторону у війні з СРСР український визвольний рух. З'явилася велика кількість німецьких листівок, в яких згадується боротьба

УПА, і навіть надруковано звернення безпосередньо до збройних відділів УПА, в яких лунають заклики до співпраці в боротьбі з більшовизмом.

Однак такі заходи німецької сторони не мали жодного позитивного наслідку, оскільки ОУН С. Бандери й надалі дотримувалася твердого переконання, що «гітлерівська Німеччина такий самий ворог самостійної України, як і большевицька Москва», що було зазначено у повідомленні «Самостійної України» [319, арк. 126]. Українські націоналісти порівнювали політику двох імперіалізмів. Німеччина, стверджували вони, прийшла в Україну з фразою про визволення від більшовизму. Але насправді становище українців фактично не змінилося. Німецькі окупанти роблять усе, щоб вселити страх у душі українців. Якщо московські окупанти намагалися створити ілюзію існування української республіки з українською владою та конституцією, щоб задурити людей, то Німеччина поводить себе відвертіше – вона відводить місце Україні у Новій Європі як колоніальній країні. У статті невідомого автора «Нищівна політика імперіалізмів в Україні» також наголошено, що «Коли Москва вихолощувала український дух з української культури, то Німеччина просто закрила в Україні школи, інститути, УАН, пограбувала всі культурні цінності з музеїв» [200, арк. 278].

В одній із поширених ОУН листівок зазначено, що світ перебуває в огні велетенської війни. Українцям треба бути мудрими, пильними, виваженими та не давати жодної волі політичним почуттям і не робити передчасних необдуманих політичних дій. Українці повинні бути політично свідомими, щоб не стати «сліпим зряддям чужинців». У листівці також наголошено, що німці своєю жорстокою колоніальною політикою викликали справедливе обурення серед усіх верств українського населення, «засліплені і зарозумілі завойовники забувають, що легку перемогу над більшовиками у 1941 році вони завдячують у великій мірі українцям. Наш нарід не тільки не боронив московсько-більшовицького, криваво-кріпосницького колоніального режиму, але й допомагав його валити, розраховуючи на здоровий глузд німецького державного проводу і на визнання ним Української Держави» [170, арк. 56].

Наприкінці 1944 року військове та політичне становище Німеччини стало вкрай важким. Німецькі війська були витіснені зі східної Європи, яку знову окупувала радянська армія і вже фактично становила серйозну загрозу самій Німеччині. Під впливом таких подій німецьке військове командування змушене було шукати підтримки союзників у боротьбі проти Радянського Союзу. У жовтні 1944 року було ухвалено рішення звільнити з концтабору С. Бандеру та інших провідних членів революційної ОУН. С. Бандеру вивезли на околиці Берліна й утримували під домашнім арештом під пильним наглядом гестапо. Одразу ж німці запропонували С. Бандері співпрацю в Українському національному комітеті, але він рішуче відмовився, натомість висунувши низку вимог перед німецьким командуванням: офіційно визнати Акт відновлення Самостійної й Соборної Української Держави, визнати її уряд на чолі з Я. Стецьком, який повинен виступати представником українських інтересів, визнати створення української армії як окремої збройної одиниці незалежної Української держави, а також офіційно заявити, що Німеччина не має і не буде мати жодних імперіалістичних зазіхань щодо України [193, с. 86].

Про непоступливу позицію С. Бандери свідчать і німецькі архівні документи, зокрема, в Телеграмі для Головного управління безпеки Рейху від 29.11.1944 р. зазначено: «Згідно з донесенням довіреної особи, представники Національної Ради можуть бути поділені на 2 фракції. Прибічники першої фракції на чолі з Бандерою недвозначно мали б вимагати від німецького уряду Райху заснування самостійної Української держави і створення українських збройних сил. Особисто Бандера готовий лише на цій основі до подальшої співпраці з німцями проти більшовизму» [299, с. 280–281].

Але Німеччина не погодилася визнати незалежність Української держави, пропонуючи натомість створити лояльний до німецького уряду Український Комітет та українські збройні формування в межах німецької армії. У разі відмови від такої співпраці німці погрожували повернути до концтаборів С. Бандеру та всіх інших звільнених українських націоналістів, де планували їх усіх фізично знищити в разі поразки Німеччини у війні.

Українська інформаційна служба у своїх «Щоденних вістях» від 10.07.1944 р. повідомляла про те, що серед німецьких військових є поодинокі групи, які не погоджуються з «гітлерівською туполобою й людоїдською політикою» та щиро прагнуть до порозуміння з українцями на платформі спільної боротьби проти СРСР. Проте така співпраця неможлива, допоки німецькою політикою управляє А. Гітлер. Водночас у повідомленні Української інформаційної служби зазначено, що боротьба проти Радянського Союзу вимагає широкої коаліції всіх «поневолених і загрожених народів в порозумінні із заінтересованими в цьому демократичними потугами» [319, арк. 126].

Після появи очевидних фактів неминучої швидкої поразки Німеччини у війні український визвольний рух найбільше цікавило питання, як надалі розвиватимуться взаємини між головними акторами світової політики – США, Великою Британією та СРСР. Кожна з цих держав переслідувала свої інтереси, які породжували серйозні суперечності у взаєминах між ними. Особливо загострювалися суперечності між СРСР, з одного боку, та Великою Британією і США, з другого.

У новому політичному протистоянні (цього разу – дипломатичному), яке мало всі перспективи перерости у Третю світову війну, вирішальним чинником, на думку автора статті «Що далі?» Ю. Моряка, мала стати відповідність ідей та концепцій, які висували Велика Британія та США, інтересам європейських народів, зокрема народів Східної Європи. «Є ясне, що без участі поневолених червоною Москвою народів, кожна нова війна з Росією закінчиться тим, чим закінчився похід Наполеона, інтервенція Антанти 1918–1920-их рр. і сучасна німецько-більшовицька кампанія», – зазначено в статті Ю. Моряка в журналі «Ідея і Чин» [197, арк. 80].

У своїй політичній доповіді, виголошеній на Першому великому зборі Української Головної Визвольної Ради (далі УГВР) в липні 1944 року, М. Прокоп спробував окреслити геополітичну ситуацію, в якій опинилася Україна напередодні завершення Другої світової війни. Він стверджував, що Україну не визнано суб'єктом міжнародних відносин, і її боротьбу за незалежність не

потрактовано як національно-визвольну боротьбу українського народу за власну державу. Все зводилося до того, що офіційно визнати право українського народу на боротьбу за свою державність означало для будь-якої європейської країни порушити союзні зобов'язання перед одним із двох головних ворогів української державності під час Другої світової війни – СРСР чи гітлерівською Німеччиною. Навіть ті країни, які постраждали від німецької окупації, не визнавали боротьбу українців проти німецьких окупантів на угоду радянському керівництву, яке також вело збройну боротьбу з українським визвольним рухом на українських територіях.

Однак, як стверджує М. Прокоп, міжнародне співтовариство мало деяку зацікавленість боротьбою українського народу за свою незалежність, виходячи з національних інтересів деяких окремо взятих країн. Автор політичної доповіді на основі зробленого аналізу тогочасної зовнішньополітичної ситуації виокремлює п'ять груп країн у ставленні до українського питання.

Перша група – це СРСР та Німеччина. Обидва суб'єкти міжнародних відносин зацікавлені в збереженні свого контролю над українськими територіями і прагнуть виступати на міжнародній арені від імені української нації. Тому головним завданням для українців за кордоном має бути об'єктивне інформування світового співтовариства про фактичний стан справ на окупованих українських територіях та про відчайдушну боротьбу української нації за свою державність.

Друга група – це окуповані народи Сходу та Заходу, які більшою чи меншою мірою зацікавлені в існуванні Української держави. М. Прокоп зауважує, що з окупованими країнами Східної Європи та Азії нас об'єднує спільна мета – розвалення Радянського Союзу. І ці країни повинні бути якнайбільше зацікавленими в появі незалежної України, яка зможе стати головним актором у Центральній та Східній Європі, навколо якого об'єднуються всі окуповані СРСР народи і спільним фронтом боротимуться проти «зазіхань північного імперіалізму» [233, арк. 249–250].

У свою чергу, з окупованими Німеччиною країнами Західної Європи нас об'єднує протинімецька боротьба, а в майбутньому може нас об'єднати і протибільшовицька боротьба. Водночас, М. Прокоп виокремлює головні проблеми, які перешкоджають належній співпраці українського національно-визвольного руху з країнами Заходу на протинімецькому напрямі: по-перше, недостатня поінформованість Заходу щодо боротьби українського народу за свою державність; по-друге, польська, радянська, а також німецька пропаганда, через яку країни Європи вважають українців прислужниками нацистської Німеччини; по-третє, союзні зобов'язання європейських держав з СРСР, який застерігає їх від будь-яких контактів з українським визвольним рухом, а тим паче «офіційного його визнання, як такого, що бореться за свою державність» [233, с. 250].

Окрему увагу в межах цієї другої групи держав М. Прокоп відводить Балканським союзникам Німеччини – Угорщині та Румунії, які прихильно ставляться до українських визвольних змагань. Для України ці країни мають особливе геополітичне значення. Адже російські впливи на Балканах можуть спричинити серйозні проблеми для Української держави, а особливо в час активної збройної боротьби за незалежність та визнання її міжнародної правосуб'єктності. Тому ці країни можуть легко потрапити під сферу політичного впливу СРСР через їхні внутрішні соціальні проблеми, а також з огляду на їхнє прихильне ставлення до православної Росії.

До третьої групи держав М. Прокоп зараховує Польщу, яка так само, як і український народ, окупована гітлерівською Німеччиною. Польський уряд в екзилі розгорнув широку протиукраїнську пропаганду серед країн Заходу, а на західноукраїнських землях, на думку теоретика українського націоналізму, веде активну боротьбу не проти російських та німецьких окупантів, а проти українського народу. М. Прокоп не покладає великих надій на польсько-українське порозуміння, адже поляки на ментальному рівні не сприймають українську державність. Тому допоки Польща висуватиме свої територіальні претензії на українські землі, доти вона вважатиметься ворогом України на

рівні СРСР та гітлерівської Німеччини. Однак у процесі потенційного формування антибільшовицького блоку серед європейських держав Польща також долучатиметься до нього і змушена буде визнати незалежність Української держави.

До четвертої групи народів М. Прокоп зараховує нейтральні держави – Туреччину та Фінляндію, які зацікавлені в створенні незалежної України. Туреччина зацікавлена в спільному протистоянні російській експансії до Чорного моря та цілковитому усуненні російських впливів у Чорноморському просторі. Одночасно, на думку М. Прокопа, Туреччина вбачає в незалежній Україні надійного стримувального фактора проти російської агресії на Кавказі та Каспії. Фінляндію з Україною об'єднують спільні інтереси в «розвалі російської імперії та дружні традиції недавнього минулого» [233, арк. 251].

До п'ятої групи держав М. Прокоп зараховує держави-союзниці СРСР по антигітлерівській коаліції, зокрема Велику Британію, яку, як і США об'єднує з СРСР спільний антигітлерівський фронт. Тому допоки Й. Сталін продовжує боротьбу проти А. Гітлера, доти європейська група держав антигітлерівської коаліції буде зацікавлена в співпраці з СРСР, і їй будуть нецікавими будь-які національно-визвольні рухи в Радянському Союзі, зокрема українське питання. Але як тільки Й. Сталін змінить свою політику щодо гітлерівської Німеччини, союзні держави, зокрема Велика Британія, будуть зацікавлені в розвалі СРСР та підтримці українського визвольного руху. М. Прокоп стверджує, що Велика Британія буде вкрай зацікавлена Україною через геополітичне становище останньої. Адже, окрім людського потенціалу, українська нація має сформовану потужну збройну силу у вигляді УПА. Варто також звернути особливу увагу на стратегічне значення українських земель, з яких найкраще атакувати Росію. М. Прокоп наголошує, що «Господарське відібрання України – це для Росії великий удар, військово-стратегічно українські землі це найдогідніша сторона, з якої можна зачепити й завдати вирішальний удар большевицькій імперії» [233, арк. 251–253].

М. Прокоп виокремлює три важливі фактори, які будуть впливати на рівень підтримки Великою Британією України, – співпраця Великої Британії з білогвардійцями, поляками та німецькою військовою силою [233, арк. 254]. Що стосується білогвардійців, то геополітичні інтереси Великої Британії щодо знищення всіх своїх імперіалістичних конкурентів в Європі переважатимуть над інтересами в співпраці з останніми. Складнішим виглядає питання співпраці англійців з поляками. У разі війни з СРСР позиції Польщі посиляться серед держав-союзниць. Враховуючи антиукраїнську позицію керівних кіл Польщі, можна припустити, що поляки керуватимуться не національними інтересами своєї нації, а «сліпою ненавистю» до українського народу і просуватимуть концепцію Польщі і Росії як головних і вирішальних акторів на Сході Європи ціною українського питання. Тобто це виглядатиме як новий Андрусівський договір. У такому разі українське питання знову може стати внутрішньою справою історичних ворогів української нації – Польщі та Росії. А такий розвиток подій слід вважати дуже небезпечним «з огляду на слабкі знання географії в англійців та американців» [233, арк. 254].

Позиція України в такому разі ускладнюється ще й спільними заявами поляків та росіян щодо українського «германофільства». Тому українському визвольному рухові варто зробити серйозні заяви з цього приводу та поінформувати світову громадськість про боротьбу українського народу проти німецьких окупантів. Найголовніше завдання української дипломатії на випадок початку війни західних союзників проти СРСР – «видістатися спід польсько-російської «опіки», та самому репрезентувати волю українського народу» [233, арк. 255].

Окрему позицію може посісти знову ж таки Німеччина на випадок спільної із західною коаліцією держав війни проти Радянського Союзу. М. Прокоп припускає, що могли б знову відновитися претензії на вплив Німеччини на Сході Європи. За такого політичного розкладу в Україні переплітатимуться інтереси Великої Британії, Росії, Німеччини, Польщі, а також Сполучених Штатів Америки.

Аналізуючи вищенаведену геополітичну ситуацію, М. Прокоп доходить висновку, що український народ перебуває в ситуації, коли жодна з держав ще відкрито не заявила про підтримку української державності, тому немає *конкретного зовнішньополітичного орієнтуру*.

М. Прокоп, дослідивши міжнародне становище України в кінці Другої світової війни та ставлення окремих країн до українського питання, робить такі висновки:

1. Всі окуповані на цей момент європейські народи та великі держави, за винятком Німеччини, СРСР та Польщі, зацікавлені в національно-визвольній боротьбі українського народу проти німецького та радянського імперіалізмів;
2. Головною перешкодою у визнанні національно-визвольної боротьби українського народу іншими державами є їхні союзні зобов'язання перед Німеччиною, а найголовніше – СРСР. Після того, як такі зобов'язання припиняться, зникнуть будь-які перешкоди для міжнародного визнання української державності з боку інших держав та народів;
3. Вирішальна роль у підготовці та проведенні революції окупованих народів в СРСР, яка приведе до розвалу Радянського Союзу та встановлення нового ладу на Сході Європи, належить Україні з огляду на її вирішальне геополітичне становище, високу революційну готовність та організовані збройні сили;
4. Подальший розвиток сучасних воєнно-політичних подій приведе до актуалізації українського питання в міжнародному середовищі. Але у всякому разі, незалежно від зовнішньополітичних обставин, власні революційні сили, зокрема збройні сили української нації, стануть «вирішальним чинником для здобуття незалежних позицій українців у міжнародних відносинах та відновлення української державності» [233, арк. 255–256].

Зазначимо, важко утриматися, щоби не висловити захоплення фаховістю та вичерпністю наукового аналізу статусу та можливостей українського питання в конкретній, надзвичайно складній і суперечливій міжнародно-політичній ситуації, здійсненого теоретиком української політичної думки націоналістичного спрямування М. Прокопом.

Отже, досліджуючи зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування (ідеологію українського націоналізму представляли дві організації – ОУН С. Бандери та ОУН А. Мельника) періоду Другої світової війни, виокремлюємо два періоди: перший – переддень і початок Другої світової війни, другий – радянсько-німецький період війни. Для першого періоду були характерними традиційні для міжвоєнної доби орієнтації на Німеччину та частково на Велику Британію як другого потенційного союзника серед великих держав. У другий період констатуємо трактування СРСР та Німеччини як загарбників та розчарування в проросійській позиції Великої Британії і США, що підштовхнуло ОУН С. Бандери ініціювати скликання Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії (листопад 1943 р.) та створення АБН.

У підсумку Другої світової війни Україна не змогла здобути незалежності – німецький окупант змінився на радянського. Світове співтовариство, на превеликий жаль, не було готове сприйняти належним чином та підтримати прагнення українців до побудови власної держави.

3.2. Погляд націоналістів на геополітичний потенціал України в зовнішньополітичній діяльності міжнародних масштабів у контексті становлення політичних реалій біполярного світу

Після закінчення Другої світової війни змінилося міжнародне геополітичне співвідношення сил і в Європі, і у світі загалом, що вимагало нових тактик боротьби для українського національно-визвольного руху, а саме організованого націоналізму, в рамках якого розвивалася українська політична думка націоналістичного спрямування. На українських землях німецька

окупаційна влада змінилася на радянську, яка тепер мала підтримку Заходу, зокрема США, як союзника СРСР по антигітлерівській коаліції. Західні союзники санкціонували, зокрема, входження Західної України до Радянського Союзу. На відміну від ситуації 1939–1940-х рр., коли радянська окупація здійснювалася на основі реалізації пакту Молотова-Ріббентропа, теперішню інкорпорацію українських етнічних територій Росією визнано міжнародне співтовариство. Таке становище надзвичайно ускладнило можливості національно-визвольної боротьби українського народу: воюючи з більшовицькою Росією, український національно-визвольний рух не міг тепер сподіватися не лише на матеріальну чи моральну підтримку Західного світу, але й навіть на визнання потенційного права українського народу на національне самовизначення.

На фоні такої безперспективності та ізоляції з боку європейських країн та США, ОУН С. Бандери та її Провідник рішуче відкидають пропозиції і поради припинити збройну боротьбу ОУН–УПА проти радянської Росії на українських землях і доєднатися до лояльної політики Заходу щодо СРСР. Провід ОУН С. Бандери змушений був констатувати, що після закінчення Другої світової війни, результатом якої стала поразка гітлерівської Німеччини, московський імперіалізм укріпився і тепер становив загрозу для всього повоєнного світу. Як зауважив С. Бандера, зміцнити свої геополітичні позиції на Сході Європи та окупувати нові країни Москві допомогли країни Заходу, які, побоюючись можливих домовленостей та подальшої співпраці між СРСР та Німеччиною, забули про головне: «що не лише поневолені народи, але й вони були кровно зацікавлені в знищенні обох» [27, с. 448].

Основною метою визвольних змагань українського народу і надалі залишалася незмінна позиція щодо повного унезалежнення від Росії через побудову Суверенної Соборної Української Держави. А отже, вся внутрішня та зовнішньополітична діяльність українського визвольного руху зводилася до пошуку союзників і серед незалежних держав, і серед визвольних рухів народів, окупованих радянською Росією, з метою спільної боротьби за послаблення та

розпад СРСР. М. Посівнич у своїй праці зазначає, що С. Бандера наголошував: продовжуватиметься «боротьба з Москвою, із большевизмом, і з кожною іншою формою її загарбницького імперіалізму, аж до повного визволення, поки московська нація не виречеться своїх намагань поневолювати Україну й інші народи та не погодиться жити з ними в мирних взаєминах, на засаді пошанування самостійності й всіх прав кожного народу» [223, с. 21].

Після детального аналізу міжнародної ситуації, яка склалася після завершення Другої світової війни та внутрішнього політичного становища на українських землях Провід ОУН С. Бандери видає Декларацію у зв'язку із закінченням Другої світової війни в Європі (1945 р.), в якій зазначено, що бездержавний народ у боротьбі за свою незалежність повинен мати союзників, але не «імперіалістичних опікунів», а будь-яка залежність визвольної боротьби від іншої держави є шкідливою для національно-визвольної справи. Провід ОУН наголошує, що спільне об'єднання окупованих народів у боротьбі проти Радянського Союзу є «єдиним реальним міжнародним чинником і союзником у визвольній боротьбі українського народу» [37, арк. 4].

Дещо пізніше, коли вже почали формуватися реалії біполярної системи міжнародних відносин, ОУН А. Мельника на своєму Третньому Великому Зборі Українських Націоналістів у серпні 1947 року ухвалила Резолюцію, в якій було зазначено, що світ поділений на два непримиренних блоки держав – Західний, який очолюють США, та Східний, яким керує СРСР. Своєю агресивною загарбницькою політикою, на думку авторів резолюції, Радянський Союз, намагаючись досягнути світової гегемонії, неминуче спровокує Третю світову війну. Європа, знесилена Другою світовою війною, перебуваючи між протиборчими блоками, намагається врятуватися від політичної та економічної кризи. У такій геополітичній ситуації повоєнного світу народи Східної Європи, які окуповані Радянським Союзом або перебувають під загрозою такої окупації, потребують створення великих державних об'єднань на протиположній більшовицькій агресії. Україна має всі перспективи для організації та участі в

«блоці держав чи союзі народів, розташованих між Балтикою і Чорним морем» [238, арк. 4].

Українська зовнішня політика, враховуючи факт того, що УРСР є однією із засновниць Організації об'єднаних націй (ООН), повинна активно домагатися визнання світовим співтовариством як доконаного факту відновлення незалежної України – національної держави, яка цілковито виходить з-під впливу Росії та безповоротно інтегрується в європейську політичну систему. Такої самої думки дотримувалася ОУН С. Бандери, провід якої у своїй Декларації у зв'язку із закінченням Другої світової війни в Європі (1945 р.) зазначає, що доконаним фактом залишається одностороннє визнання світовим співтовариством за Україною права на участь у міжнародному житті, яке затвердила конференція в Сан-Франциско 27 квітня 1945 року, на якій Україна стала однією з країн-засновниць ООН. Для українських націоналістів, зазначено в Декларації, залишається доконаним фактом, що Україна є визнаним суб'єктом міжнародних відносин, незважаючи на те, яку мету переслідував Радянський Союз, ініціювавши запрошення України на конференцію. Однак провід ОУН С. Бандери висловлював рішучий протест проти того, що український народ на конференції представляла делегація, сформована більшовицьким керівництвом. Українські націоналісти констатували: «якщо зовнішньо-політичний світ визнає демократичні принципи, то є найбільшим насильством над ними й самим українським народом докусати агентурну більшовицьку делегацію як єдиного представника нашого народу» [37, арк. 14].

ОУН С. Бандери у своїй Декларації зазначає, що війна, яка розпочалася у вересні 1939 року і тривала до травня 1945 року, була насправді протистоянням між Великою Британією та Німеччиною за сфери впливу над значною частиною світу. Великій Британії вдалося виграти це глобальне протистояння, але у повоєнному світі складаються політичні обставини, які ставлять під сумнів цю перемогу. Тому що в результаті Другої світової війни вслід за Німеччиною на європейському континенті з'явилася її азійська суперниця – більшовицька Росія, яка є ще більш підступною та небезпечною. Вона

позиціонує себе в міжнародному співтоваристві як переможниця над нацизмом, і її ідеологія знаходить щораз більше своїх прихильників у самій Великій Британії, що ставить перед останньою виклики незакінченої війни, яка переростає в початок Третьої європейської війни [37, арк. 5].

У суперництві з Німеччиною Велика Британія фактично протиставила німецькому тоталітаризмові свою демократію, яка покликала весь цивілізований світ стати до боротьби з гітлерівською Німеччиною. Що прикметно, саме задля перемоги тієї демократії над гітлеризмом Велика Британія та США всіма засобами допомогли відродитися більшовицькій Росії, яка є небезпечнішою та агресивнішою за Німеччину, оскільки хитро маскується ідеалами демократії. Тому перед англійцями тепер стоїть завдання послідовно та системно інтерпретувати саме поняття демократії, а «в дальшому – відбільшевізувати Європу, що означає збройно зударитися з СРСР» [37, арк. 5].

Безперечно, у Другій світовій війні Велика Британія та США захищали власні інтереси, збройно протиставляючись А. Гітлеру у творенні пан'європейської системи т. зв. «нової Європи» під гегемонією гітлерівської Німеччини. Але сьогодні генсек СРСР Й. Сталін нівелює впливи Великої Британії та США в окремих європейських країнах і насправді «готує створення європейського союзу радянських республік на чолі з Радянським Союзом». Підсумовуючи, автори Декларації ОУН С. Бандери зазначають, що після закінчення Другої світової війни багато важливих питань та політичних проблем на європейському континенті залишилися невирішеними. Провід ОУН С. Бандери із сумом та іронією зазначає: «великі ідеї стали крамничним товаром на світових базарах, а на засобах німецького терору і поневолення змінено лише вивіски. Це ще раз доказує, що людство прямує до нової війни, може, ще більш жорстокої, як досі» [37, арк. 6]. Тому українські націоналісти зацікавлені в черговому потенційному глобальному військовому протистоянні, оскільки воно надає черговий шанс окупованим Росією народам здобути незалежність.

Як і всі практики і теоретики українського націоналізму того часу, Я. Богдан визначає Росію головним ворогом української державности. На його переконання, українська нація й надалі повинна протистояти російській окупації і виборювати право на власну незалежну державу, адже всі прекрасно усвідомлюють, що «лише своя держава зможе вилікувати душу української людини і душу цілого народу від тих чиряків і гнилі, що їх прищеплює нам ворожа, російська неволя» [35, арк. 25]. Я. Богдан вважає, що єдиним порятунком для української нації від російської окупації є створення Української Самостійної Соборної Держави. Він виокремлює дві головні причини, які змушують український народ негайно відокремитися від Росії. Перша – це дії російського керівництва, яке веде постійну агресивну загарбницьку політику щодо інших держав і народів та жорстоко утискає власний, російський народ. Друга причина – поведінка самого російського народу, який піддається, без жодного спротиву, жорсткій тиранії з боку своїх володарів. Як висновок, Я. Богдан стверджує, що: «така вдача російського народу дозволяє його володарям робити його знаряддям до нападу на інші народи, до загарбування і поневолення інших народів та їх земель» [35, арк. 33]. І саме через таку жорстоку та агресивну поведінку російських керівників і через відповідну рабську вдачу самого російського народу, резюмує Я. Богдан, змушені постійно потерпати його найближчі сусіди. Отож український народ лише через побудову власної Української держави зможе врятуватися від російської агресії та експансії, бо тільки власна державність може «протиставити російській нищівній силі українську творчу силу – силу українського народу» [35, арк. 40].

С. Бандера та керована ним ОУН визначили свою зовнішньополітичну стратегію щодо можливої співпраці з країнами Заходу, які на той момент були союзниками СРСР. Така співпраця була можлива лише з тими державами, що поважали та визнавали беззастережне право української нації на побудову власної незалежної Української держави: «Щоб західні держави бачили виразно, що не може бути й мови про якийсь компроміс, і щоб вони мали до

вибору: або союз з визвольною боротьбою України й інших народів з нашого фронту, або самообманна ставка у їхній війні з Росією на російський народ... А хто таки впреться на якийсь союз з Росією, якою- небудь ціною, то нам з ним не по дорозі» [29, с. 226]. Виходячи з тогочасних зовнішньополітичних та геополітичних реалій, які вкотре склалися не на користь українського визвольного руху, ОУН С. Бандери зосереджує свій зовнішньополітичний вектор розвитку в боротьбі з СРСР на створенні та активному розвитку діяльності АБН, який мав стати головною рушійною силою знищення радянської системи. Завдяки своєму геополітичному становищу, на переконання С. Бандери, Україна є основою у формуванні Фронту поневолених Москвою народів, і ця обставина «накладає на Україну, на її національно-визвольну політику виключно великі і вирішальні для успіху боротьби фронту поневолених народів завдання» [30, с. 200].

16 квітня 1946 року в Німеччині відбулося організаційне оформлення АБН, який об'єднав національно-визвольні рухи та політичні організації народів Східної Європи, країн Балтії та Азії для спільної боротьби проти СРСР. АБН був покликаний згуртувати національно-визвольні рухи передусім народів СРСР та країн-сателітів Москви у Східній Європі. У Декларації АБН було наголошено, що «АБН є об'єднанням свободолюбивих народів для спільної боротьби з більшовизмом. Він охоплює геополітичний простір усієї підбільшовицької Європи та Азії, Фінляндію, естонців, латишів, литовців, білорусів, поляків, словаків, чехів, мадярів, сербів, хорватів, словенців, албанців, болгарів, румунів, українців, козаків Дону й інших козацьких земель, калмиків, північно-кавказьких народів, грузинів, вірменів, азербайджанців, туркестанців (туркмени, узбеки, таджики, казахи, киргизи, каракалпаки), народів т. зв. РСФСР, татарів, башкірів, монгольських та інших народів Сибіру та Далекого Сходу» [215, с. 31].

Послідовна реалізація зовнішньополітичної стратегії українського визвольного руху, яку розробили українські мислителі націоналістичного спрямування у 20–30-их рр. ХХ ст., як бачимо, відбувається і під час Другої

світової війни, і після її закінчення. Д. Мирон, Ю. Липа, З. Пеленський та М. Колодзінський наголошували на важливості налагодження зовнішньополітичних контактів з країнами Закавказзя та Прикаспію. Більше того, М. Колодзінський вважав, що Київ для реалізації зовнішньополітичного вектора розвитку та встановлення геополітичного домінування в регіоні Східної Європи повинен розробити загальну геополітичну стратегію, відповідну військову, політичну, економічну і навіть релігійну концепцію розвитку для цього геополітичного простору й суміжних з ним держав Азії [138, с. 30]. Д. Андрієвський, водночас, наголошував на ролі України як інтеграційного та мобілізаційного осередку для своїх природних сусідів на сході Європи у формуванні спільної політичної та оборонної стратегії стримування російської агресії.

У Меморандумі АБН, який було подано на Паризьку мирну конференцію в 1946 році, зазначено, що АБН є об'єднанням, що бореться за визволення окупованих народів СРСР та стає на захист тих народів, яким загрожує радянська окупація. У Меморандумі наголошено: «Розгром большевизму й розподіл СРСР на національні держави в етнографічних межах та відновлення національного суверенітету васальних держав СРСР – головна мета діяльності АБН. Це означає боротьбу за самостійність нині поневолених більшовицькою Москвою в СРСР – Естонії, Латвії, Литви, Білорусі, України, Дону, Північного Кавказу, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Туркестану, Сибіру й інших...» [185, с. 38]. Наголосимо, що, формулюючи ці положення Меморандуму, українські націоналісти, які, безперечно, відігравали головну роль в АБН, дотримувалися геополітичних настанов Ю. Липи, позаяк саме він наголошував на необхідності знищення Росії як наднаціонального імперського центру та утворення незалежних держав відповідно до їхнього національного та історичного змісту. ОУН С. Бандери також реалізовувала геополітичну стратегію розвитку Української держави в Середньо-Східній Європі, яку розробили в міжвоєнний період ХХ ст. теоретики українського націоналізму, зокрема Д. Андрієвський, Д. Мирон та М. Колодзінський. Вони наголошували на першочерговому праві

української нації організувати та впорядковувати новий геополітичний лад у Східній Європі на основі рівності та взаємної співпраці всіх національних незалежних держав. Власне, в цьому Меморандумі було запропоновано створити новий геополітичний лад у Середній і Східній Європі та «підрадянській Азії на основі принципів самовизначення народів та ідеї правдивої демократії і соціальної справедливості» [185, с. 38].

У своєму зверненні до країн-учасниць ООН та урядів нерадянських держав АБН наголошував, що більшовизм був духовним батьком фашизму і нацизму та всіх форм тоталітаризму і став фактично першопричиною Другої світової війни. Далі у зверненні йшлося про те, що народи-члени АБН не визнають над собою зверхності радянського режиму, який був встановлений за допомогою збройної сили, і подають країнам-членам ООН свої вимоги, які базуються на головних принципах Атлантичної Хартії, Хартії ООН та 12-ти пунктах президента США Гаррі Трумена, зокрема: «визнання суверенітету та рівноправності всіх поневолених СРСР народів на принципі повного національно-політичного самовизначення та державного відокремлення; повернення самостійності та незалежності національних держав у їхніх етнографічних межах, а також компенсація всіх збитків, заподіяних цим народам під час окупації більшовицьких, фашистських і нацистських загарбників» [185, с. 41]. Провід ОУН С. Бандери намагався використати всі наявні зовнішньополітичні можливості, щоб донести до світової спільноти інформацію про національно-визвольну боротьбу українського народу та інших народів СРСР і привернути їхню увагу до українського питання. Це було надзвичайно складне завдання, але навіть у такій зовнішній ізоляції АБН став вагомим зовнішньополітичним пропагандистським інструментом визвольних змагань окупованих Росією народів СРСР, передусім України, на міжнародній арені, чим завдавав чималих клопотів партійному керівництву Радянського Союзу.

Головним завданням українського визвольного руху, як і АБН, було знищення російської імперії та її розподіл на національні держави всіх без

винятку окупованих імперією народів. Водночас С. Бандера наголошував, що без національно-державного визволення України не може постати чи реально втриматись національно-державна суверенність Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Білорусії, націй і їх держав Кавказу і Туркестану (Азербайджан, Грузія, Вірменія, Козацька держава, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан) та інші, а суверенність Болгарії, Румунії, Угорщини, великою мірою Туреччини, Греції та інших, не кажучи про нації і держави, які знаходяться уздовж азійського кордону СРСР, перебуває під знаком питання [29, с. 199–200]. Саме в цьому, на думку С. Бандери, і полягає «органічність і невідкличність» політичної системи та ідей фронту поневолених націй для їхньої перемоги над московським імперіалізмом. Організація АБН базувала свою діяльність на основі повної та беззастережної поваги до суверенітету та невтручання у внутрішні справи кожного з її членів, а також відсутності будь-якої міждержавної дискримінації або й спроб зовнішньополітичного тиску на національні держави. Як аргумент такої беззастережності С. Бандера наводить той факт, що Україна задля успішного досягнення поставлених цілей перед організацією АБН «готова зректись гравітуючого до неї національного простору і населення Кубані в ім'я і для добра цілого великого простору, що створив би свою Козацьку федеральну державу, яка буде для України вірним, історично-традиційним, добрим сусідом» [29, с. 202–203].

Найважливішою передумовою успішної діяльності АБН С. Бандера вважав ухвалення фронтом поневолених націй єдиних об'єднувальних для спільної дії політичних ідей, єдиної стратегії національно-визвольної боротьби як найважливіших підстав для перемоги. Водночас основною небезпекою для окупованих народів Провідник ОУН вважав «затруєння його поодиноких учасників імперіалізмом супроти своїх, також поневолених, сусідів. Єдність і спаяність АБН ослаблює імперіалізм національно-визвольної політики поодиноких народів: імперіалізм польської політики супроти України, Білорусі, Литви, імперіалізм румунської політики супроти України і т.п., сліди чи прояви чого можна знайти і у відносинах між політикою інших поневолених народів,

які творять собою ті отвори у фронті, через які в середину, в запілля цього фронту, проникає ворог» [29, с. 200–201]. Важливим для єдності АБН С. Бандера вважав те, що кожен член організації Фронту поневолених націй самостійно вирішує свої внутрішньополітичні проблеми без жодного зовнішнього втручання або тиску з боку іншого члена організації: «Тому фронт поневолених націй, об'єднаний в АБН, не зв'язує своїх учасників і їм не накидає жодних проблем внутрішньо-національних відносин – релігійних, устроєвих, соціальних та інших. Ці проблеми кожна нація розв'язує так, як вона вважає для себе за найкраще» [29, с. 203].

Незмінним керівником АБН з 1946 року і аж до самої смерті був Я. Стецько, який вважав, що головне геополітичне та ідейне значення України в системі безпеки Європейського співтовариства визначено її одвічною боротьбою проти московської імперії. Україна водночас є гарантом прав і свобод усіх націй, які окуповані Росією або піддаються постійній агресії з боку Росії. Я. Стецько наголошував на повній протилежності – як політичній, так і світоглядній – між Москвою та Києвом. Отже, Київ – це символ цілком іншої ідеологічної, політичної, соціальної й релігійної системи вартостей, ніж Москва, яка брутальним способом намагається завоювати світ ідеями свого месіанства. У післявоєнний період Я. Стецько, як і ОУН С. Бандери, послідовно дотримувалися зовнішньополітичних орієнтирів щодо Росії, які розробили у своїх геополітичних візіях українські теоретики та ідеологи націоналістичного спрямування в міжвоєнний період ХХ ст., зокрема М. Колодзінський та Ю. Липа. Останній наголошував, що неможливо примирити між собою два непримиренні, різні цивілізаційні центри – Київ та Москву, і лише знищення Московської імперії може стати передумовою сильної України [163, с. 13]. Відтак, Я. Стецько також стверджує, що неможливо поєднати між собою два цілком протилежні світи з різними духовними та культурними цінностями: «Немає жодної можливості, щоб із тез національної, християнської України і з антитез антинаціональної, антихристиянської, гангстерської Московщини створити синтезу вартостей двох світів» [278, с. 46].

У 1948 році в Німеччині відбувся Другий Конгрес АБН, на якому було представлено аналіз усіх можливостей для подальшої боротьби з більшовицькою Росією. У Маніфесті Другого Конгресу АБН вказано, що порятунок усього світу полягає не лише в знищенні більшовицького тоталітаризму, а насамперед у знищенні «вогнища усіх нещасть Європи та Азії – російського імперіалізму». З огляду на це спільне об'єднання Європи на основі демократичних цінностей можливе лише шляхом розділення російської імперії на незалежні держави в їхніх етнографічних кордонах.

АБН у своєму Маніфесті звернувся до світового співтовариства з проханням підтримати національно-визвольні змагання окупованих Росією народів, бо тільки таким чином держави Заходу зможуть врятуватися від більшовицької експансії. Адже настав вирішальний момент, коли Захід повинен піти назустріч окупованим націям Східної Європи, і західні держави «повинні визнати їх повстанські армії, як такі, що перебувають у стані війни відповідно до Гаазької конвенції» [181, с. 119]. У Маніфесті зазначено, що АБН виступає адептом європейської єдності без протиставлення Східної Європи Західній, а ворогами Заходу є не народи Східної Європи, а російський імперіалізм. [181, с. 120–123]. АБН систематично проводив конференції та маніфестації в цілому світі, друкував та надсилав відозви до глав держав та політичних кіл Західної Європи, США та Великої Британії, щоб привернути увагу цивілізованого світу до проблем окупованих Росією національностей Радянського Союзу.

Незмінний очільник АБН Я. Стецько постійно апелював до країн Західної Європи, звинувачуючи останніх у тому, що вони відкинули історичні ідеали європейської культури й залишили свою інтегральну східну частину в зоні впливу Росії. Така політика призводила до постійної нестабільності на Європейському континенті, водночас сприяла зміцненню геополітичної важливості радянської Росії, що, відповідно, підривало безпеку цілої Європи. Як історичний приклад Я. Стецько наводив Полтавську битву: «На початку XVIII ст. Західна Європа не розуміла й не підтримала Карла XII і І. Мазепу, і своєю байдужістю спричинилася до поразки під Полтавою, що стала поразкою

не тільки Швеції та України, а й цілої Європи, та відкрила дикій Московщині шлях у вільний світ» [283, с. 64].

Також країнам Західної Європи не вистачило політичної волі та геополітичної далекоглядності, щоб підтримати Українську державу в 1917–1920-х рр. І як наслідок, виникла й зміцніла нова московська імперія у вигляді СРСР, яка протягом ХХ ст. тероризувала цілий світ. Я. Стецько наголошував, що західноєвропейським народам бракує сильної віри в себе, яка завжди була притаманна народам цього континенту, оскільки сила європейських ідей завжди проявлялася в їхній вірі у свою перевагу над іншими, у бойовій готовності захищати власні інтереси та культурні цінності. Позбувшись цих якостей, які були притаманні войовничому духу конкістадорів, європейська політика стала невпевненою у своїх силах. Із цього приводу Я. Стецько стверджував: «Тепер Західна Європа стала літеплюю, перестала горіти цими ідеями, перетворилась більше на мистецтво, ніж на науку» [283, с. 63]. Українське питання, на тверде переконання Я. Стецька, належить до категорії головних і завжди актуальних питань світової політики, однак в умовах загрози ядерної війни та реалій функціонування міжнародної системи кінця 1940-х рр., воно фактично зняте з порядку денного.

Намагаючись актуалізувати українське питання перед західними лідерами, Я. Стецько наголошував, що війна з СРСР неминуча, незалежно від того, прагне цього західний світ чи ні. Росія ставить перед собою завдання, щоб у результаті війни розширити свої сфери впливу на решту світу. У цьому контексті Я. Стецько наполягав на створенні спільного дієвого фронту окупованих Росією народів і країн Заходу. Він стверджував, що головним завданням української еміграції є залучення політичних кіл Заходу до справи визволення окупованих Росією народів, прекрасно при цьому розуміючи, що Захід не був зацікавлений у революційних геополітичних змінах на теренах Східної Європи, не був готовий змінювати наявний статус-кво. Проте це не означало, що український визвольний рух має скласти зброю, а, навпаки,

активною революційною боротьбою постійно привертати увагу світу до українського питання.

У своїй праці «Перспективи нашої боротьби» О. Горновий аналізує та моделює можливі ситуації для успішного завершення національно-визвольної революції українців і виділяє три чинники, які стануть вирішальними: власні сили; становище ворога; міжнародна ситуація. На міжнародне середовище окупований народ вирішального впливу немає. Адже міжнародна підтримка здебільшого може зводитися лише до виявів словесної підтримки, інколи може мати характер неофіційної підтримки. О. Горновий, як і М. Колодзінський не рекомендує зовсім відкидати зовнішньої допомоги, але в основному ставку треба робити на власні сили, адже «визволення само не прийде, за нього український народ мусить боротися», а під власними силами О. Горновий розуміє «національно високо свідомий і політично високо вироблений, готовий на найбільші жертви народ» [72, с. 90].

О. Горновий головними союзниками в боротьбі за визволення також вбачав окуповані Радянським Союзом народи Центральної, Південної і Східної Європи. Адже в результаті Другої світової війни СРСР окупував велику кількість країн і продовжує свою агресивну політику. Внаслідок цього світ уже остаточно поділився на два ворожі блоки: більшовицький і англо-американський. Тому О. Горновий, як і С. Бандера та Я. Стецько сподівається, що результатом цього протистояння стане неминуча війна, яка дасть українцям змогу визволитися з-під радянської окупації. Він наголошує, що в врешті-решт ми переможемо тому, що «суперечності між більшовицьким і англо-американським блоком неминуче доведуть до війни, а війна відкриє перед нами можливість для повного розгорнення боротьби, розширить коло наших союзників і полегшить нам остаточний удар» [73, с. 98].

Український визвольний рух очікував та передбачав початок Третьої світової війни між СРСР, з одної сторони, та Великою Британією і США, з другої. Українці сподівалися, що Велика Британія не зможе довго терпляче спостерігати за комунізацією Європи. У праці «СССР напередодні нової війни»

(1945 р.) невідомий автор аналізує протистояння між СРСР та Великою Британією поки що на дипломатичному рівні і робить висновки щодо майбутнього розвитку подій:

1. Війна між СРСР і Англією неминуха. Боротьба між ними вже існує і триватиме надалі, допоки одна із сторін не зазнає цілковитої поразки.
2. Слабшою стороною цього протистояння виглядає СРСР. Численні втрати в Другій світовій війні суттєво послабили військовий та економічний потенціал Радянського Союзу. Анексовані нові території під час війни вимагатимуть від СРСР залучення більшої кількості війська та спецслужб, що позначиться на його обороноздатності. В СРСР існує величезний борг перед США на суму 8 млрд. доларів США. Під час майбутньої війни Англія зможе своїм морським флотом заблокувати постачання необхідних для СРСР ресурсів із-за кордону, тому він змушений буде розраховувати лише на власні сили, а це для нього обернеться повною катастрофою. Величезні людські ресурси Англії, її економічна незалежність та врешті величезний авторитет у світовому співтоваристві значно збільшує її шанси на перемогу у війні з СРСР.
3. Запобігти англо-радянській війні не зможе ні ООН, ні США, оскільки в Статуті ООН передбачено можливість вето на ухвалення рішення одною із сторін збройного конфлікту. США також будуть зацікавлені у переможному закінченні цієї війни на користь Англії, щоб позбутися конкуренції з боку СРСР, а також це протистояння дасть змогу додаткового заробітку для Америки.

Для українського визвольного руху війна СРСР із будь-якою країною є вигідною, оскільки сприятиме виснаженню «більшовицького адміністративного апарату», що створить сприятливі умови для вибуху революції серед невдоволених радянських мас, даючи можливість українцям «досягнути своєї цілі – створити Українську Самостійну Соборну Державу» [259, арк. 131–132].

На переконання С. Бандери, питання Третьої світової війни автоматично постало з результату попередньої війни та з нового балансу сил у світі, оскільки Захід заради збереження сумнівного миру, нехтуючи не тільки інтересами окупованих Росією народів, але й власними, свідомо дозволив СРСР окупувати країни Східної та Центральної Європи. С. Бандера стверджував, що в політичних деклараціях західних урядів проявлявся все ж таки інтерес до окупованих Росією народів і навіть бажання допомогти їм, але «Західна прихильність ніколи не наблизилася (тим більше не переступила) до лінії загрози конфлікту з Москвою, воєнного, а навіть дипломатичного. А без конфлікту з більшовиками допомога поневоленим народам практично була неможлива» [27, с. 449]. На цей момент, на думку С. Бандери, життєві інтереси країн Заходу, як і інтереси окупованих Радянським Союзом народів, не вимагали цілковитого розгрому, а принаймні «погамування московсько-більшовицького загарбництва». А умови для цього були надзвичайно сприятливими, тому що збройні сили країн Заходу були в повній бойовій готовності, зі зброєю в руках були мільйони досвідчених вояків, тоді як радянська армія, незважаючи на свою чисельність, була до краю виснажена та позбавлена найнеобхідніших боєприпасів» [27, с. 448–449].

У своїй праці «Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу» П. Федун (Полтава) наголошує на тому, що аналіз міжнародної ситуації дає змогу робити припущення щодо можливості початку нової світової війни. Український народ повинен визначити своє власне позиціонування, окреслити завдання та виробити чіткий алгоритм дій на випадок її початку. При цьому теоретик української політичної думки націоналістичного спрямування стверджував, що український визвольний рух виступає проти будь-яких проявів імперіалізму та воєн як інструменту зовнішньої політики, будучи прихильником мирного співіснування всіх народів світу. Однак міжнародна ситуація змушує по-іншому розглядати це питання. Відносини у Східній і Південній Європі, а також у значній частині Азії, характеризуються жорстким пригнобленням народів, які там проживають, з

боку СРСР. Мир, який побудований на таких несправедливих позиціях, не є прийнятним для сорокамільйонного українського народу. Такий мир, на думку П. Федуна, узаконює окупацію України Росією. Тому практик і теоретик українського націоналізму рішуче заявляє, що «український народ не може бути за існуючий нині мир. Тому то український народ є проти існуючого сьогодні миру, як миру скрайнє несправедливого, як миру, який лише цілком розв'язує руки московсько-більшовицьким імперіалістам у їхній злочинній політиці гноблення і визиску України...» [307, с. 549].

П. Федун підкреслює, що радянський окупаційний режим для пригноблених народів нічим не відрізняється від режиму гітлерівської Німеччини, і повстання проти нього є настільки ж виправданим. П. Федун солідаризується з думкою багатьох інших теоретиків та практиків українського націоналізму в переконанні, що український спротив з геополітичних міркувань має стратегічне значення для визвольних починань інших народів Східної і Південної Європи та Азії.

Як зазначає П. Федун, «український народ, на жаль, не має до вибору між щастям миру та нещастям війни. Український народ може лише вибирати між страхіттям московсько-більшовицької неволі в умовах миру або страхіттям війни.... Український народ не є проти цієї війни, бо він на неї чекає» [307, с. 552]. Проте П. Федун досить обережно розглядає і потенційно негативні наслідки ймовірної Третьої світової війни. Адже американський та англійський політикум досить неприхильно ставляться до питання державної незалежності окремих націй. Як зазначає теоретик українського націоналізму, більшість американських політиків виступають проти поділу світу на низку дрібних незалежних держав і досить активно критикують 14 пунктів президента В. Вільсона, виголошених у 1917 році щодо принципів національного самовизначення всіх народів, називаючи їх «трагічною помилкою американського президента» [307, с. 555]. Без підтримки Великої Британії та США українцям доведеться розраховувати в цій боротьбі лише на власні сили. Головним завданням для українського визвольного руху в цій ситуації

П. Федун вважає «не дати зробити з себе сліпе знаряддя будь-якої імперіалістичної політики конкуруючих блоків, мати і зберегти свій власний незалежний погляд на теперішні міжнародні відносини, і продовжувати активну боротьбу за збереження та подальшу розбудову своїх власних визвольних сил на своїх рідних землях як єдиної надійної гарантії нашої перемоги в нашій визвольній боротьбі» [307, с. 557].

Отож оцінка місця українського питання в системі міжнародних відносин початку формування епохи «біполярності», здійснена теоретиком українського організованого націоналізму П. Федуном, характеризується науковою виваженістю, прагматизмом та реалістичністю. У його поглядах проступає розуміння національного інтересу та зовнішньополітичної стратегії. П. Федун в традиціях української політичної думки націоналістичного спрямування виразно акцентує увагу на суб'єктності України (українського національно-визвольного руху) в міжнародному політичному процесі.

Варто зазначити, що все ж таки, незважаючи на песимістичні настрої провідних діячів українського визвольного руху щодо ставлення країн Заходу до українського питання, сподівання на допомогу теж мали певні підстави. Пovoєнний уклад світу виразно поділився на два ворожі непримиренні блоки держав – англо-саксонський та російсько-більшовицький. Вирішальну роль у першому блоці держав відігравали США (Велика Британія посідала друге місце), а в другому – СРСР. Обидва блоки гуртували навколо себе низку інших держав, які були більшою чи меншою мірою зацікавлені в перемозі однієї із сторін або ж які були під загрозою агресії з боку держав протиборчого блоку.

У Постановах Конференції Проводу ОУН С. Бандери на українських землях, що відбулася в червні 1946 року, зокрема в розділі 1 «До міжнародного становища», було визначено основні складники наростаючого конфлікту між двома блоками, очолюваними наддержавами, що мали місце в трьох геополітичних напрямках:

- у північному басейні Тихого океану, на межі перетину політичних та економічних впливів США та СРСР, а саме в Китаї, Кореї та Японії;

- на Близькому та Середньому Сході, на межі перетину політичних та економічних впливів СРСР та Великої Британії, а саме в Туреччині, Ірані (вихід в Середземне море), на Балканах, в Сирії, Лівані, Палестині, Єгипті і т.д.;
- у Західній та Середній Європі, де переплітаються впливи всіх трьох наддержав, а саме в Німеччині, Італії, Франції, Австрії, Югославії, Чехословаччині, Польщі і т.д. [226, арк. 94]

Усі вищенаведені складники геополітичного протистояння між ворожими блоками держав спонукали думати про неминучість збройного зіткнення між ними. А це, у свою чергу, може знову актуалізувати українське питання, створивши реальні можливості для українського національно-визвольного руху.

С. Бандера, як і Я. Стецько скептично ставилися до намірів Заходу втягуватися в серйозний військовий конфлікт з СРСР: «Навіть тоді, коли західні держави будуть втягнені совами у воєнний конфлікт, вони намагатимуться обмежити його до найменших розмірів. Це стосується не тільки до територіального засягу й гостроти, а так само й до наміченого висліді війни. Західні держави будуть найперше намагатися кожний воєнний конфлікт закінчити компромісом із Москвою, якщо він буде можливий, без надто дошкульних утрат» [27, с. 464].

Обидва очільники національно-визвольного руху – С. Бандера та Я. Стецько – виклали свій аналіз та бачення ставлення Заходу до питання революційної боротьби окупованих Росією народів на Сході Європи. У своїй статті під назвою «Питання атомової війни й визвольна революція» С. Бандера характеризує кілька різних поглядів західних політичних кіл щодо ставлення до питання визвольної війни окупованих СРСР народів, які не лише не сприяють, а, навпаки, перешкоджають координації дій між представниками пригноблених Радянським Союзом народів і країнами Заходу в стримуванні експансії московського імперіалізму. По-перше, керуючись бажанням уникнути війни, деякі західні кола дивляться на визвольну боротьбу окупованих Радянським

Союзом народів як на фактор, що зв'язує більшовикам руки та стримує їх від початку великої війни. З огляду на це Захід почуватиметься в безпеці від більшовицької агресії, коли між визвольним рухом і більшовиками постійно існуватиме такий собі своєрідний стан рівноваги. По-друге, інші бажають успіху визвольній війні, яку ведуть окуповані СРСР народи, оскільки перемога останніх над більшовизмом назавжди усуне найбільшу небезпеку для Заходу. Але таку боротьбу пригноблені народи повинні вести власними силами й жертвами, а Захід обмежиться тільки словесною підтримкою, не долучаючись до активної боротьби. По-третє, є ще й такі, які однозначно негативно ставляться до протибільшовицької боротьби та пов'язаних з нею питань війни, оскільки вони вважають, що будь-які революційні процеси в середині СРСР можуть спровокувати його на воєнні дії супроти інших держав. Насамкінець, останні вважають, що «революційна боротьба поневолених народів вимагає від західних держав надати їм необхідну активну допомогу, а це призведе до війни з Москвою. А цього вони найбільше бояться» [27, с. 471–472].

Я. Стецько постійно задавався запитанням, чому Західні політичні кола вперто й непорушно продовжують підтримувати радянську Росію, а не можуть або не хочуть побачити справжню сутність російського агресора, повністю ігноруючи прагнення народів СРСР до незалежності й свободи. І одразу ж Я. Стецько намагається дати пояснення такому стану речей: «Це зумовлено різними причинами. Отих прихильників неподільної Росії можна загальною поділити на такі категорії:

1. Платні агенти ССРСР і російських емігрантів, бо в цьому випадку всі росіяни йдуть рука в руку.

2. Безсовісні комерсанти, які міркують, що їм вигідніше торгувати з одною великою державою, ніж з кількома малими.

3. Звихнені інтелектуалісти, запаморочені російським містицизмом, російською літературою, балетом тощо.

4. Ті, що їм імпонують блиск царського двору або багатство комуністичної еліти.

5. Наївні люди, що захоплюються «потьомкінськими селами...».

6. Короткозорі політики, які за власними користями недобачають російської дійсності» [21, с. 86–87].

Схожої думки дотримувався і С. Бандера, який зазначав, що позиція страху перед війною із СРСР та бажання уникнути її за всяку ціну весь час паралізує політику країн Заходу щодо московсько-більшовицького імперіалізму і має домінуючий вплив у політичному середовищі західного світу. Водночас, на глибоке переконання С. Бандери, саме співпраця між окупованими Росією народами та західними державами є однозначно взаємовигідною в контексті розвалу СРСР, а отже, реалізації планів національного визволення для одних та ліквідації постійної зовнішньополітичної загрози для інших, «тому спільна боротьба поневолених Москвою народів і ще вільних, але вже загрожених большевицькою агресією держав є однаково необхідною як для одних, так і для інших. Відхилитися від неї, покладаючись на те, що весь її тягар винесе другий партнер спільної долі – шкідливо й невідповідально не тільки супроти спільної справи, але теж і супроти власної долі» [27, с. 473–474].

У тезах для IV В.З.У.Н. «Про перспективи укладу світових сил та українська міжнародна акція», які підготувала ОУН А. Мельника у 1955 році, зазначено, що небезпека ядерної зброї, яка загрожує знищенням людства, є надзвичайно важливим чинником, який формує політику взаємовідносин між СРСР та США. Саме, смертельна небезпека ядерної зброї змусила американців, і в першу чергу насамперед Президента США Дуайта Ейзенхауера, заговорити про «співіснування двох систем, двох таборів» [213, арк. 16]. Але якщо перед загрозою застосування зброї масового знищення обидва супротивники відмовляються від тотальної війни, то вони не відмовляються від застосування тактичної ядерної зброї для вирішення регіональних конфліктів.

П. Федун, у свою чергу, наводить приклад неспроможності міжнародних організацій, передусім ООН, виконувати свої основоположні завдання, зокрема, сприяти реалізації прав та свобод народів. Адже член-засновник цієї організації – СРСР – окупував країни та народи Східної та Південної Європи,

Кавказу й Азії, ліквідувавши там демократичні свободи. А саму ООН керівництво Радянського Союзу намагається використати як інструмент своєї імперіалістичної політики. Що стосується позиції українського визвольного руху щодо цього питання, то український народ виступає за якнайширшу й найтіснішу співпрацю з усіма акторами міжнародної політики. Однак Україна ніколи не змириться з фактом окупації Радянським Союзом українських територій, не визнає його і буде вести боротьбу всіма можливими засобами за цілковите визволення. І допоки ООН буде погоджуватися з фактом окупації України Радянським Союзом, доти український народ не буде мати цілковитої довіри до інституцій цієї організації. Тільки коли «український народ здобуде свою самостійну національну державу, він буде йти в авангарді боротьби за найширше співробітництво між усіма народами світу» [305, арк. 29].

У Декларації Проводу ОУН С. Бандери у зв'язку із закінченням Другої світової війни в Європі наголошено, що створення ООН не вирішує в позитивному напрямі питання життєвих інтересів народів світу, оскільки самі базові основи, на яких здійснює свою діяльність організація, по своїй суті є недосконалими. Фактичне керівництво організацією здійснюється трьома великими державами, констатовано в Декларації, що порушує права та інтереси малих народів. Тому провід ОУН «ні на хвилину не сумнівається, що ця організація ролі, яку вона собі декларативно ставить, не сповнить» [37, арк. 6].

П. Федун («Полтава») одночасно критикує позиції країн-переможниць, які, на його думку, у своїх програмних деклараціях порівняно навіть із відомими 14-ма пунктами В. Вільсона, який чітко і недвозначно виголосив принцип самовизначення народів як головний принцип упорядкування світу після Першої світової війни, тепер виглядають нічим іншим, як кроком назад. Так, зокрема, в Статуті ООН проголошено підтримку міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх стосунків між націями на основі поваги принципу рівноправності та самовизначення народів. Як зазначає П. Федун, «першочерговою метою організації ставиться підтримування міжнародного миру, маючи на увазі весь той політичний уклад світу, який заіснував після

розгрому т.зв. держав осі і їх сателітів» [305, арк. 30]. Далі П. Федун наголошує на тому, що говорити в 1945 році про повагу до принципу рівноправності і самовизначення народів – це фактично погоджуватися з наявним станом речей, який склався після перемоги над гітлерівською Німеччиною, після чого народи майже всієї Південної і Східної Європи, а частково також і Середньої Європи опинилися під окупацією СРСР, який є найбільшим супротивником права на самовизначення окупованих ним народів.

Екстраполюючи ситуацію на сучасність, зазначимо, що сьогодні Україна, як і століття тому, стикнулася зі схожою проблемою – неспроможністю структур ООН гарантувати права своїх членів, їхній суверенітет і територіальну цілісність. Адже постійний член Ради Безпеки ООН – Росія – порушила всі основоположні принципи організації, поширюючи військову агресію і тероризм, погрожуючи всьому цивілізованому світу ядерною війною. Ця ситуація вкотре підкреслює актуальність думок та рівень аналітики представників українського націоналістичного руху.

Визвольна революція може лише тоді стримати більшовицьку агресію, коли країни Заходу повністю підтримають її всіма силами, трактуючи її як спільну боротьбу. Для цього необхідно, наголошує С. Бандера, щоб «наша зовнішня акція розбуджувала серед усіх вільних народів усвідомлення більшовицької загрози» [27, с. 476]. Спільний антибільшовицький фронт з державними націями дав би найкращий результат для визвольних змагань окупованих народів, хоча тогочасна політика країн Заходу не сприяла здійсненню цього плану.

Водночас С. Бандера передбачав і такий розвиток подій, коли держави, які воюватимуть з СРСР, не будуть зацікавлені в перемозі революційних рухів народів, окупованих Росією. У такому разі національно-визвольні рухи змушені будуть самостійно організовувати боротьбу, а війну трактувати як «принагідний, сприятливий міжнародний фактор». У всякому разі, як наголошує С. Бандера, «необхідно рішуче відкидати думки про пасивне вичікування на остаточний підсумок війни з надією, що перемога західного

блоку принесе нам автоматичне визволення. Без самостійної активної боротьби жодна війна, за сучасного міжнародного укладу сил, не принесла б нам визволення» [27, с. 464].

Сучасні події російсько-української війни підтвердили слушність думок С. Бандери. Адже Збройні сили України своєю самовідданою боротьбою фактично змусили більшість країн цивілізованого світу зайняти більш рішучу позицію щодо збройної та політичної підтримки України в її боротьбі з російською агресією.

Варто зауважити, що вже тоді С. Бандера передбачив небезпеку використання Росією елементів так званої гібридної війни та локальних військових конфліктів з метою продовжити зовнішньополітичну агресію, якщо інші засоби не є успішними. Метою такої діяльності є анексія та окупація територій сусідніх народів: «Більшовики можуть, у супереч власним твердженням і західній думці, вважати, що війна в сучасній ситуації формою й розмірами не мусить перетворитися на ядерну світову війну, а утримана в певних межах буде далі успішним засобом їхньої експансії. Приймаючи таку засаду, Москва може знову розпочати серію обмежених конфліктів, щоб ними проламлювати опір там, де інші засоби не дають успіху, та поступово поширювати своє панування над іншими народами» [27, с. 460]. Щоб не спровокувати військової реакції Заходу, Радянський Союз, на переконання С. Бандери, у використанні військових конфліктів буде застосовувати тактику непрямого втручання: «Москва офіційно не ангажується у війну, нею спровоковану, а тільки веде її посередньо, руками своїх сателітів чи т. зв. «добровольців». А безпосередня участь СРСР у війні буде висвітлюватися з погляду нібито «гуманних» мотивів збройної інтервенції» [27, с. 461]. Така тактика, на думку С. Бандери, відповідає стратегії ступеневої імперіалістичної експансії Радянського Союзу, а в її застосуванні він має багато можливостей. СРСР може розраховувати і на те, що країни Заходу, уникаючи можливої світової ядерної війни, погодяться піти на поступки в локальних військових конфліктах, які матимуть для них другорядне значення. Отож СРСР може

сподіватися, що країни Заходу не вступатимуть у конфлікт, щоб не провокувати ядерної війни. Тому зовнішньополітична діяльність ОУН має бути спрямована на розкриття і висвітлення більшовицьких планів, щоб «розкрити перед народами забріханість московсько-совєтської політики й пропаганди, яка «захист миру» використовує у формі обманних закликів» [27, с. 466].

Отже, ще в середині 1950-их рр. ХХ ст. С. Бандера розкрив підступну військову тактику, якою російська імперія послуговується і на початку ХХІ ст., анексуючи території незалежних держав. У той час країни Заходу, як і передбачав провідник ОУН, мовчки спостерігають, висловлюючи чергові занепокоєння у формі політичних заяв, намагаючись не спровокувати ядерного удару Росією. Така політика поступок фактично призвела до широкомасштабної війни в центрі Європи. І лише українська армія своїм професіоналізмом та самовідданістю змушує позбуватися страху лідерів європейських держав. Вкотре переконуємося у подальшій запотребованості вивчення теоретичної спадщини С. Бандери, використовуючи її для формування сучасної військово-політичної стратегії розвитку Української держави.

Однак, незважаючи на такі песимістичні висновки провідників національно-визвольних змагань щодо розвитку міжнародної ситуації, АБН наполегливо продовжував інформаційно-пропагандистську політику, спрямовану на привернення уваги та залучення на свій бік країн Заходу. У 1951 році АБН оприлюднив Заклик до вільних народів світу, в якому, зокрема, наголошено, що «Небезпечною ілюзією є вірити в можливість примирення вільного світу з Москвою» [110, с. 206]. Представники окупованих народів закликали західні уряди не сприймати СРСР як політичну й національну цілісність. У документі простежуємо чітку геополітичну стратегію, розроблену теоретиками українського націоналізму 20–30-их рр. ХХ ст., щодо розподілу московської імперії на національні держави. У зверненні акцентовано: «Російська держава мусить бути повернута до своїх етнографічних меж! Естонія, Латвія, Україна, Білорусь, Козакія, Туркестан, Північний Кавказ,

Грузія, Азербайджан, Вірменія, Ідель-Урал і Сибір – повинні стати вільні й знов мати свої самостійні національні держави в своїх етнографічних кордонах» [110, с. 207].

У березні 1954 року в Мюнхені відбувся Третій Конгрес АБН, який знову звернувся із закликом щодо необхідності протистояння радянській агресії, спрямованій на країни західного світу. Відповідно, реакція Заходу, на переконання українських націоналістів, повинна розпочатися з невідкладної політичної та військової координації дій з національно-визвольними рухами в середині СРСР [111, с. 288].

Окреме звернення керівництво АБН у 1955 р., напередодні Женевської конференції Чотирьох, скерувало Президентові США Д. Ейзенгаверу. У цьому документі було звернено увагу на невиконання Атлантичної хартії, що проголошувала право кожного народу на національне самовизначення. Також було зазначено, що співіснування з СРСР можливе лише на засадах дотримання Атлантичної хартії Об'єднаних Націй та за умови припинення Росією загарбницької політики на чужих територіях і формування державного утворення в межах власних етнографічних кордонів. Закінчувалось звернення до Президента США таким закликом: «Ми сподіваємося, що Ваша Ексценція виконає надії поневоленого світу, через що єдино були теж гарантовані всьому людству справжній мир і правдива безпека» [124, с. 321].

Я. Стецько називав США найбільшою потугою світу, яка з'явилася внаслідок двох світових воєн, але яка ніколи не підтримувала національно-визвольного руху українців та інших окупованих Росією націй. Як зазначає з цього приводу О. Баган: «Це продовжувалося аж до 1990-го року, коли президент США Джордж Буш (старший) закликав Україну не відділятися від СРСР» [19, с. 348]. На думку практика й теоретика українського націоналізму, США дотримувалися політики власних інтересів, і завдання українського національно-визвольного руху полягає в необхідності переконати американське керівництво в тому, що інтерес Америки тісно переплетений із захистом окупованих народів. Упродовж багатьох років Я. Стецько апелював до США,

наголошуючи на їхній відповідальності за долю всього вільного світу. Зокрема, Я. Стецько стверджував: «Національні повстання в Україні та в інших поневолених Москвою країнах – це одночасно розв’язка загрозової ситуації в районах Середземного моря, Індійського і Тихого океанів. Тільки тоді, як відновиться самостійна Українська держава і постануть незалежні держави народів Кавказу і Туркестану, зникне тиск Москви в цьому географічному районі» [279, с. 399].

У газеті «Наші вісті» (серпень 1946 р.) розміщено статтю під назвою «Як зрозуміти США?», в якій невідомий автор піддає критиці політику США щодо СРСР. У ній, зокрема, розміщено коментарі колишнього посла США в Радянському Союзі Вільяма Буллита, який також критикує уряди США та Великої Британії за не виправдані політичні поступки перед радянською Росією. Експосол вважає, що подальша політика поступок Радянському Союзу не принесе миру, а навпаки – призведе до війни. В. Булліт глибоко переконаний, що немає іншого способу стримувати агресивну завойовницьку політику СРСР, як «тільки суворий шлях настирливо і постійно тримати його перед лицем переважаючої сили» [320, арк. 54].

Разом з тим Я. Стецько наголошував, що протистояння між США та СРСР у вигляді гонки озброєнь є вигідним для української визвольної справи, оскільки воно послаблює економічні сили Радянського Союзу. Водночас він закликав країни Західної Європи не демобілізувати спільний фронт своєю роллю посередника між СРСР і США, а готуватися до вироблення спільної глобальної стратегії. Найбільше роль таких посередників, на думку Я. Стецька, відіграють Франція й Німеччина. Також Я. Стецько звертався до країн Західної Європи із закликом організувати повномасштабну інформаційну політику серед громадян своїх країн, зокрема серед молоді, щодо факту існування багатонаціональної імперії, а не монолітної держави СРСР. Західні засоби масової інформації повинні інформувати світову спільноту, зокрема населення своїх країн, про всі «жахіття московського більшовизму», про концтабори,

геноцид, русифікацію, адже людству загрожує «батько нацизму – російський більшовизм» [280, с. 458].

Отже, у перші повоєнні роки, коли СРСР і країни Заходу за інерцією антигітлерівської коаліції зберігали союзницькі відносини, український національно-визвольний рух не мав жодних союзників серед великих держав. За цих обставин ОУН С. Бандери зосереджує свої зовнішньополітичні зусилля у боротьбі з СРСР на створенні (квітень 1946 р.) та розвитку діяльності АБН.

Із розгортанням холодної війни і становленням реалій біполярного світу виникали певні надії на потенційний конфлікт між США та СРСР, який знову актуалізує українське питання, однак основною залишалася ставка на власні сили та активізацію діяльності в рамках АБН.

У вже згадуваних тезах доповідей ОУН А. Мельника, які представники цієї організації готували до нарад IV В.З.У.Н. (1955 р.), «Про перспективи укладу світових сил українська міжнародна акція» подано аналіз українського питання в міжнародних відносинах повоєнного періоду, ставлення провідних країн світу до проблеми відновлення української державності й перспективи на найближчі роки. Невідомий автор тез висловлює думку, що ставлення міжнародної спільноти до України не є одноставним, а тим більше активним. Українським питанням цікавляться США, опосередковано воно зацікавлює Італію, частково ним цікавиться Англія, і найменше зацікавлення воно викликає у Франції. Ставлення Німеччини до українського питання на цей момент є невизначеним [213, арк. 18].

Як зазначає автор тез, політичні кола США виглядають розгубленими в питанні визволення окупованих народів СРСР і не знають, у який напрям скеровувати свою зовнішню політику щодо народів Радянського Союзу. Намагаючись балансувати між політикою послаблення СРСР та бажанням якось підтримати окуповані ним народи, США несвідомо завдають шкоди Україні. Загалом політика Президента Дуайта Девіда Ейзенхауера є аналогічною політиці «стримування» Президента Гаррі С. Трумена. Можливо, згодом США зможуть ефективно поєднати методи політики «стримування» з

методами «визволення». Однак, автор тез все ж таки переконаний, що США не перестануть вести політику психологічного тиску на Радянський Союз, а державні органи не перестануть цікавитися Україною, як територією найбільш вороже налаштованою до радянської окупаційної влади [213, арк. 19].

На думку автора тез, Велика Британія віддала свої сфери впливу на теренах Східної Європи американцям, проте її позицію в ставленні до окремих геополітичних питань у цьому регіоні буде обов'язково враховано. Велика Британія буде виступати проти відокремлення західних українських територій від України так само, як вона виступала проти приєднання західноукраїнських земель до Польщі після Першої світової війни. Але чи буде Велика Британія підтримувати відокремлення України від Росії – то суперечливе питання, хоча цілком не виключене. Італія, як і Туреччина, повністю підтримуватимуть незалежність України, щоб послабити Росію та мати надійного партнера в регіоні Середземного моря. Щодо Франції, то вона не є і найближчим часом не стане серйозним та впливовим актором у регіоні Східної Європи. Автор тез наголошує, що чи не найважливішим і вирішальним чинником у вирішенні українського питання в Європі буде Німеччина, коли вона здобуде незалежність. Її поділ на схід і захід між союзниками в Другій світовій війні робить з неї постійного супротивника СРСР, що дає надію українцям на те, що німецька антибільшовицька політика «не дасть закостеніти сучасному територіально-політичному «статусові»» [213, арк. 19].

Однак, міркує автор тез, невідомо, в якому напрямку буде формуватися німецька зовнішня політика: чи шукатиме порозуміння з Росією (Бісмарківська політика), чи проводитиме експансивну політику щодо СРСР (гітлерівська політика), чи тяжітиме до утвердження самостійної України та співпраці з нею. Але автор тез зазначає, що русофільство на цьому етапі є провідною течією в німецькій політиці, а також існує можливість та небезпека порозуміння з поляками за рахунок України. Тому треба враховувати всі вище перелічені потенційні небезпеки і бути готовими до них, тому що Німеччина незабаром стане головною силою в Європі [213, арк. 19].

Автор тез робить висновок, що таке співвідношення сил у міжнародних відносинах та вищезгадані позиції великих держав частково сприяють національно-визвольній справі України, а частково шкодять, підтримуючи позиції Росії. Тому українська зовнішня політика повинна враховувати загальну ситуацію в світовій політиці, але при цьому бути зосередженою в основному на ситуацію в Україні. Зовнішньополітична орієнтація України має бути гнучкою, здатною швидко та ефективно реагувати на міжнародні виклики, а не зацикленою на одну тактику ведення зовнішньої політики.

Безперечно, США вважають головним і найважливішим опонентом СРСР у міжнародних відносинах, а тому, українці повинні сконцентрувати свою головну увагу в зовнішній політиці на них. Важливо знайти можливості впливати на урядові та політичні кола США. Також необхідно укріпити українські впливи на Велику Британію, Італію, Туреччину. Що стосується Франції, то основне завдання української зовнішньої політики – змусити її посісти нейтральну позицію до українського питання. Найважливішим завданням для української зовнішньої політики буде відвернути Німеччину від русофільської політики, яка є згубною для України. У підсумку автор тез наголошує, що головним завданням ОУН «є творити власними силами чи на спілку з іншими революційними організаціями, насамперед націоналістичними, такі факти та ситуації, що активізували б українську справу на міжнародному форумі» [213, арк. 21].

У Резолюції, схваленій Четвертим Великим Збором Українських Націоналістів під керівництвом А. Мельника, було визначено основні засади зовнішньої політики повоєнного періоду, зокрема було наголошено, що українська міжнародна політика має докласти максимум зусиль, щоб протидіяти радянським акціям, покликаним відволікти увагу демократичного світу від українського питання. Американська політика щодо окупованих народів СРСР визначає право цих народів на самовизначення, але не підтримує їх самостійності в майбутньому. Таку позицію «невизначености» використовує російська еміграція в співпраці з певними американськими приватними колами,

щоб гальмувати розвиток української визвольної політики. У Резолюції наголошено, що українська міжнародна політика має робити наголос на членстві України в ООН та підкреслювати, що «упорядкування міжнародних відносин й осягнення справжнього замирення у світі не є можливі без визволення поневолених народів, а головне без відновлення суверенності України» [239, арк. 29].

У Резолюції зазначено, що окуповані Росією народи повинні об'єднуватися для спільної боротьби та створювати спільний політично-революційний фронт. А українська міжнародна політика має стати координаційним центром створення регіональних блоків Східної Європи за участі України з подальшою їхньою інтеграцією в більші міждержавні об'єднання [239, арк. 29].

Висновки до розділу

У реаліях воєнного протистояння між СРСР і Німеччиною ідеологія українського націоналізму була представлена двома організаціями – ОУН С. Бандери та ОУН А. Мельника. Попри різне бачення методів боротьби за Українську державу та її міжнародний статус (повноцінність суб'єктності), програмні документи обох організацій (у розрізі зовнішньополітичних орієнтацій) ґрунтувалися на попередніх здобутках української політичної думки націоналістичного спрямування. Трактування СРСР та Німеччини як загарбників та розчарування в проросійській позиції Великої Британії і США підштовхнуло ОУН С. Бандери ініціювати скликання Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії та початку роботи зі створення АБН.

Виходячи з реалій повоєнного світу, які вкотре склалися не на користь українського визвольного руху, ОУН С. Бандери зосереджує свій зовнішньополітичний вектор розвитку в боротьбі з СРСР на організаційному становленні (1946 р.) й активному розвитку діяльності АБН як головного стратегічного елемента в знищенні московсько-більшовицької системи.

С. Бандера та Я. Стецько постійно наголошували на особливому геополітичному значенні незалежної Української держави як гаранта безпеки в Центральній і Східній Європі, що здатен повністю перебудувати міжнародне співвідношення сил, послідовно дотримуючись геополітичних візій українських мислителів націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст.

У своїх працях того періоду С. Бандера та Я. Стецько небезпідставно критикували політичних та державних діячів Заходу, які своєю лояльною політикою щодо СРСР посприяли окупації Росією країн Східної Європи, що коштувало величезних жертв окупованим країнам.

У геополітичних реаліях становлення біполярної системи міжнародних відносин розвиток потенційно сприятливих зовнішньополітичних обставин для українського визвольного руху С. Бандера та Я. Стецько розглядали в контексті загострення суперечностей між Заходом і Радянським Союзом та розв'язання Третьої світової війни між ними, а також максимальної активізації та об'єднання окупованих СРСР народів. Чи не найважливішим інструментом зовнішньополітичної боротьби українського визвольного руху проти Росії була все ж таки діяльність Антибільшовицького блоку народів, куди входили народи СРСР та країн Центрально-Східної Європи, нових сателітів Москви.

Українська політична думка націоналістичного спрямування в період Другої світової війни та в повоєнний період, окрім документів організованого націоналізму, висунула плеяду блискучих теоретиків, зокрема П. Федуна (Полтаву), Ю. Моряка, М. Прокопа, О. Горнового, Я. Богдана. Залежно від швидкоплинної динаміки змін міжнародної ситуації перелічені вище теоретики націоналізму намагалися витворити зовнішньополітичні орієнтири українського державотворення в рамках тої чи тої моделі розвитку міжнародної системи. Зокрема, Ю. Моряк у праці «Одним фронтом назустріч майбутньому» представив зовнішньополітичні орієнтири українського державотворення на початку німецько-радянської війни, М. Прокоп («Політична доповідь») – на завершальному етапі Другої світової війни, П. Федун (Полтава) («Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу») – у повоєнний період

становленням реалій біполярного світу. Оцінку потенційного ставлення до українського питання великих держав подав невідомий автор тез ОУН А. Мельника у 1955 р.

Геополітичні візії представників української політичної думки націоналістичного спрямування зберігають свою актуальність і запотребованість на сучасному етапі розвитку української зовнішньополітичної стратегії, зокрема їхнє значення актуалізується на фоні нинішнього воєнного протистояння між Росією та Україною.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи теоретичні положення проведеного дослідження, констатуємо такі найважливіші результати дисертаційної роботи.

1. Проаналізовано стан наукової розробки проблеми та джерельно-історіографічну базу дослідження, внаслідок чого джерельну базу та історіографію залежно від походження поділено на такі *групи*: 1) архівні матеріали: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР), Архів ОУН; 2) опубліковані архіви: збірник німецьких архівних матеріалів у 4-ох томах за редакцією Володимира Косика; 3) опубліковані документи ОУН; 4) матеріали суспільно-політичного життя; 5) періодична преса міжвоєнного періоду, воєнного та повоєнного періоду; 6) документи особистого походження: мемуари, спогади державних та політичних діячів; 7) праці ідеологів українського націоналізму; 8) публіцистика й політичні твори; 9) довідкові матеріали в енциклопедіях, енциклопедичних словниках, довідниках; 10) аналітичні праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Для аналізу джерел було використано *проблемно-тематичний* принцип, під час аналізу історіографії – *проблемно-хронологічний*. З'ясовано, що комплексного та цілісного дослідження цієї проблематики досі не було.

2. Констатовано, що еволюцію *української політичної думки*, яка в міжвоєнний період ХХ ст. була представлена фактично всіма (із національною специфікою) ідеологічними напрямками, з кінця ХІХ ст. до початку Другої світової війни можна подати таким чином: «*народництво – націонал-державництво (можна трактувати як ліберальний націоналізм) – націоналізм*»; *консерватизм* посідав дещо окрему позицію.

Визначено, що український націоналізм належав до східного, культурницького, *етнічного* типу (на відміну від західного, політичного різновиду за класифікацією Г. Кона), що, зрештою, було характерним для всіх поневолених народів Східної Європи, які боролися за національну державність. Констатовано, що «чинний» націоналізм міжвоєнного періоду ХХ ст. можна вважати українським різновидом інтегрального націоналізму (за класифікацією типів націоналізму П. Альтера), поширеного в європейській політичній думці та практиці відповідного історичного періоду. Водночас існували й відмінності між українським та європейським націоналізмом цього періоду, що стосуються, передусім, *зовнішньополітичної* сфери. Адже мета українського націоналізму – здобути незалежність України та, відповідно, відшукати оптимальні зовнішньополітичні орієнтири державотворення, а не збудувати «світову імперію».

З'ясовано, що порівняння ідеології українського та європейського націоналізму у сфері зовнішньої політики може бути коректним лише в аспекті поглядів теоретиків українського націоналізму на потенційні зовнішньополітичні пріоритети України вже як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Претензії, хоча й помірні, теоретиків української політичної думки націоналістичного спрямування Д. Донцова, Д. Мирона, Д. Андрієвського, З. Пеленського, М. Колодзінського, Ю. Липи, М. Прокопа, П. Федуна (Полтави) на лідерство Української держави в регіоні Середньо-Східної Європи та вагому її роль у світовій політиці загалом можна вважати як результат впливу на українську політичну думку інтегрального націоналізму, поширеного в європейській політичній думці та практиці цього періоду, а також і, можливо, більшою мірою, намаганням представників української політичної думки націоналістичного спрямування наділити Українську державу активною зовнішньою політикою, що є природнім для будь-якого міжнародного актора.

Отже, український націоналізм (або ж «чинний» націоналізм) можна розглядати як специфічний феномен, що став наслідком еволюції національної

політичної думки й адаптацією її до світових політичних реалій та ідеологічних впливів міжвоєнного періоду ХХ ст.

3. Досліджено зовнішньополітичні пріоритети української політичної думки націоналістичного спрямування в міжвоєнний період ХХ ст. в розрізі «СРСР–Польща». Констатовано, що українські теоретики та ідеологи націоналістичного спрямування *Д. Донцов, Ю. Луна, Д. Андрієвський, М. Клодзінський, Д. Мирон, З. Пеленський* у своїх працях відводять Україні центральне місце в системі безпеки на східних кордонах Європейського континенту та роль противаги агресивній політиці Росії. Обґрунтовано, що геополітичному інтересу України, на думку перелічених вище теоретиків та ідеологів українського націоналізму, відповідатиме розподіл Росії та виникнення на етнічно неросійських територіях Російської імперії низки незалежних держав відповідно до їхнього національного й історичного змісту. У визначенні місця України в системі безпеки регіону Середньо-Східної Європи теоретики українського націоналізму важливе місце відводили *українсько-польським* взаєминам. Проте в поглядах на це питання не було єдності. *Д. Донцов* розглядав Україну та Польщу як союзників у спільній безпековій місії на сході Європи, а *Д. Андрієвський* та *М. Клодзінський* – як конкурентів, чи то й супротивників. Зовнішньополітичні орієнтири Організації українських націоналістів (ОУН), як і Степана Бандери особисто, однозначно позиціонували і Польщу, і СРСР як окупантів, не вважали їх навіть ситуативними союзниками.

З'ясовано, що теоретики та ідеологи українського націоналізму визначали головний вектор розвитку Української держави – цілковитий інтеграційний курс у напрямі Європейського співтовариства, при цьому *Д. Донцов, М. Колодзінський, Д. Мирон* та *Д. Андрієвський* були адептами зовнішньополітичного вектора розвитку України «*Схід–Захід*», а *Ю. Луна* – «*Північ–Південь*».

4. Проаналізовано вектори та напрями зовнішньополітичних орієнтацій української політичної думки націоналістичного спрямування в 1920–1930-х рр.

в розрізі широкого діапазону міжнародної політики. Виявлено їхню відповідність сучасній політичній ситуації. Зокрема, *Дмитро Андрієвський* основним історичним та геополітичним призначенням України визначив роль надійного *посередника* в політичних, економічних та культурних взаємовідносинах між *Сходом та Заходом*, інтеграційного та мобілізаційного осередку для своїх природніх сусідів у регіоні *Центрально-Східної Європи* у формуванні спільної політичної та оборонної стратегії для стримування російської агресії. Для реалізації цього геополітичного завдання, на переконання теоретиків українського націоналізму, Україна має здійснювати активну зовнішньополітичну діяльність у напрямі від *Балтики до Кавказу і Балкан*, розвиваючи концепцію *Балтійсько-Чорноморського порозуміння*. Серед країн чорноморського простору головним стратегічним союзником України (передусім проти Росії) було визначено *Туреччину*, також потенційно найближчим союзником вважали східнобалканську державу *Болгарію*. Як країну-симпатика українського питання сприймали *Чехословаччину*. Встановлено позицію представників української політичної думки націоналістичного спрямування (насамперед *З. Пеленського, Д. Мирона, Ю. Липи*) щодо важливості налагодження тісних дипломатичних зв'язків України з країнами *Кавказу та Закавказзя* як самостійними суб'єктами міжнародних відносин. Відповідно, добросусідські, взаємовигідні стосунки між Україною та *Білоруссю* мають стати гарантією українських кордонів на півночі.

Констатовано, що українські теоретики та ідеологи націоналістичного спрямування виокремлювали такі напрями зовнішньополітичних орієнтирів державотворення (або ж головні геополітичні орієнтири України): кавказький, або каспійсько-кавказький (*З. Пеленський, М. Клодзінський, Д. Мирон, Ю. Липа*); балтійський, або балтійсько-білоруський (*З. Пеленський, Д. Мирон, частково Ю. Липа та Д. Андрієвський*); балканський (*З. Пеленський, Д. Андрієвський, Д. Мирон, Ю. Липа*). На каспійсько-кавказькому напрямі головним супротивником визначали Росію, на балканському – Польщу, на балтійсько-білоруському – і Росію, і Польщу.

Оцінці позиції великих держав – головних суб'єктів Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин – у контексті потенційної підтримки незалежності України приділяють увагу *З. Пеленський, Д. Донцов, Д. Андрієвський*, а також *ОУН* у своїх зовнішньополітичних орієнтирах. Так, на балканському та балтійсько-білоруському напрямках зовнішньополітичних орієнтацій державотворення, окрім регіональних держав, мали бути залучені Німеччина та Італія, на каспійсько-кавказькому напрямку – Велика Британія, а опосередковано Японія і США.

5. Констатовано, що під час дослідження зовнішньополітичних орієнтирів державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування (ідеологію українського націоналізму представляли дві організації – *ОУН С. Бандери* та *ОУН А. Мельника*, а також ціла плеяда теоретиків українського організованого націоналізму – *Ю. Моряк, О. Горновий, Я. Богдан, М. Прокон, П. Федун*) періоду Другої світової війни варто виокремлювати два періоди: перший – переддень і початок Другої світової війни, другий – радянсько-німецький період війни. Для першого періоду були характерними традиційні для міжвоєнної доби орієнтації на Німеччину та частково на Велику Британію як другого потенційного союзника серед великих держав. У другий період трактування СРСР та Німеччини як загарбників та розчарування в проросійській позиції Великобританії і США підштовхнуло *ОУН С. Бандери* ініціювати скликання Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії (листопад 1943 р.) та початок роботи зі створення Антибільшовицького блоку народів (АБН).

Досліджено, що, попри різне бачення методів боротьби за Українську державу та її міжнародний статус (повноцінність суб'єктності), програмні документи *ОУН С. Бандери, ОУН А. Мельника та резолюції АБН* (у розрізі зовнішньополітичних орієнтацій) ґрунтувалися на попередніх здобутках української політичної думки націоналістичного спрямування. Зокрема, з'ясовано, що в меморандумах *ОУН А. Мельника та ОУН С. Бандери* мали подальший розвиток такі ідеї мислителів міжвоєнного періоду ХХ ст.: 3.

Пеленського щодо необхідності відсторонення Росії від економічних джерел каспійсько-кавказького простору як умови уникнення постійної агресії на українські території з боку Росії; *Д. Мирона* щодо геополітичної пріоритетності утворення самостійних кавказьких держав, які б перебували в постійній зовнішньополітичній сфері впливу української дипломатії; *Д. Донцова* (меморандум ОУН С. Бандери, заяви-звернення АБН) щодо буферного статусу України між Росією та Європою і важливості українського питання, від вирішення якого залежить перемога європейського або російського принципів на континенті; *М. Клодзінського* (Меморандум ОУН С. Бандери) щодо першості та безпекової місії України в надважливому для неї геополітичному просторі Східної і Центральної Європи; *Ю. Липи* (Меморандум ОУН С. Бандери) щодо перспектив роздроблення Росії і появи на її території низки незалежних держав; *Д. Андрієвського* (меморандум ОУН С. Бандери, заяви-звернення АБН) щодо місця України як надійного посередника в політичних, економічних та культурних взаєминах між Сходом і Заходом, інтеграційного та мобілізаційного осередку для своїх природних сусідів на сході Європи у формуванні спільної політичної та оборонної стратегії для стримування російської агресії.

Розкрито змодельовані *Ю. Моряком, М. Прокопом та П. Федуним (Полтавою)* варіанти розвитку міжнародної ситуації, відповідно, на початковому, завершальному етапах Другої світової війни та початку формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин у контексті пошуку оптимальних орієнтирів державотворення України в таких площинах: СРСР і Німеччина, США і Велика Британія, окуповані країни Західної Європи, окуповані країни Центрально-Східної Європи, нейтральні країни – Фінляндія і Туреччина, окуповані народи СРСР.

6. Досліджено погляд націоналістів на геополітичний потенціал України в поствоєнний період та в контексті становлення політичних реалій біполярного світу. Констатовано, що лідери націоналістичного руху *С. Бандера та Я. Стецько* розглядали українське питання в контексті загострення суперечностей між Заходом і Радянським Союзом та розв'язання Третьої

світової війни між ними, а також максимальної активізації та об'єднання окупованих Росією народів (народів СРСР та значною мірою «сателізованої» Росією Східної Європи). Співзвучними із вище зазначеним були також погляди представників націоналістичного напрямку української політичної думки П. Федуна, О. Горнового, Я. Богдана. Чи не найважливішим інструментом зовнішньополітичної боротьби українського визвольного руху проти СРСР було визначено все-таки діяльність АБН, організаційне оформлення якого відбулося у квітні 1946 р.

З'ясовано, що С. Бандера і Я. Стецько високо оцінювали національно-визвольний потенціал народів СРСР, наголошуючи на важливості факту національно-державного визволення України як чинника докорінної зміни геополітичної ситуації у світі та умови здобуття суверенітету *Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Білорусії, держав Кавказу і Туркестану (Азербайджан, Грузія, Вірменія, Козацька держава, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан)*; водночас, на думку мислителів, без незалежної України суверенність *Болгарії, Румунії, Угорщини*, великою мірою *Туреччини, Греції* та інших, а особливо націй і держав, які розташовані вздовж азійського кордону СРСР, є сумнівною.

Оцінюючи зовнішньополітичні концепції представників української політичної думки націоналістичного спрямування 1920–1950-х рр. з позиції сучасних напрацювань політичної науки, нинішнього рівня розвитку української національної ідеї та сьогоднішніх особливостей функціонування системи міжнародних відносин, можемо констатувати таке: 1) Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. стало не лише тріумфом української національної ідеї, але й успіхом геополітичних концепцій практиків, теоретиків та ідеологів українського націоналізму. Адже поява нового суб'єкта міжнародних відносин – України – зафіксувала, по суті, розпад Російської імперії (СРСР), унеможливила її контроль над регіоном Центрально-Східної Європи, більше того, створила нові геополітичні реалії на глобальному рівні. Усе вище перелічене можна оцінювати як реалізацію на практиці зовнішньополітичних орієнтирів державотворення представників української

політичної думки націоналістичного спрямування та, водночас, відновленням ідеології українського націоналізму (більшою мірою в ліберальній формі) наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. 2) Вибір європейського шляху розвитку, євроатлантичні устремління України в поєднанні з російською агресією проти нашої держави черговий раз продемонстрували слушність зовнішньополітичних доктрин українського націоналізму щодо геополітичної значимості України та важливості її геополітичного вибору і в регіональному, і в континентальному, і в глобальному вимірах.

На основі аналізу зовнішньополітичних концепцій української політичної думки націоналістичного спрямування 1920-х–1950-х років ми виробили такі рекомендації щодо реалізації зовнішньополітичного курсу України на сучасному етапі: 1) максимально активізувати українсько-польську співпрацю на умовах стратегічного партнерства; 2) усіляко посилювати присутність України в регіоні Центрально-Східної Європи, зокрема через співпрацю з міжнародним об'єднанням «Тримор'я»; 3) посилювати співпрацю з країнами Балтії, зокрема з Литвою в межах об'єднання «Люблінський трикутник»; 4) зміцнювати співробітництво з країнами Південного Кавказу – і на двосторонньому рівні, і на рівні міжнародних об'єднань, зокрема ГУАМ; 5) посилювати двосторонню співпрацю з Туреччиною; 6) максимально прискорювати здійснення курсу європейської та євроатлантичної інтеграції; 7) здійснювати пошук ефективних геополітичних схем протидії російській агресії з урахуванням трансформаційних процесів міжнародної системи; 8) максимально залучити до врегулювання російсько-українського воєнного конфлікту США та Великобританію; 9) активізувати роботу над створенням Чорноморського Союзу та виробити спільну стратегію економічного й політичного розвитку чорноморського регіону та спільну оборонну стратегію з країнами цього геополітичного простору для стримування російської агресії в Чорному морі; 10) розробляти різноманітні стратегії інтеграційних об'єднань Балто-Чорноморського простору з активною присутністю, а за можливістю, лідерською участю в них України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 29-те квітня – Свято українського моря, «Інформатор» Ч. 2(6) (квітень 1945) // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 50. Арк. 1-2.
2. 3 листа М. Антоновича своїй родині про наслідки приєднання Карпатської України до Угорщини та можливість розв'язання українського питання у випадку німецько-польської війни // Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 9-10.
3. Альтер П. Звільнення від залежності і пригноблення: до типології націоналізму // Націоналізм: Антологія / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. К: Смолоскип, 2010. С.555-573
4. Альтер П. Націоналізм: проблема визначення // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 85–88.
5. Альянс европейских национальных движений // Академик. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwici/1726466> (Дата звернення: 10.06.2022).
6. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму: пер. з англ. Київ: Критика, 2001. 271 с.
7. Андрієвський Д. Вічний мир // Розбудова Нації. 1928. Ч. 2. С. 49–54.
8. Андрієвський Д. Політика націоналізму (Зовнішньо-державницькі змагання) // Розбудова Нації. 1930. Ч. 9–10. С. 220–228.
9. Андрієвський Д. Розбудова Нації // Український націоналізм: антологія / упоряд. В. Рог. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2010. Т. 1. С. 71–88.
10. Андрієвський Д. Союз з Польщею? // Розбудова Нації. 1931. Ч. 7–8. С. 162–166.
11. Андрієвський Д. Україна у світовій політиці (Початок) // Розбудова Нації. 1928. Ч. 9. С. 313–319.
12. Андрієвський Д. Україна у світовій політиці (Закінчення) // Розбудова Нації. 1928. Ч. 10–11. С. 378–382.
13. Андрієвський Д. Українська державність чи польський віз... // Розбудова Нації. 1931. Ч. 5–6. С. 117–127.

14. Андрієвський Д. Українська справа на міжнародній шахівниці // Розбудова Нації. 1931. Ч. 11–12. С. 257–265.

15. Баган О. Актуальність державницьких націоналістичних концепцій у творчості Дмитра Мирона // Бандерівські читання: матеріали третіх Бандерівських читань / упоряд. Т. Бойко, Ю. Сиротюк. Київ; Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. С. 151–167.

16. Баган О. Геополітична стратегія українського націоналізму в міжвоєнну добу // Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні та історіософські аспекти (вибрані статті, есеї, виступи). Львів: ЛА «Піраміда», 2016. С. 286–306.

17. Баган О. Геополітичні візії в теоріях класичного українського націоналізму і сучасність // Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні та історіософські аспекти (вибрані статті, есеї, виступи). Львів: ЛА «Піраміда», 2016. С. 307–321.

18. Баган О. Геополітичні концепції Дмитра Донцова і посилення українського націоналізму на початку ХХ століття // Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні та історіософські аспекти (вибрані статті, есеї, виступи). Львів: ЛА «Піраміда», 2016. С. 322–342.

19. Баган О. Геополітичні погляди Ярослава Стецька // Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні та історіософські аспекти (вибрані статті, есеї, виступи). Львів: ЛА «Піраміда», 2016. С. 343–361.

20. Баган О. Ідеологічні стратегії Юрія Липи // Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні та історіософські аспекти (вибрані статті, есеї, виступи). Львів: ЛА «Піраміда», 2016. С. 332–342.

21. Баган О. Ідея і чин Ярослава Стецька. Публіцистичний нарис. Київ: МБФ ім. Я. Стецька; ДІ «Студіум», 2008. 164 с.

22. Баган О. Криза Міжмор'я? Або геополітичні роздоріжжя Середньо-Східної Європи // Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів / упоряд. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ; Львів: «Астролябія», 2018. С. 210–221.

23. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Дрогобич: Відродження, 1994. 193 с.
24. Баган О. Створити Середню Європу! // Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні та історіософські аспекти (вибрані статті, есеї, виступи). Львів: ЛА «Піраміда», 2016. С. 218–221.
25. Баган О. Українська Понтида. Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.
26. Бандера С. Командир – провідник (Слідами сл. пам. Романа Шухевича) // Перспективи української революції: зб. тв. / упоряд. С. Ленкавський. Мюнхен: Вид. Організації Українських Націоналістів, 1978. С. 292–310.
27. Бандера С. Питання атомової війни і визвольна революція // Перспективи української революції: зб. тв. / упоряд. С. Ленкавський. Мюнхен: Вид. Організації Українських Націоналістів, 1978. С. 445–477.
28. Бандера С. Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном. [Б.м.] (на чужині): Вид. Пресового Бюро ЗЧ ОУН, 1948. 69 с.
29. Бандера С. Третя світова війна і визвольна боротьба // Перспективи української революції: зб. тв. / упоряд. С. Ленкавський. Мюнхен: Вид. Організації Українських Націоналістів, 1978. С. 207–238.
30. Бандера С. Фронт поневолених націй // Перспективи української революції: зб. тв. / упоряд. С. Ленкавський. Мюнхен: Вид. Організації Українських Націоналістів, 1978. С. 197–206.
31. Барановська Н. Військово-політична тактика і стратегія ОУН у 1939–1941 рр. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: «Держава та армія». 2014. № 809. С. 122–127.
32. Бедрій А. АБН – міжнародна концепція і формація ОУН (у 50-річчя заснування) // Гомін України. Альманах. Торонто, 1996. Ч. 79. С. 68–89.
33. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її геостратегічні імперативи. Харків: Вид-во «Ранок»: «Фабула», 2018. 288 с.

34. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті. Київ: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 102 с.
35. Богдан Я. Чому ми за Українську Самостійну Соборну Державу (1951) // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 7. Т. 6. Арк. 1-40
36. Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (Травень 1941) // ОУН в світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: зб. док. [Б. м.]: Вид. Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 48–57.
37. Брошура «Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі» (1945 р.) // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 14. Арк. 3-18
38. Брубейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі: пер. з англ. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
39. В'ятрович В. Основні принципи зовнішньої політики ОУН // Український визвольний рух: наук. зб. / за ред. В. Мороз. Дрогобич: Коло, 2004. Зб. 3: До 75-ліття Організації українських націоналістів. С. 16–29.
40. В'ятрович В. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. Т. 1: Війна під час війни. 1942–1945. 792 с.
41. В'ятрович В. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. Т. 2: Війна після війни. 1945–1947. 576 с.
42. Василевич Ю. В. Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. 2012. Вип. 166. Т. 178. С. 8–11.
43. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму // Розбудова Нації. 1928. Ч. 2. С. 33–42.

44. Вассиян Ю. Одиниця й суспільність (суспільно-філософські нариси). Торонто: Золоті ворота, 1957. 90 с.
45. Вассиян Ю. Суспільно-філософські нариси. Чикаго: Бібліотека «Самостійної України», 1958. 92 с.
46. Вассиян Ю. Твори: Степовий сфінкс (суспільно-філософські нариси). Торонто: «Євшан-Зілля», 1972. 287 с.
47. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: «Каменярь», 2006. 335 с.
48. Вдовичин І. Політичні ідеї Юрія Липи в умовах цивілізаційних викликів // Дев'яті Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 11–12 трав. 2018 р.) / упоряд. С. В. Кучеренко. Полтава: ПУЕТ, 2018. С. 7–12.
49. Вдовичин І. Свобода особи в правій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.): монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 512 с.
50. Вдовичин І. Свобода особи і демократія у державотворчій концепції М. Сціборського // Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–2008 рр.): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 2–24 трав. 2008 р.) / за ред. д.е.н. проф. Л. Я. Янковської. Львів: ЛУБП, 2008. С. 33–37.
51. Вдовичин І. Юрій Липа про геополітичні виклики // Десяті Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 24–25 верес. 2020 р.) / за ред. С. Кучеренко. Івано-Франківськ: ІФНМУ. С. 181–185.
52. Вировий М. Україна і Росія / Ідея і Чин. 1943. Ч. 3 // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 50. Арк. 1-30
53. Витяг з протоколу засідання Проводу Українських Націоналістів з дня 30 серпня 1928 року // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1–6.
54. Відозва до пригноблених народів Сходу. Ідея і Чин №1 (1942) // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 20. Арк. 6-7.
55. Відповідь ОУН-Бандери на вимогу німців відкликати проголошення державності 30 червня 1941 р. // Україна у Другій світовій війні у документах:

зб. нім. архів. матеріалів / упоряд. В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 1997. Т. 1. С. 213–217.

56. Гаврилів І. Акт 30 червня 1941 року – історичний етап відновлення української державності // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: «Держава та армія». 2001. № 431. С. 76–83.

57. Гаврилів І. Воєнна доктрина ОУН напередодні та на початку Другої світової війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22. С. 80–96.

58. Гаврилів І. Проблема української державності на тлі геополітичних змін у Європі напередодні та на початку Другої світової війни // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: «Держава та армія». 2005. № 541. С. 137–143.

59. Гай-Нижник П. Зовнішньополітичні аспекти національно-визвольної боротьби і геостратегічне місце Української держави в концепції ОУН(б) // Україна дипломатична. 2021. Вип. XXII. С. 51–70.

60. Гай-Нижник П. Ставлення вищого керівництва німецького Райху до Акту проголошення відновлення Української Держави у 1941 р. й військово-політична тактика Проводу ОУН(р) у 1941–1943 рр. // Гілея: наук. вісник. 2016. Вип. 110. №7. С. 71–81.

61. Гатчінсон Дж. Культурний і політичний націоналізм // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 499–506.

62. Геллнер Е. Нації та націоналізм // Націоналізм: Антологія. Київ: Смолоскип, 2006. С. 156–169.

63. Геллнер Е. Нації та націоналізм. Київ: Таксон, 2003. 300 с.

64. Гетьманчук М. Боротьба карпатської України за незалежність в контексті радянсько-польських відносин (1938 – березень 1939 рр.) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: «Держава та армія». 2003. № 474. С. 46–55.

65. Гетьманчук М. Між Москвою і Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. 432 с.

66. Гетьманчук М. ОУН і політика Польщі в українському питанні перед Другою світовою війною (1935 – серпень 1939 рр.) // Військово-науковий вісник Військового інституту при Національному університеті «Львівська політехніка». 2003. Вип. 5. С. 57–71.

67. Гетьманчук М. Ризький договір 1921 р. і розв'язання проблеми спадщини Кременецького ліцею в радянсько-польських відносинах 1921-1926 років // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія : збірник наукових праць. 2019. Вип. 24. С. 229-237.

68. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. Львів: Світ, 1998. 428 с.

69. Гитлер А. Моя боротьба: пер. с нем. Харьков: ООО Свитовид, 2003. 704 с.

70. Горновий О. Наше становище до російського народу (1948) // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 46. Арк. 1-7

71. Горновий О. Перспективи нашої боротьби // Ідея і чин: повна зб. тв. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. С. 75-88

72. Горновий О. Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили українського народу? // Ідея і чин: повна зб. тв. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. С. 89-94.

73. Горновий О. Чому ми переможемо? // Ідея і чин: повна зб. тв. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. С. 95-98.

74. Горновий О. Як розуміти концепцію власних сил у національно-визвольній боротьбі ОУН // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 372. Т. 11. Арк. 364-386.

75. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. 176 с.

76. Грінфелд Л. Типи націоналізму // Націоналізм: Антологія. Київ: Смолоскип, 2006. С. 525–536.
77. Грушевський М. Орієнтація чорноморська // На порозі Нової України. Гадки і мрії. Київ: Друкарня Акц. Т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. С. 16–19.
78. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання», 1991. 240 с.
79. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна. Відень: Союз Визволення України, 1917. 21 с.
80. Губський С. Ідеї націоналізму та державності в творчій спадщині Юліана Вассіяна (До 125-річчя з дня народження) // Українознавство. 2019. № 2. С. 109–122.
81. Демчишак Р. Держава у політологічній спадщині Станіслава Дністрянського // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: «Філософія. Соціологія. Політологія». 2015. № 1 (23). С. 47–54.
82. Демчишак Р. Зовнішня політика держави в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2014. Вип. 26. С. 15–20.
83. Демчишак Р. Ідеологічні засади типологізації політичних режимів у політологічній спадщині Миколи Сціборського // Гілея: наук. вісник. 2014. Вип. 83. С. 408–412.
84. Демчишак Р. Розподіл влади як центральний принцип функціонування системи державного управління в українській політичній думці націонал-демократичного спрямування (Західна Україна та середовище міграції у міжвоєнний період ХХ ст. // Гілея: наук. вісник. 2015. Вип. 103 (12). С. 339–344.
85. Демчишак Р. Східний вектор зовнішньої політики Польщі: ідеологічні підвалини та особливості реалізації на сучасному етапі // Гілея: наук. вісник. 2018. Вип. 137. С. 401–406.

86. Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів // Український тижневик «Воля». 1920. Ч. 10–11. Т. 3. С. 387–392.
87. Дністрянський С. Нова держава. Відень; Прага; Львів: Вид-во «Українського скитальця», 1923. 29 с.
88. До Райхсаусенміністра П. Ф. Рібентропа в Берліні // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 1
89. До Райхсфірера С-С-ів Гімлера в Берліні // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 2
90. Донесення про діяльність і ситуацію № 8 Айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР (За період з 1.12 по 31.12.1941) // Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. архів. матеріалів (1941–1942) / упоряд. В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. Т. 2. С. 75–76.
91. Донцов Д. Дух нашої давнини. Мюнхен; Монреаль: [б. в.], 1951. 341 с.
92. Донцов Д. Міжнародне положення України і Росія // Вибрані твори: у 10 т. / упор. О. Баган. Дрогобич; Львів: ВФ «Відродження», 2011. Т. 1: Політична аналітика (1912–1918). С. 90–103.
93. Донцов Д. Націоналізм. Лондон: Українська видавнича спілка в Лондоні, 1966. 363 с.
94. Донцов Д. Підстави нашої політики. Нью-Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1957. 211 с.
95. Донцов Д. Правда прадідів великих. Філадельфія: Вид. Головної ради Організації Оборони Чотирьох Свобід України, 1952. 97 с.
96. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання // Вибрані твори: у 10 т. / упор. О. Баган. Дрогобич; Львів: ВФ «Відродження», 2011. Т. 1: Політична аналітика (1912–1918). С. 21–37.
97. Донцов Д. Українська державна думка і Європа // Вибрані твори: у 10 т. / упор. О. Баган. Дрогобич; Львів: ВФ «Відродження», 2011. Т. 1: Політична аналітика (1912–1918). С. 104–140.

98. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Львів: Галицька видавн. спілка, 1997. Ч. II. 384 с.
99. Еріксен Т. Етнічність, раса, клас і нація // Націоналізм: Антологія. Київ: Смолоскип, 2006. С. 236–243.
100. Єндик Р. Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму. Мюнхен: Укр. вид-во, 1955. 176 с.
101. З Акту проголошення відновлення Української Держави (30 червня 1941 р.) // ОУН в світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: зб. док. [Б. м.]: Вид. Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 57–58.
102. Заїкін В. Перша спроба систематичного викладу української історіографії // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1926. Т. 144–145. С. 225–238.
103. Заїкін В., Заїкіна А. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній. Львів: Перша Союзна друкарня, 1937. 19 с.
104. Зайцев О. Воєнна доктрина Михайла Колодзінського // Україна модерна. 2014. № 20. С. 245–256.
105. Зайцев О. Доктрина Дмитра Донцова та її вплив на націоналістичний рух 1920-1940-х років // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2013. Вип. 24. С. 17–35.
106. Зайцев О. Ідеологія і політична стратегія ОУН до 1939 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22. С. 46–65.
107. Зайцев О. Концепція інтегрального націоналізму в історіографії українського націоналістичного руху міжвоєнної доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2013. Вип. 23. С. 441–452.
108. Зайцев О. Ставлення ОУН до спроб українсько-польського порозуміння (1929–1934) // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2012. Вип. 5. С. 57–70.

109. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм 1920-ті – 1930-ті роки: Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. 483 с.

110. Заклик до вільних народів світу // АБН в світлі Постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956: зб. док. Мюнхен: Вид. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. С. 206–208.

111. Заклик до Західного світу // АБН в світлі Постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956: зб. док. Мюнхен: Вид. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. С. 286–289.

112. Звернення А. Мельника до українського населення та членів націоналістичних організацій (1 січня 1942 р.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 14-15

113. Звернення голови Проводу ОУН А. Мельника до українського громадянства і членів націоналістичних організацій у зв'язку з подіями в Карпатській країні (Березень 1939 р.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 333. Арк. 68.

114. Звернення Проводу ОУН з приводу українсько-польської проблеми із закликом утриматися від взаємних військових виступів (жовтень, 1943 р.) // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 7. Арк. 1-2.

115. Зеленко К. Україна і Великобританія // Коновалець і його доба. Мюнхен: Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 883–906.

116. Івасечко О. Від автономії до самостійності: ідея федералізму в теоретичних працях вітчизняних учених демократично-народницького напрямку (міжвоєнний період) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. 2008. Вип. 21. С. 18–25.

117. Івасечко О. Державотворчі ідеали Ростислава Лащенко: політико-правовий аспект: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2012. 196 с.

118. Ідеологічні завваги до боротьби з московсько-більшевицьким імперіалізмом // Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 30-54

119. Ільницький В. Використання радянськими силовими органами агентурно-інформаційної мережі у боротьбі із підпіллям у Карпатському краї ОУН (1945–1954) // Східноєвропейський історичний вісник. 2017. Вип. 3. С. 80–93.

120. Ільницький В. Польсько-український конфлікт у Карпатському краї ОУН (1943–1945) // Сумський історико-архівний журнал: наук. журн. з іст. та архівознавства Укр. 2018. № 30. С. 41–48.

121. Ільющин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світі польських документів). Київ: Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2000. 198 с.

122. Ільющин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова: протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ: Києво-Могилян. акад., 2009. 399 с.

123. Історія політичної думки України: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2017. 632 с.

124. Його Екселенції Двайтові Д. Ейзенгауреві, президентові США, Женева (Швейцарія) // АБН в світлі Постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956: зб. док. Мюнхен: Вид. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. С. 318–322.

125. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Коновалець і його доба. Мюнхен: Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 851–882.

126. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 63 с.

127. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз // Український історичний журнал. 2004. №1. С. 29–42.

128. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

129. Касьянов Г. В. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз (закінчення) // Український історичний журнал. 2004. № 2. С. 68–82.

130. Кентій А. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.) // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / [відп. ред. С. Кульчицький]. Київ: Наук. думка, 2005. С. 394–444.

131. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів (1920–1956). Історико-архівні нариси. Київ, 2005. Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів (1920–1942). 332 с.

132. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів (1920–1956). Історико-архівні нариси. Київ, 2008. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів (1942–1956). 415 с.

133. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України; Головне архівне упр. при КМУ; ЦДАГО України, 1998. 200 с.

134. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика: [монографія]. Львів: Добра справа, 2003. 463 с.

135. Коваль В. ОУН-УПА і Німеччина // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–26 серп. 1992 р). / за ред. В. Стехун. Київ: Ін-т історії України АН України, 1992. С. 200–225.

136. Коваль М. ОУН – УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом // Український історичний журнал. 1994. № 2. С. 94–102.

137. Колінгвуд Дж. Р. Ідея історії: пер. з англ. Київ: Основи, 1996. 615 с.

138. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. Торонто: Видавн. спілка «Гомін України», 1957. 63 с.

139. Кон Г. Західний і східний націоналізм // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 479–482.

140. Копія листа Окея (квітень 1934 р.) // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 75-76.

141. Копія листа Стобара (квітень 1934 р.) // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 164.

142. Косик В. Лист посла Польщі в Сполучених Штатах Америки до міністра закордонних справ Польщі // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 470.

143. Косик В. Меморандум Організації Українських Націоналістів щодо вимоги Німеччини ліквідувати український уряд (Берлін, 14 серпня 1941 р.) // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 521–522.

144. Косик В. Політичні вказівки ОУН Бандери // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 499–500.

145. Косик В. Проголошення самостійности Карпатської України // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 480.

146. Косик В. Розмова Гітлера, записана Кеппенем (Головний штаб фюрера, середа, 24 вересня 1941 р.) // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 534.

147. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. 658 с.

148. Косик В. Уривок з меморандуму делегації Карпатської України до німецького канцлера // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: Документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 468–469.

149. Косик В. Уривок із донесення про події у СРСР № 23 (Берлін, 15 липня 1941 р.) // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 512.

150. Косик В. Уривок із донесень з окупованих районів Сходу № 11 (Берлін, 10 липня 1942 р.) // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 567–568.

151. Косик В. Уривок із донесень з окупованих районів Сходу № 30 (Берлін, 20 листопада 1942 р.) // Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Додатки: документи. Париж; Нью-Йорк; Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. С. 589–590.

152. Краєва Репрезентація Політична: Відозва до українського народу (30.VII.1943) // Літопис УПА. Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали / ред. П. Потічний. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2001. Т. 26. С. 359–361.

153. Кресіна І. Націоналізм // Політологічний словник: навч. посіб. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. С. 510–511.

154. Кучабський В. Большевізм і сучасне завдання українського Заходу. Національно-політичні замітки. Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 1925. 127 с.

155. Кучер В. Національно-визвольна боротьба в Україні в роки Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. пр. 1998. Вип. 6. С. 231–236.

156. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. Прага: Укр. ун-т в Празі, 1923. Ч. I: Княжа доба. 150 с.

157. Лащенко Р. Лекції по історії українського права. Прага: Укр. правниче т-во в Ч. С. Р., 1924. Ч. II: Литовсько-польська доба. 78 с.

158. Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР // Літопис УПА. Торонто; Львів, 2001. Т. 26. С. 116–129.

159. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Дрогобич: Відродження, 1993. Ч. 1: Німецька окупація України. 208 с.

160. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та I Конгрес українських націоналістів // Коновалець і його доба. Мюнхен: Вид. фундації ім. Є. Коновальця, 1974. С. 395–425.

161. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. / упоряд. і ред. О. Сич. 2-е вид., змін. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. Т. 1: Історія. 560 с.

162. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: у 2 т. Київ: МАУП, 2007. Т. 2: Чорноморська доктрина. Чорноморський простір (атлас). Розподіл Росії. 392 с.

163. Липа Ю. Геополітичні орієнтири нової України. Київ: Укр. видавн. спілка, 1999. 18 с.

164. Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк: Укр. книгарня «Говерла», 1953. 305 с.

165. Липа Ю. Розподіл Росії. Нью-Йорк: Укр. книгарня «Говерла», 1954. 116 с.

166. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Відень: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с.

167. Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 12 лютого 1931 р. // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 133.

168. Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 5 серпня 1933 р. // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 266, 266 зв.

169. Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 9 жовтня 1931 р // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 178, 178 зв., 179.

170. Листівка ОУН видана й поширена на ССУЗ. Вісник Української інформаційної служби (1942) // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 21. Арк. 56-57.

171. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т.1. 554 с.

172. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т.2. 573 с.

173. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. (Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки). Мюнхен: Вид-во «Сучасність», 1973. 443 с.

174. Лісовий В., Проценко О. Націоналізм, нація та національна держава // Націоналізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. 2-ге вид. Київ: Смолискип, 2006. С. XIII–XXXII.

175. Луцишин Г., Гетьманчук М. Дослідження питання національної консолідації теоретиками українського націоналізму // Актуальні проблеми політики. 2021. Вип. 67. С. 13–21.

176. Ляхович Є. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933–1935 роках // Коновалець і його доба. Мюнхен: Вид. фундації ім. Є. Коновальця, 1974. С. 907–925.

177. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолискип, 2010. С. 264–272.

178. Мамонтов І. О. Міжнародно-правові аспекти антитоталітарної боротьби збройних формувань ОУН і УПА у 1940-х – 1950-х рр. // Від громадянського суспільства - до правової держави: тези доповідей V Міжн. наук. конф. студентів та молодих вчених (Харків, 26-27 лют., 2010 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. С. 62-63.

179. Мамонтов І. Діяльність Антибільшовицького блоку народів у міжнародно-правовому полі у 40-х – 50-х роках ХХ століття // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. 2005. Т. V. С. 392–399.

180. Мамонтов І. О. Спроба реалізації української державницької концепції в умовах нацистського тоталітарного режиму: історико-правовий аспект // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. ст. 2010. Вип. XXIII. С. 34–42.

181. Маніфест Другого конгресу АБН // АБН в світлі Постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956: зб. док. Мюнхен: Видавн. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. С. 107–124.

182. Маніфест Організації Українських Націоналістів (Грудень 1940) // ОУН в світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: зб. док. [Б. м.]: Вид. Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 21–23.

183. Маніфест ОУН(Б) до українського народу із викладом політичних цілей та завдань українських націоналістів у боротьбі з московським більшовизмом (Травень 1941 р.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 184. Арк. 16-17.

184. Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН (1920–1929) Вінніпег, 1949. 426 с.

185. Меморандум Антибільшовицького блоку народів на Паризьку мирну конференцію 1946 р. // АБН в світлі Постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956: зб. док. Мюнхен: Вид. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. С. 38–45.

186. Меморандум групи українських громадсько-політичних діячів на адресу А. Гітлера з характеристикою подій в Україні та проханням змінити політику Третього рейху щодо українського питання (14 січня 1942 р.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 132. Арк. 19.

187. Меморандум Організації Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери // Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. архів. матеріалів / упоряд. В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1997. Т. 1. С. 58–71.

188. Меморандум Проводу українських націоналістів (ПУН) під проводом Андрія Мельника // Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. архів. матеріалів / упор. В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1997. Т. 1. С. 17–21.

189. МЗС: Акт 30.06.41 «не має жодного державно правового значення» // Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. архів. матеріалів / упоряд.

В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. Т. 1. С. 206.

190. Мирон Д. Ідея і чин України. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2017. 316 с.

191. Мирон Д. Українська міжнародна концепція // Ідея і чин України. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2017. С. 280–292.

192. Мірчук П. З мого духа печаттю. У 25-ліття боротьби ОУН. Нью-Йорк; Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга визволення України, 1954. 30 с.

193. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Укр. вид-во, 1968. Т. 1: 1920–1939. 639 с.

194. Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісності. Нью-Йорк; Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга визволення України, 1961. 158 с.

195. Міхновський М. Самостійна Україна. На чужині: Вид-во «Український Патріот», 1948. 31 с.

196. Моряк Ю. Одним фронтом назустріч майбутньому / Ідея і чин 1943. Ч. 5 // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 50. Арк. 11-15.

197. Моряк Ю. Що далі? / Ідея і Чин. 1944. №1 (6) // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 20. Арк. 80-81.

198. Москва і Лондон домагаються заглади українського народу // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 10. Арк. 1-2.

199. Муссоліни Б. Третий путь: без демократов и коммунистов: пер. с итал. Москва: Алгоритм, 2012. 272 с.

200. Нищівна політика імперіалізмів в Україні / За Самостійну Україну. 1943. №7 // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 20. Арк. 278-279.

201. Новий «Мир» в світлі Чорноморського питання / Періодичне видання «Шлях Перемоги». 1946. Ч.1(12). Січ. // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 25. Арк. 236-238.

202. ОУН СД: Поляки! (Відозва, липень 1943) // Літопис УПА. Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали / ред. П. Потічний. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2001. Т. 26. С. 356–358.

203. ОУН у війні 1939–1945 / Інформаційний відділ ОУН. 1946. 109 с.

204. Пеленський З. Міжнародна політика України: тези реферату про зовнішню політику // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: док. і матеріали / упоряд. В. Муравський. Львів, 2006. С. 261–274.

205. Пагіря О. Переговори між представниками ОУН та військово-політичними колами Румунії у 1943–1944 роках // Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2010. № 14. С. 145–181.

206. Пагіря О. Переговори між УПА та угорською армією в контексті міжнароднополітичної ситуації в Європі у 1943 – на початку 1944 рр. // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. 2010. Т. 20. С. 411–426.

207. Патриляк І. Акт 30 червня 1941 р.: плани ініціаторів та історичні реалії // Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: зб. матеріалів (Київ, 3 лют. 2016 р.) / упор.: Т. Бойко, В. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ; Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. С. 85–127.

208. Патриляк І. Військова діяльність ОУН (Б) у 1940–1942 роках. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. 598 с.

209. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.

210. Патриляк І., Пагіря О. Спроби українського націоналістичного підпілля нав'язати контакти із сербським і литовським антикомуністичними рухами (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст. 2011. Вип. 14. С. 127–150.

211. Передумови співпраці ОУН з Німеччиною // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 13-21.

212. Перепічка Є. Феномен Степана Бандери. Львів: Сполом, 2008. 763 с.

213. Перспективи укладу світових сил та українська міжнародна акція. Тези для ІV.- В.ЗУ.Н // Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 14-21.

214. Перша конференція поневолених народів Сходу Європи й Азії // Літопис УПА. Волинь і Полісся: німецька окупація / за ред. Є. Штендера. Торонто: Літопис УПА, 1989. Т. 1. С. 205–207.

215. Перший конгрес Антибільшовицького блоку народів (16 квітня 1946 р.). Антибільшовицький блок народів (АБН) // АБН в світлі Постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956: зб. док. Мюнхен: Вид. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. С. 26–37.

216. Політичні постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів (Квітень 1941) // ОУН в світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: зб. док. [Б. м.]: Видання Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 31–37.

217. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. Горбатенко. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

218. Посівнич М. Зовнішня політика ОУН в 1929–1939 рр. // Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів: зб. матеріалів V Бандерівських читань (Київ, 9 лют. 2018 р.) / упоряд. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ; Львів: Наук.-дослід. ін-т українознавства МОН України; Недерж. аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень», 2018. С. 87–122.

219. Посівнич М. Напрямки воєнно-політичної діяльності ОУН в 1927–1930 рр. // Воєнна історія. 2009. № 5 (47). С. 24–35.

220. Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22: Українська Повстанська Армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. С. 398–408.

221. Посівнич М. Постаць Степана Бандери під час Варшавського і Львівського процесів (1935–1936 рр.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичні науки. 2010. Вип. 16. С. 31–44.

222. Посівнич М. Ставлення ОУН до Польщі у міжвоєнний період // Український визвольний рух. Львів, 2003. № 2. С. 39–52.

223. Посівнич М. Степан Бандера. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 256 с.

224. Посівнич М. Формування військової доктрини ОУН (1929–1939) // Український визвольний рух. Центр досліджень визвольного руху / відп. ред. В. В'ятрович. Львів: Мс, 2003. № 1. С. 34–44.

225. Постанови Другої конференції Організації Українських Націоналістів (квітень 1942) // ОУН в світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. [Б. м.]: Вид. Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 61–74.

226. Постанови Конференції Проводу ОУН на українських землях (червень, 1946 р.). До міжнародного становища / Ідея і чин. 1947. №10 // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 4. Арк. 93-99.

227. Постанови Першої конференції поневолених народів Східної Європи й Азії / АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956: зб. док. Мюнхен: Вид. Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. С. 17–19.

228. Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів (21–25 серпня 1943 р.) // ОУН в світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: зб. док. [Б. м.]: Вид. Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 90–103.

229. Постанови Третьої конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників (17–21 лютого 1943 р.) // ОУН в

світлі Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. зб. док. [Б. м.]: Вид. Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 74–89.

230. Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). Київ: Либідь, 1992. 232 с.

231. Потульницький В. Теорія української політології: курс лекцій. Київ: Либідь, 1993. 192 с.

232. Проект резолюцій I Конгресу ОУН «Резолюції Конгресу Українських Націоналістів» // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 94–108.

233. Прокоп М. Політична доповідь (червень, 1944) // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 6. Арк. 228-264.

234. Протокол з відбутих конференцій між сторонами: А і Б. Сторона А – українська, сторона Б – польська // Літопис УПА. Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали / за ред. П. Потічний. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2001. Т. 26. С. 368–371.

235. Протокол прослухання членів Українського Національного Комітету і Степана Бандери від 3.7.1941 // Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. архів. матеріалів / упоряд. В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1997. Т. 1. С. 105–113.

236. Ребет Л. Світла і тіні ОУН. Мюнхен: Вид-во «Український самостійник», 1964. 131 с.

237. Ребет Л. Теорія нації. Мюнхен: Вид-во «Сучасна Україна», 1955. 199 с.

238. Резолюції III Великого збору українських націоналістів (1947 р.) // Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 1-5.

239. Резолюції схвалені IV Великим збором українських націоналістів. (Зовнішня політика) (1955 р.) // Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 26-29.

240. Реферат Дмитра Андрієвського «Міжнародні в'язання і Україна», липень 1932 р. // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 6–15.

241. Реферат Дмитра Андрієвського «Напрямні української пропаганди закордоном» // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 9–11.

242. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень: політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. Київ: Знання, 2011. 255 с.

243. Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ: Пульсари, 2002. 518 с.

244. Савчин М. Політика ОУН щодо створення антиімперіалістичного блоку поневолених народів під час Другої світової війни та перші повоєнні роки // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. 1999. Вип. IV. С. 183–193.

245. Савчин М. Політика ОУН-УПА щодо українсько-польських відносин під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2000. Вип. IV. С. 234–242.

246. Садовий В. До основ нашої міжнародної тактики / Ідея і чин. 1943. №2 // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 20. Арк. 21-24.

247. Саламін Д. Зовнішньополітичні орієнтації УГВР (1943–1954 рр.) // Український визвольний рух: наук. зб. 2012. № 17. С. 202–221.

248. Свідерська Н. Українське питання в європейській політиці навесні 1939 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 7. С. 445–458.

249. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ: Дніпро, 1996. 494 с.

250. Сергійчук В. Польсько-українське протистояння на Волині в роки Другої світової війни: причини, перебіг і наслідки // У пошуках правди: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. «Українсько-польський конфлікт на Волині в

роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг, наслідки» (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.). Луцьк: Вежа, 2003. С. 162–191.

251. Сич О. Інституційна характеристика зовнішньої політики закордонних частин ОУН // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер.: «Історія та географія». 2010. Вип. 39. С. 29–34.

252. Сич О. Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми: дис. ... д-ра. політ. наук: 23.00.01 / Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ. 2020. 457 с.

253. Сич О. Український націоналізм: підсумки і перспективи // Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: зб. матеріалів (Київ, 3 лют. 2016 р.) / упор.: Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ; Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. С. 41–56.

254. Сич О. Український націоналізм: традиція і модерн: вибр. ст., лекції, інтерв'ю, рецензії. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 222 с.

255. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху: пер. з англ.. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.

256. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія: пер. з англ. Київ: К.І.С., 2004. 170 с.

257. Сміт Е. Територіальні та етнічні націоналізми // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 495–498.

258. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. Нью-Йорк; Торонто: Trident International, 1974. 419 с.

259. СРСР напередодні війни (1 серпня 1945 р.) // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 83. Арк. 124-132.

260. Стародуб Т. Геополітичне вчення Михайла Колодзінського у контексті вибору Україною зовнішньополітичних пріоритетів // Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 лют., 2019 р.). Львів, 2019. С. 86–92.

261. Стародуб Т. Геополітичне значення Балто-Чорноморського союзу для розвитку та безпеки України у геополітичних дослідженнях Юрія Липи // Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 січ., 2020 р.). Львів, 2020. С. 92–97.

262. Стародуб Т. Геополітичне позиціонування України в системі безпеки регіону Центральної та Східної Європи в працях Ярослава Стецька // Регіональні студії. 2020. № 20. С. 191–195.

263. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири в теоретичній спадщині та практичній діяльності Степана Бандери у міжвоєнний період ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Сер.: «Філософ.-політолог. студії». 2020. Вип. 20. С. 200–206.

264. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири УВО-ОУН в умовах польської та радянської окупації міжвоєнного періоду // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25–26 трав., 2018 р.). Львів. 2018. С. 86–92.

265. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири України у геополітичних візіях Дмитра Андрієвського // Гуманітарні візії. 2019. № 1. Т. 5. С. 50–56.

266. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири України у геополітичних візіях Дмитра Мирона // Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики: зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 28 бер., 2019 р.). Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2019. С. 64–67.

267. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири України у працях Зенона Пеленського у міжвоєнний період ХХ ст. у контексті сучасних міжнародних викликів // Науково-теоретичні аспекти вирішення глобальних проблем сучасності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 19–20 квіт. 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 87–91.

268. Стародуб Т. Зовнішньополітичні пріоритети України у контексті протистояння російській агресії у геополітичних візіях Дмитра Донцова // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук:

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 січ. – 1 лют. 2020 р.). Київ, 2020. С. 74–78.

269. Стародуб Т. Зовнішньополітичні стратегії України у теоретичній спадщині Степана Бандери періоду становлення політичних реалій біполярного світу // Гілея: наук. вісник. Політичні науки. 2019. Вип. 141. С. 75–80.

270. Стародуб Т. П. Зовнішньополітичні орієнтири України у теоретичній спадщині та практичній діяльності Степана Бандери в реаліях воєнного протистояння СРСР та Німеччини 1941–1945 рр. // Політикус: наук. журн. 2019. № 1. С. 10–18.

271. Стародуб Т. Феномен націоналізму: історія становлення, типологія та сутнісні характеристики // Політикус: наук. журн. 2018. № 1. С. 23–28.

272. Стародуб Т., Демчишак Р. Геополітичні орієнтири України у концепціях Д. Донцова та Ю. Липи // Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики: зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 29 бер., 2018 р.). Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 53–56.

273. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). Тернопіль: Підруч. і посіб., 2008. 464 с.

274. Стародубець Г. Концептуальні засади становлення нового міжнародного порядку у висвітленні теоретиків української підпільної думки кінця першої половини ХХ століття // Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер.: Історія. 2019. Вип. 2/44. С. 253–271.

275. Стародубець Г. Міжнародна політика періоду завершення другої світової війни в оцінці ідеологів українського повстанського руху // Емінак: наук. щоквартальник, 2018. № 2 (1 (21)). С. 56–61.

276. Стародубець Г. Українське повстанське підпілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). Тернопіль: Підруч. і посіб., 2006. 527 с.

277. Стахів Є. Еволюція українського націоналізму – від тоталітаризму до демократії: думки про ОУН (бандерівців) // Українська Повстанська Армія і

національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–26 серп. 1992 р.). / ред. В. В. Стехун. Київ: Ін-т іст. Укр. АН України, 1992. С. 75–83.

278. Стецько Я. Місце України у світі // Українська визвольна концепція / упоряд. В. Косик. Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. Т. 2. С. 45–62.

279. Стецько Я. «Честь нації понад усе». Правильне рішення президента Ніксона // Українська визвольна концепція / упоряд. В. Косик. Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. Т. 2. С. 393–403.

280. Стецько Я. Не криза Афганістану, а світова криза Заходу. Де воля до боротьби? // Українська визвольна концепція / упоряд. В. Косик. Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. Т. 2. С. 451–459.

281. Стецько Я. Німеччина на старих шляхах. Ксенофобія і москвофільство німців // Українська визвольна концепція / упоряд. В. Косик. Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. Т. 2. С. 333–339.

282. Стецько Я. Панорама. Конвенціональне озброєння та відродження націоналізму – порятунок вільної Європи // Українська визвольна концепція / упоряд. В. Косик. Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. Т. 2. С. 425–450.

283. Стецько Я. Політичне значення України // Українська визвольна концепція / упоряд. В. Косик. Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. Т. 2. С. 63–69.

284. Сухий О. Сучасна українська історіографія національно-визвольного руху періоду Другої світової війни та післявоєнного часу: візії, напрями, школи // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. [Б.м.] / упоряд. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 652–664.

285. Сціборський М. Нарис проекту основних законів (Конституції) Української Держави // DIASPORIANA.ORG.UA – Електронна бібліотека. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/16540-stsiborskiy-m-naris-proektu-osnovnih-zakoniv-konstitutsiyi-ukrayinskoji-derzhavi/> (Дата звернення: 22.12.2021).

286. Сціборський М. Націократія. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. 112 с.

287. Тези про ідеологічні засади українського націоналізму та організаційні завдання Проводу українських націоналістів // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 85–88.

288. Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання в глобалізованому світі. Київ: ДВ «Преса України», 2013. 302 с.

289. Томашівський С. Під колесами історії. Нариси і статті. Берлін: Вид-во «Українське Слово» в Берліні, 1922. 104 с.

290. Третяк В. III Надзвичайний великий збір ОУН(б) як етап українського державотворення // Військово-історичний меридіан: електронний наук. фаховий журн. 2018. № 3 (21). С. 90–104. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/31.10.2018/pdf/VIM_21_2018-90-104.pdf (15.10.2020).

291. Третяк В. Ідеологічні орієнтири ОУН на тлі міжнародних подій 30-х рр. XX ст. // Військово-історичний меридіан: електронний наук. фаховий журн. 2017. №1 (15). С. 60-74 URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/07.04.2017/pdf/VIM_15_2017-60-74.pdf (Дата звернення: 15.10.2020).

292. Трофимович В. Деякі аспекти українсько-польських відносин у роки Другої світової війни // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичні науки. 2003. Вип. 3. С. 250–262.

293. Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939–1945 рр. // Україна – Польща: важкі питання: матеріали V міжнар. наук. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Луцьк, 27–29 квіт. 1999 р.). Варшава: Тирса, 2001. Т. 5. С. 181–207.

294. Турчин Я. Державотворчі ідеї О. Ейхельмана: еволюція інституційних вимірів політики: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.01 / НУ «Львівська політехніка». Львів, 2011. 455 с.

295. Турчин Я. До проблеми визначення основних напрямів української еміграційної політичної думки міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) // Myśl

polityczna w XX i XXI wieku : wybrane zagadnienia / pod red. nauk. A. Wojtaszaka. Szczecin: Minerwa, 2015. T. 2: Wokół polskiej myśli politycznej. S. 95–111.

296. Турчин Я. Напрями української політичної думки міжвоєнного періоду (1918–1945 рр.) // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. 2008. Вип. 80. Т. 93. С. 102–106.

297. Турчин Я. Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С. Шелухіна: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / НУ «Львівська політехніка». Львів, 2005. 190 с.

298. Турчин Я., Івасечко О. Погляди Дмитра Мирона на сутність та форму інституту держави на тлі української політичної думки націоналістичного спрямування // Політикус: наук. журн. 2021. № 1. С. 7–11.

299. У Пряшеві різні політичні угруповання створили Українську Національну Раду (Телеграма до Головного управління безпеки Райху, 29.11.1944 р.) // Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. архів. матеріалів / упоряд. В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. Т. 4. С. 280–281.

300. Україна й Англія. Тези, на підставі яких є можливе українсько-англійське спів падіння // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 49.

301. Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. архів. матеріалів / упоряд. В. Косик. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. Т. 1. 382 с.

302. Устрій Організації Українських Націоналістів, прийнятий на I Конгресі ОУН 2 лютого 1929 року // Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 1–9.

303. Ухач В. Рух ОУН-Бандери становить серйозну небезпеку: ОУН(б) і Німеччина в період кінця 1941 - грудня 1943 років (сучасна історіографія) // Архіви України. 2017. № 2. С. 93–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2017_2_10 (Дата звернення: 19.02.2021).

304. Ухач В. Сучасна історіографія ролі українських націоналістів у становленні Карпатської України // Архіви України. 2016. № 3–4. С. 48–57.

305. Федун П. «Полтава» Концепція самостійної України і основні тенденції політичного розвитку сучасного світу (1947) // Архів Центру досліджень визвольного руху. Ф. 9. Т. 47. Арк. 1-32.

306. Федун П. «Полтава» Концепція самостійної України і основні тенденції політичного розвитку сучасного світу. Київ; Львів, 1949 // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 3. Арк. 244-276.

307. Федун П. «Полтава» Підготовка Третьої світової війни та завдання українського народу (травень, 1951) // Концепція самостійної України / упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. Т. 1: Твори. 720 с.

308. Футала В. Націоналізм ОУН у сучасному науковому дискурсі // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2014. Вип. 24. С. 35–52.

309. Футала В. Постать Степана Бандери в історіографії та сучасній історичній пам'яті // Український визвольний рух. 2015. № 20. С. 56–73.

310. Футала В. Український визвольний рух 1920–1950-х рр. крізь призму української зарубіжної біографістики // Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. ДДПУ ім. І. Франка. Сер.: Історія. 2016. Вип. 38. С. 107–121.

311. Футала В. Український націоналізм 1920–1930-х рр. на порівняльному тлі інших європейських націоналізмів: історіографічні оцінки та судження // Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. ДДПУ ім. І. Франка. Сер.: Історія. 2019. № 2 / 44. С. 38–63.

312. Чугуєнко М. В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.12 / Харків. держ. ун-т. Харків, 1998. 28 с.

313. Шелухін С. Історично-правні підстави української державності // Студентський вісник. Прага, 1929. Ч. 1–2. С. 2–11.

314. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. 249 с.

315. Шишкін І. Особливості переговорного процесу між представниками українського національного руху та польського руху опору в період 1943–1944 рр. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Істор. науки. 2010. Вип. 16. С. 134–145.

316. Шпорлюк Р. Імперія та нації: пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с.

317. Шпорлюк Р. Комунізм і нації: пер. з англ. Київ: Основи, 1998. 479 с.

318. Що дав нам акт 30 червня 1941 р. / Державна ідея і чин. 1942 // Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 46. Арк. 63-67.

319. Щоденні вісті Української інформаційної служби (10 липня 1944 р.) // Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 126.

320. Як розуміти США? / Наші вісті. 1946 // Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 54.

321. Armstrong J. Nations before Nationalism. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982. 410 p.

322. Demchyshak R., Starodub T. Place of Ukraine in the Security System of the Region of Central and Eastern Europe in the Ukrainian nationalism theorists' works (the 20–30s of the XXth century) // Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk, 2021. Issue 20. P. 104–115.

323. Greenfeld L. Nationalism: Five Roads to Modernity. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. 581 p.

324. Hayes Carlton J. The Historical Evolution of the Modern Nationalism. New-York, 1948. 187 p.

325. Hellner E. Nations and Nationalism. Cornell University Press, 1983. 150 p.

326. Herder J. Reflections on the philosophy of the history of mankind / ed. F. Manuel. Chicago, 1968. 401 p.

327. Hetmanchuk M. Foreign military formations of the SS – «European army» of the Third Reich (1939–1945) // *Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць*. 2019. Вип. 141 (2), ч. 1 : Історичні науки. С. 38-42.

328. Hutchinson J., Smith A. *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 1994. 378 p.

329. Ilnytskyi V. On the problem of ukrainian-polish cooperation in Karpatskyi krai of OUN (1943–1945) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 146–152.

330. Ilnytskyi V. The Romanian vector of the activity of the OUN's Carpathian area (the 1940s – beginning of the 1950s): on the cooperation of the Ukrainian and Romanian underground // *Danubius*. 2018. XXXVI. P. 217–234.

331. Khoma N. Problems of Tolerance/Intolerance in the Political Sphere of Estonia and Latvia // *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2020. № 3 (2). P. 147–153.

332. Kohn H. *Nationalism: its meaning and history*. Revised ed. Princeton; Toronto; New-York; London: D. Van Nostrahd Company Inc, 1965. 191 p.

333. Lutsyshyn H., Matkowski J. Kazimierz hrabia Szeptycki – o. Klemens: pierwszy lobbysta interesów Galicji na początku XX wieku // *Studia Warmińskie*. 2018. № 55. S. 323–334.

334. Starodub T. Geostrategic Significance of Ukraine in the region of Central and Eastern Europe in the works of Dmytro Dontsov and Yurii Lypa // *Historia i Polityka*. 2020. № 34 (41). P. 147–158.

335. Turchyn Ya., Ivasechko O. The legal tradition of the Ukrainian people as the basis of state-political system in the state-building ideals of Rostyslav Lashchenko // *Studia Warmińskie*. 2018. № 55. S. 235–246.